

SELEFÎ ÂLİM ABDULLAH el-HEREVÎ’NİN KELAM ELEŞTİRİSİ

Hazırlayan: Hüsnü ÇELİK

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Âdem ERYİĞİT

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KELAM BİLİM DALI

İĞDIR-2020

Her Hakkı Saklıdır

T.C
İĞDIR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SELEFÎ ÂLİM ABDULLAH el-HEREVÎ’NİN KELAM ELEŞTİRİSİ

Hazırlayan
Hüsnü ÇELİK

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Âdem ERYİĞİT

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

İĞDIR-2020
Her Hakkı Saklıdır

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

/ /2020

Hüsnü ÇELİK

ÖZET

SELEFÎ ÂLİM ABDULLAH el-HEREVÎ'NİN KELAM ELEŞTİRİSİ

ÇELİK, Hüsnü

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Kelam Bilim Dalı

Tez danışmanı: Dr.Öğr. Üyesi Âdem ERYİĞİT

Aralık 2020,165 Sayfa

Bu çalışmada Selefî bir âlim olan Abdullah el-Herevî'nin hayatı, eserleri, itikadi görüşleri, Zemmü'l Kelam ve Ehlihi adlı eseri, ayrıca genel olarak Selefîlik incelenmiştir. Öncelikle Herevî'nin hayatı, görüşleri, eserleri ve yetiştiği ortam hakkında bilgi verilmiştir. Selefîliğin genel yapısı, akaid esasları, Herevî'ye kadar Selefîliğin tarihçesi, Selefîliğin kendi içindeki farklılaşması, Selefîliğin diğer mezheplerle olan ilişkisi, Selefîliğin kelam ile olan münasebeti ve Selefîlerin kelama bakışları ele alınmıştır. Daha sonra Herevî'nin Zemmü'l Kelam ve Ehlihi isimli eseri detaylı olarak incelenmiş ve bu eserdeki kelam eleştirisine yönelik görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Herevî'nin bu eseri Selefîliğin anlaşılması için oldukça önemlidir. *Zemmü'l Kelam ve Ehlihi* ilk dönem Selefî eserlerin başında gelmektedir. Eser Selefîliğin savunulması şeklinde yazılmış ve bunun dışında kalan görüşler özellikle de kelam ilmi ve kelam ehli her fırsatta yerilmiştir. Herevî bu eseriyle, İbn Teymiyye dâhil, Selefî geleneğin önemli âlimlerini etkilemiştir.

Anahtar Sözcükler: Herevî, Zemmü'l- Kelam ve Ehlihi, Kelam, Selefî, Hanbeli, Ehl-i Sünnet.

ABSTRACT

LIFE AND WORKS OF SALAFI SCHOLAR ABDULLAH HEREVI

ÇELİK, Hüsnü

Master Thesis

Basic Islam Sciences Department

Advisor: Dr.Member Âdem ERYİĞİT

December 2020,165 Pages

In this study, a Salafi scholar Abdullah Ansari al-Harawi's life, works, creed, and his book Zem al-Kalam wa Ahlih is reviewed along with characteristics of Salafism. Initially, information about Harawi's life, views, works, and where he grow up and raised. Following that, the general structure of Salafism, the principles of the creed in Salafism, the history of Salafism till Harawi, the diversity within Salafism, Salafism's intercourse with other sects, the relationship between Salafism and Kalam, and Salafism's view on Kalam were discussed. Later, Harawi's work Zem al-Kalam wa Ahlih is studied in detail and his views on the criticism of Kalam in this work are tried to analyze. This work of Harawi –which is among the early works of Salafism, is very important to understand Salafism. It was written as a defense of Salafism, and different or opposite ideas and opinions were constantly criticized, especially Kalam and Kalam scholars were satirized. With this work, Harawi influenced major scholars of the Salafi tradition, including Ibn Taymiyyah.

Keywords: Harawi, Zem al-Kalam wa Ahlih, Kalam, Salafi, Hanbali, Ahl al-Sunnah.

ÖNSÖZ

İslamiyet Allah tarafından gönderilmiş en son dindir. Bu dinden sonra başka bir dinin gönderilmeyeceğini de yine Allah (c.c) bildirmektedir. İslamiyet tarihi incelendiğinde değişik mezheplerin veya farklı anlayışların ortaya çıktığı görülmektedir. Kur'an'ın engin bir metin olması ve Arapça gibi zengin ve derin manaları muhtevi bir dilde gönderilmiş olması ile Hz. Peygamber (a.s.m)'in bu dili kullanması, ilerleyen süreçte Kur'an veya hadislerin anlaşılması noktasında bazı ayrılıkların meydana gelmesini de beraberinde getirmiştir. Aslında bu ciddi bir zenginliktir. Ancak insanların kendi anladıklarının tek doğru olduğu anlayışı söz konusu olunca birbirinden oldukça farklı, hatta zıt anlayışların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur.

Farklı görüşlerin etrafında toplanan insanlar zamanla İslamiyetin içerisinde farklı ekoller meydana getirmişlerdir. Bu ekollerin bir kısmı daha sonraları birer mezhep şekline dönmüşlerdir. Bu farklılaşmalar belirli şahsiyetlerin ön plana çıkmasıyla onların fikir ve görüşleri çerçevesinde şekillenmiştir. Bu zaviyeden bakıldığında Selefilik akımı veya daha doğru bir tabirle Selefî zihniyet, mihne olaylarıyla ön plana çıkan Ahmed b. Hanbel ile özdeşleştirilmeye çalışılarak ortaya konmuş bir yapıdır. Bu düşünce yapısında daha sonraları ise Berbehârî ve Herevî gibi şahsiyetler ön plana çıkmışlardır. Herevî aynı zamanda Berbehârî'nin oğlunun talebesidir. Herevî'nin Selefilik noktasında çok mutaassıp olması, Sübkî tarafından teşbihe varıncaya kadar itham edilmesine sebep olmuştur. Herevî, İbn Teymiyye gibi selefiliği sistemleştiren ve modern Selefîliğin kurucusu olarak kabul edilen şahısları da ciddi manada etkilemiştir. Herevî, İbn Teymiyye'nin eserlerinde ondan yaptığı aktarımlarla ve fikri yapısıyla çok etkilendiği bir şahsiyet olmasına rağmen, tasavvufî kimliğinden dolayı selefiler tarafından çok ön plana çıkarılmamıştır. Özellikle onun tasavvufî yönü neredeyse hiç dikkate alınmamıştır.

Kendi zamanında Mu'tezile'nin gerek siyasi gerekse sosyal hayatta aktif olması, kelam ilminin büyük oranda Mu'tezile ile bütünleşmiş olması gibi sebeplerden dolayı kelama karşı olumsuz bir tavır göstermiş ve itikad alanında eserler kaleme almıştır. Bu

eserlerin bir kısmını kendisi telif ederken bir kısmı da vaaz ve nasihatlerini dinleyen talebeleri tarafından derlenmiştir.

Herevî'nin en önemli teliflerinden olan “*Zemmu'l- Kelam ve Ehlihi*” adlı eseri, dönemi tahlil etmek, Selefî zihniyetin arka planını çözmek, dayanak noktalarını öğrenmek açısından oldukça önemli bir çalışmadır.

Bu çalışmada, Selefî zihniyetin önemli şahsiyetlerinden, bu yapının oluşum sürecinin önemli bir figürü ve bir bilgin olan Herevî'nin hayatını ve *Zemmu'l- Kelam ve Ehlihi* adlı eserini inceleyerek, bağlı olduğu bu zihniyetin kodlarının nerelere ve nasıl bir anlayışa dayandığını ortaya koymaya çalıştık. Hicri dördüncü asrın sonlarında dünyaya gelen ve beşinci asırda yaşamış olan Herevî, görüşleri ve ortaya koymuş olduğu eserleriyle bu asrın fikri analiziyle beraber Selefî yapının anlaşılmasında büyük önem arz etmektedir. Biz de bu çalışmada Herevî'nin hayatını ve yaşadıklarını ortaya koyarak bu asrı anlamaya ve bu asırdaki İslamî fırkaların birbirlerini ve olaylara yaklaşımını ortaya koymaya çalıştık. Daha sonraki asırlar üzerinde bıraktığı etkiyi de irdelemeye gayret ettik.

Bu çalışmada maddi ve manevi desteklerini eksik etmeyen, çalışma süresince yol göstererek teşvik eden ve şevkimi sürekli canlı tutmama vesile olan bu vesile ile çalışmamı tamamlamamı sağlayan değerli hocam ve danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Âdem ERYİĞİT'e en içten dileklerimle teşekkür ediyorum. Ayrıca çalışmanın metin tahlili ve tashîhi noktasında emeği geçen arkadaşlarıma şükranlarımı sunuyorum. Özellikle metinde dil noktasında anlaşılması güç kısımların çözümlemesi için her zaman desteğini gördüğüm İbrahim KURT'a ve yoğunluğuna rağmen son okumayı yapıp dil noktasında gerekli düzeltmeleri yapma nezaketinde bulunan Fatih ASLAN'a hususi teşekkür ederim. Tez süresince her zaman desteğini hissettiğim refika-i hayatıma ve diğer âile efradıma ayrıca şükranlarımı sunuyorum.

En önemlisi bütün bu imkânları hususi bir inâyet olarak ihsan ettiğine itikad ettiğim, bütün sebeblerin yaratıcısı ve var edicisi müsebbib'ül-esbâb olan Rabbimin, bu lütfuna acziyetimle beraber nihayetsiz hamd ediyorum.

Hüsnü ÇELİK

2020

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
II. Araştırmada Kullanılan Yöntem.....	2
III. Araştırmada Kullanılan Ana Kaynaklar	3

BİRİNCİ BÖLÜM

HEREVÎ VE SELEFÎ GELENEK

1.1. Herevî'nin Hayatı ve Eserleri.....	5
1.1.1. Hayatı.....	5
1.1.2. Eğitimi	8
1.1.3. Hocaları.....	12
1.1.3.1 Kadı Muhammed b. Abdullah Ebû Mansûr El-Ezdî (ö. 410/1019).....	12
1.1.3.2. Ebu'l-Fazl Cârûdî (ö. 413/1022).....	13
1.1.3.3. Yahyâ b. Ammâr Eş-Şeybânî (ö. 422/1031).....	13
1.1.3.4. Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed (Ca'fer) El-Harakânî (ö. 425/1033)	14
1.1.3.5. Şeyh Amû (ö. 439/1047?)	14
1.1.4. Talebeleri	15
1.1.5. İtikadi Görüşleri.....	16
1.1.6. Tasavvufî ve Edebî Yönü	19
1.1.7. Siyasilerle İlişkisi.....	20
1.1.8. Vefatı	23
1.1.9. Eserleri	24
1.2. Selefî Gelenek	32
1.2.1. Genel olarak selefîlik.....	32
1.2.2. Selefîliğin karakteristik özellikleri	35
1.2.3. Selef inancının akaid esasları.....	37

1.2.4. Herevî'ye kadar selefilîğe genel bakış.....	40
1.2.5. Selefilik ve mücessime veya müşebbihe	44
1.2.6. Selefilîğin modern düşünce ile kavgaları	47
1.2.7. Selefililerin kelâma yaklaşımları	53
1.2.8. İlk dönem kelim eleştirileri	57

İKİNCİ BÖLÜM

HEREVÎ'NİN KELAM ELEŞTİRİSİ

2.1. Zemmü'l-Kelâm Geleneği.....	63
2.2. Zemmü'l-Kelâm ve Ehlihî.....	64
2.3. Geçmiş Ümmetlere Benzemenin Yasaklanması	70
2.4. Kelam İlmiyle Meşguliyetin Münafıklık Kabul Edilmesi.....	76
2.5. Kelamın Hitabette Tasannu' ve Münafıklığa Sebeb Olması.....	79
2.6. Cedelin/Kelamın Kötülükleri ve Uğursuzluğu	80
2.7. Cedeli/Kelamı Terk Etmenin Gerekliliği	82
2.8. Hz. Peygamber'in (a.s.m) Tartışmayı Yasaklaması ve Kelam.....	84
2.9. Kur'an Üzerine Tartışmanın Men edilmesi ve Te'vil	89
2.10. Kur'an'ın Yeterli Olduğu Söyleminin Yanlıslığı ve Sünnete Duyulan İhtiyaç	93
2.11. R'ey Kullanarak Hadislere Muhalefetin Meydana Getirdiği Problemler	97
2.12. Dinde İnat ve Zorlamanın Yasaklanması, Teslimiyyetin Gerekliliği.....	105
2.13. Bütün İlimlerin Sünnette Bulunduğu İnancı	109
2.14. Sünneti Savunmanın Önemi	111
2.15. Selef ve Selef Yoluna Tabi Olmanın Zorunluluğu	114
2.16. Kelam İlminin ve Kelamcılarının Lanetlenmesinin Gerekliliği	136
2.17. Kelamcılardan İlim Öğrenmenin Yasaklanması	138
2.18. Bid'atın Büyük Günah Olması ve Kelamın Bid'at Sayılması.....	139
2.19. Eş'ari Kelamının Eleştirilmesi	142
SONUÇ.....	151
KAYNAKÇA	154
ÖZGEÇMİŞ.....	166

KISALTMALAR

AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.s	Aleyhisselam
a.s.m	Aleyhi's-Salatü ve's-Selâm
b	bin(oğlu)
bkz	Bakınız
c	Cilt
çvr	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h	Hicri
Hız	Hazreti
Hızr	Hazırlayan
İFAV	Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İSAM	TDV İslâm Araştırmaları Merkezi
Nşr	Neşreden
Trsz	Tarihsiz
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Trc	Tercüme Eden
Ö	Ölüm
Vb	Ve Benzeri
Vd	Ve Diğerleri/ ve devamı
Vs	Vesâir

GİRİŞ

I. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bütün Semavî dinlerde olduğu gibi İslamiyet de bir peygamberin rehberliğinde meydana çıkmıştır. Dini yaşantının esası için Hz. Peygamber (a.s.m) insanlara örnek olmuş, Allah'ın kelamı olan Kur'an'ın nasıl anlaşılması gerektiğini ve hayata nasıl tatbik edileceğini kendisi yaşamak suretiyle müminlere öğretmiştir.¹ İnsanlar anlaşmazlığa düştüklerinde veya bir problemle karşılaştıklarında, meseleyi Hz. Peygamber'e (a.s.m) götürmüş ve O da meseleyi çözmüştür. Hz. Peygamber'in (a.s.m) dünyadan ayrılmasıyla beraber Müslümanlar kendi problemlerine Kur'an ve Sünnet'e göre çözümler aramaya başlamışlardır.

Zamanla Kur'an ve Sünnet merkezli başlayan bu çözüm arayışlarında çeşitli yorum ve anlama farklılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır.² Özellikle itikadi anlamda Cenab-ı Hakk'ın isim ve sıfatlarının nasıl anlaşılması gerektiği konusu başta olmak üzere değişik meselelerde, birbirinden farklı fikirler tartışılmıştır. Sahabe ve tabînin büyük çoğunluğu naslarda yer alan ifadelerle bağlı kalmayı ve herhangi bir yoruma gitmemeyi genel olarak tercih ederken, bazıları ise bunların anlaşılır şekilde yorumlanması gerektiği kanaatini taşımıştır.

Bu görüşlerin detayları ve ne mana ifade ettikleri, bu yapıları temsil eden âlimlerin beyanları ve ortaya koydukları eserlerle anlaşılmaktadır. Selefî âlim Ebû İsmâîl Abdullâh b. Muhammed b. Alî el-Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089), İslam kültürünün hâkim olduğu ve ilmi meselelerin çokça konuşulup tartışıldığı, mezhepsel farklılıkların belirginleştiği bir dönemde bir asra yakın hayat sürmüştür. O dönem için kelam ile bütünleşmiş olan Mu'tezile başta olmak üzere, re'y kullanan herkese karşı sert bir mücadele vermiştir. Kendi görüş ve düşüncelerini destekleyen, diğer düşünceleri yeren birçok eser telif etmiş ve bu uğurda türlü sıkıntılara katlanmıştır.

Herevî'nin, kelam ve kelam ehlini sert bir dille eleştirdiği, selefî düşüncenin savunuculuğunu yaptığı *Zemmü'l-Kelâm ve Ehlihî* adlı eserinin çözümlenmesi,

¹ Âdem Eryiğit, *Câhız'ın İmamet Teorisi*, Hiperyayın, İstanbul, 2019, 13.

² Abdulkahir el-Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark Beyne'l-Firak)*, trc, Ethem Ruhi Fırlı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2018, *Önsöz*, XIV.

selefilikğin anlaşılmasında, ilk dönem kelam eleştirilerinin dayandırıldıkları noktaların tahlilinde, Seleflerin konuya yaklaşım tarzının anlaşılmasında ve daha birçok meselede büyük öneme sahiptir.

Bu çalışmada amacımız Herevî'nin kelam ilmine yaklaşımını ve bu ilme getirmiş olduğu eleştirileri *Zemmü'l-Kelâm ve Ehlihî* eserini esas alarak, ayrıca diğer eserlerini de inceleyerek ortaya koymak ve Herevî özelinde Seleflerin kelama bakışlarını tespit ederek konuya ışık tutmaktır.

II. Araştırmada Kullanılan Yöntem

Bu çalışmada büyük Selefî âlim Ebû İsmâîl Abdullâh b. Muhammed b. Alî el-Ensârî el-Herevî'nin *Zemmü'l-Kelâm ve Ehlihî* adlı eseri bağlamında kelama ve kelam ehline getirdiği eleştiriler incelenmiştir. Herevî'nin bu düşünceye sahip olmasını etkileyen faktörlerin önemli olmasından dolayı önce kimliği, yaşadığı dönem ve yetiştiği ortam görüşlerinin şekillenmesinde etkili olan ve zihin yapısının oluşmasında rol oynayan hocaları hakkında bilgi topladık ve bütün bunların neticesinde ortaya koyduğu eserlerini tanıttık. Bu anlamda seleflik ve selefî düşünce hakkında etraflıca araştırma yapmaya gayret ettik. Herevî'nin yaşadığı dönemde ve bulunduğu bölgede hâkim olan siyasi ve dini yapıyı tespit ettik.

Çalışmada esas alacağımız, Herevî'nin düşünce dünyasını ortaya koyan ve onun kelama ve kelam ehline nasıl baktığını net bir şekilde ortaya koyan *Zemmü'l-Kelâm ve Ehlihî* adlı eserinin nüshalarını ve üzerinde yapılan çalışmaları elde edip bu çalışmalar arasındaki farkları belirlemeye gayret ettik. Bu nüshalar üzerinde yapılan tahkik çalışmalarını mukayese ettikten sonra üzerinde çalışmamız gereken nüshanın Ebû Câbir el-Ensârî'nin tahkik ettiği nüsha olması gerektiğine karar verdik. Çünkü bu nüsha diğerlerinden sonra çalışılmış, onlarla mukayese edilmiş ve önceki çalışmalarda tespit edilen eksikler giderilmiş olan nüshadır. Bu çalışmayı değerli kılan diğer bir yön ise eserin şu ana kadar tespit edilebilen üç nüshanın da mukayesesi sonucunda ortaya konulmuş olmasıdır.

Ahmet Erkol doktora tezinin bir bölümünde *Zemmü'l-Kelâm ve Ehlihî* eserinin ilk ciltlerini incelemiştir. Ancak kelam ilminin ve kelimcilerin lanetlenmesi, kelimcilerden ilim öğrenmenin keraheti, bid'atın büyük günahlardan olması ve kelamın

bid'at kategorisine dâhil edilmesi gibi kitabın omurgasını oluşturan konular ile Eş'arî'ye yönelik eleştiriler gibi asıl kelami konular sonraki ciltlerde yer aldığından incelenmemiştir. Biz ise eserin bütün ciltlerinin tamamını inceledik ve Herevî'nin bu eserde yer alan görüşlerinin tamamını ortaya koymaya çalıştık.

Herevî'nin tespit edebildiğimiz görüşlerini ele alırken diğer görüşlerle mukayese etmeye gayret ettik. O'nun bu alanda kendi mensubu bulunduğu Selefi gelenekten ayrıldığı, kendine has görüşlerini ve diğer görüşlere yakınlık gösterdiği kısımları da belirlemeye çalıştık.

Tüm bunlarla beraber, konuları değerlendirilirken zaman, mekân, olayların aktarılma şekli, ravilerin durumu, konuların hassasiyeti, kullanılan kelimelerin ne mana ifade ettiği gibi mevzular önem arz etmektedir. O dönem için kelimeler ve kalamcı denilince neyin ve kimin anlaşıldığı konunun açığa kavuşması için önemlidir. Aksi halde sadece kullanılan dil ve kelimeler esas alınırsa beraberinde birçok yanlış anlaşılmalara da meydana getirmektedir. Dolayısıyla üzerinde çalışma yaptığımız eserin ve kullanılan dilin, dönemin bu tarz durumları göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. İlmi gerçeklikten uzaklaşmamak adına kullanılan ibareleri elimizden geldiği kadarıyla irdelemeye gayret ettik. Ancak genel değerlendirmelerle yetinerek yukarıda bahsedilen detaylara çok yer vermedik. Konunun genişliği ve uzaması gibi durumlar buna engel teşkil etmekteydi. Herevî ve öncesi dönemde kelimeler ve kelimeler ehline yönelik eleştiriler daha ziyade Mu'tezile gibi felsefi yöntemlere başvuranlara yönelik eleştirilerdir. Kelam metodunu kullananlar da genellikle Mu'tezile kabul edilmiş ona göre de eleştiriye tabi tutulmuşlardır. Bu tarz eleştirileri yukarıdaki durumları göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz. Biz buna rağmen ifadelerin tarzını ve üslubun şeklini değerlendirmeye çalıştık.

III. Araştırmada Kullanılan Ana Kaynaklar

İlk dönem tabakat ve biyografi kaynaklarından Herevî hakkında bilgi veren, hayatı hakkında menkıbeler bulunan ve çalışmamızda çok istifade ettiğimiz eserlerin başında şunlar gelmektedir. İbn Ebû Ya'lâ'nın *Tabakâtü'l-Hanâbile*, Zehebi'nin *Siyeru A'lâmin'n-Nubela* ve *Tezkiretü'l-Huffâz*, Sübkî'nin *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübra* İbn Receb'in *ez-Zeylû Alâ Tabakâtü'l-Hanâbile*, İbnü'l-Esîr'in *el-Kamil fî't-Tarih*, Molla

Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns min Hazâretü'l-Kuds*, Dâvûdî'nin, *Tabakâtü'l-Müfessirîn* gibi eserleri saymak mümkündür. Bu eserlerin bir kısmı aynı zamanda Herevî ile ilgili menkıbeleri, vecize ve şiirlerini de bünyesinde barındırmaktadırlar.

Diğer kısımlarda ise Selefilik hakkında genel çerçeveyi belirlerken Kur'an mealî, hadis kitapları, akaid metinleri, âlimlerin eserleri ve son dönemde yazılmış olan kitaplardan da istifade ettik. Bu eserlerden bazıları, İbn Kuteybe, *el-İhtilâf fî'l-Lafz ve'r-Red ale'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe*, Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim* ve *el-Fıkhu'l-Ekber*, Şâfiî, *er-Risâle*, Tahâvî, *el-Akâidetü't-Tahâviyye*, Gazzâlî, *Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslam ve'z-Zendeka* ve *İlcamü'l-Avam an İlmi Kelam*, Şehristânî'nin, *el-Milel ve'n-Nihal*, Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, Râzî, *Menâkıbü'l-İmam Şafî*, Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *el-Usûlü'l-Münife li'l-İmâm Ebî Hanîfe*, Muhammed Ebû Zehre, *Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, İbni Teymiyye, *el-Fetevâ-i Kübrâ*, İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelâm* ve *Muhassalü'l Kelam ve'l Hikme*, Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş* adlı eserlerde yararlandığımız kaynaklar arasındadır. Ancak Herevî'nin aktardığı rivayetlerin bir kısmının kaynaklarını tespit edemedik. Bu kısımlar için kaynak olarak eserin ilgili sayfalarını gösterdik.

Herevî, Selefilik ve kelam hakkında yazılmış olan son dönem akademik çalışmalardan kitap, tez ve makalelerden de yararlandık. Şarkiyat dergisinde Ahmed Ateş tarafından kaleme alınmış ve seri şeklinde çıkmış olan makaleler ülkemizde Herevî ve Zemmü'l-Kelâm ve Ehlihî eseri üzerine yapılan ilk çalışmalardır. Bunlardan da istifade etmeye gayret gösterdik.

BİRİNCİ BÖLÜM

HEREVÎ VE SELEFÎ GELENEK

1.1. Herevî'nin Hayatı ve Eserleri

1.1.1. Hayatı

Asıl ismi Abdullâh b. Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Alî b. Cafer b. Mansur b. Mett el-Ensârî'dir.³ Ebû Eyyûb el-Ensari'nin oğlu Met'in torunlarından'dır.⁴ Kendisine Ensârî denmesinin sebebi Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin soyundan gelmesinden kaynaklanmaktadır.⁵ Herevî'nin dedelerinden olan Met 31/652 yılında Ahnef b. Kays kumandasındaki Horasan'a yapılmış olan bir sefere katılmış ve Herat'a yerleşmiştir. Herevî'nin babası Ebû Mansûr Muhammed b. Ali de Herat'ta doğmuş ve dindar bir çevrede yetişmiştir.⁶ Künyesi Ebû İsmâîl'dir.⁷ Anne tarafından Belh'lidir

Herevî yaptığı hizmetler ve çalışmalar, bıraktığı eserler ve yetiştirdiği talebeler, siyasi mücadele ve hayatındaki aksiyondan dolayı hocalarının ve akranlarının ona uygun gördükleri lakapların yanı sıra insanlar tarafından da birçok lakap takılmış bir âlimdir. Herevî'nin lakaplarından en meşhuru Şeyhü'l-İslâm'dır.⁸ Ayrıca el-Fakîh, el-Müfessir, el-Hafız,⁹ es-Sufi, el-Vaiz- Ebu İsmail, Halid b. Zeyd el-Ensari'nin torunu¹⁰,

³ Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî İbn Ebû Ya'lâ (ö. 526/1131), *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hamid el-Fekî, Kahire, matbatû's-Sünne el-Mahmudiyye, 1437/2016, II, 247.

⁴ Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebi (ö 748/1347), *Siyeru A'lâmin'n-Nubela*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Naim el-Irksusî, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1405-1984, XVIII, 503. ; Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb (ö. 795/1393) *ez-Zeylû Alâ Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. v. tşk. Abdurrahman b. Süleyman, Riyad: Mektebetü'l Ubeykan, 1425/2005, I, 113-115.

⁵ Abdurrezzak Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, Bursa Akademi, Bursa, 2019, 233.

⁶ Molla Câmi *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds*, eserinde Herevî'nin babası hakkında geniş malumatı yine Herevî'den aktarır ve Herevî'nin babası için şunları da söylediğini aktarır: "Ben yetmiş yaşında çok seneler yazdım, ilmi çalışmalar yaptım. Ancak özellikle itikad konusunda ve bütün ilimlerin ilkini babamdan aldım." Daha geniş bilgi için ilgili eserin yazılan sayfa aralıklarına bakılabilir.), Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî (ö. 898/1492), *Nefehâtü'l-Üns Min Hazarâti'l-Kuds*, trc. Mahmud Lamii Çeleb i(sadeleştiren, Abdulkadir Akçiçek), Huzur Yayınevi, İstanbul, 2014, 654-655. ; Tahsin Yazıcı&Süleyman Uludağ, "Herevî, Hâce Abdullah", *DİA*, XVII, 222.

⁷ Zehebi, *Siyeru A'lâmin'n-Nubela*, XVIII, 503.

⁸ Herevî, Şeyhü'l-İslâm Ebû İsmâîl Abdullâh b. Muhammedb. Alî b. Mett el-Ensârî, *Zemmü'l Kelam ve Ehlihi, Tahkik Edenin Önsözü*, thk, Ebû Câbir Abdullah b. Muhammed b. Osman el- Ensârî, Mektebetü Gurabâi'l-Eseriyye, Medine, 1419/1998, I, 5.; Sübkî, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, IV, 272.

⁹ Zehebi, *Siyeru A'lâmin'n-Nubela*, XVIII, 503.

¹⁰ Sübkî, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, IV, 272. ; İbn Receb, *ez-Zeylû Alâ Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 115.

Pîr-i Herât, Pîr-i Tarikat, Şeyhü'l-Horasan,¹¹ Şeyhü's-Şüyûh, Nâsırü's-Sünne, Zeynü'l-ulemâ gibi çok lakaplarla anılmıştır.¹² es-Silefi, Mü'temen es-Essaciyye'ye Herevî hakkında sorduğunu onunda Herevî için Tasavvuf ve zikirde bir delil olduğunu ve “Alimlerin Sultanı” olduğunu rivayet etmektedir.¹³

Herevî'nin babası Ebû Mansûr Herat'ın önemli geçim kaynaklarından biri olan ticaretle uğraşan bir zattı. İlme ve zühde olan düşkünlüğünden dolayı sık sık ticareti terk ederek âlim ve evliyaların ziyaretine giderdi. İlerleyen yıllarda ticareti tamamen terk edip dükkânını kapatmış ve inzivaya çekilmişti. Daha sonra da her şeyini geride bırakıp mürşidi ve şeyhi olan Şerîf Hamza'nın bulunduğu Belh'e hicret etti. 410/1019'lu yıllara tekabül eden bu hicret, Ebû Mansur'un vefat yılı olan 430/1039'a kadar devam etmiştir.¹⁴ Vefatına (430/1039) kadar Belh'te Şeyhinin yanında kalan Herevî'nin babasının¹⁵ gittiği tarih göz önüne alındığında Herevî daha çocuk denecek yaşlardaydı. Bir nevi babasız büyüyen Herevî belki baba sevgisinin eksikliğini de hissetmiş olmalı ki hocalarıyla daha kuvvetli ve saygılı ilişkileri olmuştu.

Herevî dindar bir ailede dünyaya gelmiş, babasının ilme ve zühde düşkünlüğü, yetişmesinde büyük rol oynamıştır. Herevî babasının bu halinden çok etkilenmiş ve ilme olan ilgisi ve merakı artmıştır. Bu uğurda birçok yolculuk yapmış ve birçok âlimden dersler almıştır.

Herevî'nin doğum yeri olan Herat, Horasan bölgesinin büyük bir şehridir. Afganistan'ın batısında Herîrûd ırmağının yanında çok tarihi bir şehir olan Herat, bazı eski Farsça kaynaklarda Haraiva olarak da geçmektedir.¹⁶

Herevî'nin doğumu zamanlarında Sâ mânîler'in¹⁷ Horasan valisi olan Gazneli Mahmud Sebük Tegin sayesinde Türklerin hâkimiyeti altına girdi. Daha sonra Selçuklu

¹¹ Zehebi, *Siyeru A'lâmin'n-Nubela*, XVIII, 503.

¹² Yazıcı&Uludağ, “Herevî, Hâce Abdullah”, *DİA*, XVII, 222-226.

¹³ Zehebi, *Siyeru A'lâmin'n-Nubela*, XVIII, 505.

¹⁴ Muhammet Nedim Tan, Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2013, 66-67.

¹⁵ Yazıcı&Uludağ, “Herevî, Hâce Abdullah”, *DİA*, XVII, 222.

¹⁶ Recep Uslu, “Herat”, *DİA*, XVII, 215.

¹⁷ Bu dönemde özellikle Nişabur gibi Herat'ın yakınlarında bulunan yerlerde mezhepler arası çekişmeler ve siyasete yansıyan yönler çokça görülmektedir. Kadılar genellikle Hanefi veya Şafî'lerden seçilirdi.

ve Gazneliler arasında iki defa el değıştiren şehir en son Dandanakan savaşıyla Selçuklulara geçse de Gazneliler tekrar şehri aldılar. En sonunda Sultan Alparslan zamanında Herat tamamıyla Selçukluların hâkimiyetine girdi.¹⁸

Herevî Herat'ın iç kalesi olan Kuhendiz'de dünyaya gelmiştir.¹⁹ Herevî'nin doğduğu dönemlerde Herat ticaret yollarının üzerinde bulunmaktaydı. Özellikle Akdeniz'den Çin'e ve Hindistan'a giden ticaret yollarının önemli bir konaklama merkeziydi.²⁰

Hız. Osman zamanında feth edilen bu şehir birçok medeniyete beşiklik etmiştir. Herevî'nin dedelerinden olan Mett bu fetih esnasında orduda bulunmuş ve Herat'a yerleşmiştir.²¹ Herat bölgede bulunan Nişabur, Belh ve Merv şehirleri de dâhil olmak üzere Horasan bölgesinin en büyük ve en gözde şehriydi.²² Horasan şehirlerinden hiçbirisinde, Herat gibi, halkının büyük kısmı vakitlerini camide geçiren bir topluluk yoktu.²³ Herat için "Horasan'ın kalbi", "Dünya'nın canı" gibi yakıştırmalar yapılmış, daha birçok süslü cümleyle övülmüştür. Bu şehirde hayatının çoğunluğunu geçiren Herevî ilkbaharda dünyaya geldiğini ve bundan dolayı ilkbaharı çok sevdiğini ifade etmekteydi.²⁴

Herevî'nin doğduğu yıllarda Herat ve çevresinde tam bir siyasi istikrar söz konusu değildi. Gerek Gazneliler döneminde gerekse Selçukluların ilk zamanlarında bölgede tam bir siyasi istikrar sağlanamamış mezhepler arası şiddetli tartışmalar ve kapışmalar başa geçenlerin durumuna göre şekillenmiş ve uzun süre böyle devam etmiştir. Önceleri Abbasiler ile Gazneliler arasında daha sonra da Gazneliler ile

Sünnilerle Şiiler arasında zaman zaman çatışmalarda görülmekteydi. (Aydın Usta, "Sâmâniler", *DİA*, XXXVI, 66-67.)

¹⁸ Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelül-Makâmât, Elf Makâm)*, 12. ; Uslu, "Herat" *DİA*, XVII, 215-218.

¹⁹ İbn Receb, *ez-Zeylül Alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, I, 114.

²⁰ Tan, Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı, 43.

²¹ Hüseyin Kurt, "Hâce Abdullah Ensârî'nin Tasavvuf Düşüncesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 2013, 196.

²² Tan, Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı, 38-41.

²³ Herat hakkında şehrin yapısı, özellikleri, konumu sosyal hayatı vb. bilgileri W. Barthold, klasik metinlerden derlediği bir makale İsmail Aka tarafından çevrilmiş ve İstanbul üniversitesinin tarih dergisinde yayınlanmıştır. W. Barthold, "Herat ve Herîrûd Boyu" çev. İsmail Aka, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 27, 1973, 182.

²⁴ Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds*, 644.

Selçuklular arasında bu durum devam etmiştir.²⁵ Böyle bir ortamda büyüyen Herevî gerek hoca seçiminde gerekse ilmi hayatında bunun etkisini yaşamıştır. Özellikle Hanbeli tabakat kitaplarına bakıldığında bu durumlar hep mihne²⁶ olarak isimlendirilmiş ve bu konu bir şekilde güncel tutulmuştur.

1.1.2. Eğitimi

Herevî hadis ilmini Ebü'l-Fazl el-Cârûdî (ö. 454/1062),²⁷ Ebû Bahr lakabına sâhib Berbehârî,²⁸ Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed el-Ezdî²⁹ ve başkaları da dâhil kendi ifadesine göre 300 kişiden tahsil etmiştir.³⁰ Tefsir ilmini elde etmek için Herat'tan Nisabur (Nişabur)'a giden Herevî, burada başta Ebû Zekeriya Yahya b. Ammar es-Seczî el-Müfessir el-Hanbeli ve Ebü'l-Abbâs el-Esam'ın (ö. 346/957) talebeleri olmak üzere birçok kişiden tefsir ilmini elde etmeye gayret gösterdi.³¹ Bunu birçok kimseler ondan rivayet etmiştir ki, onların arasında kendi çocukları olan Abdulhâdi ve Câbir de vardır.³² Bazı rivayetlerde bu âlimlerden 407/1016 veya en geç 410/1019 yılına kadar ders almış ve neticesinde icazet almıştır.³³ Herevî dokuz yaşında hadis yazmaya başlamış ve ders vermeye de 14 yaşında başlamıştır.³⁴

Herevî on dört yaşlarına vardığında insanları irşad edecek kadar ilim elde etmişti. İlme olan düşkünlüğünü anlatırken yemeğe bile vakit bulamadığını ve kendisini annesinin beslediğini aktarmaktadır. Bu çalışmaları arasında ilme olan düşkünlüğü sayesinde Arapçadan 70.000 beyit ezberlemiş ve 12.000 hadis hıfzettiği rivayet

²⁵ Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelî'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 12. ; Uslu, "Herat" *DİA*, XVII, 215-218.

²⁶ Mihne: "sorguya çekmek, çetin imtihana tabi tutmak, eziyet etmek" manalarına gelen **mahn** kökünden türeyen **mihne**, "sorguya çekip eziyete maruz bırakma" demektir. (Bekir Topaloğlu & İlyas Çelebi, "**Mihne**", Kelam Terimleri Sözlüğü, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-Türkiye, 2017, 217.

²⁷ İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtî'l-Hanâbile*, II, 247.

²⁸ Bu şahıs tarihte geçen meşhur Berbahari değildir. Ancak yaptığımız araştırmalarda isim ve künyeleri dikkate alındığında meşhur Berbahari'nin oğlu olduğu kanaatini bize vermiştir. Bunun için bkz: Ahmet Saim Kılavuz, "Berbehârî", *DİA*, V, 477.

²⁹ Zehebi, *Siyeru A'lâmin'n-Nubela*, XVIII, 504.

³⁰ Abdullah Damar, "Tasavvuf Klasikleri – XVIII, Abdullah Herevî Ve Menâzilü's-Sâirîn", *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 18, 2007, 322., Yazıcı&Uludağ, "Herevî, Hâce Abdullah", *DİA*, XVII, 222.

³¹ İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtî'l-Hanâbile*, II, 247.

³² İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtî'l-Hanâbile*, II, 247.

³³ Zehebi, *Siyeru A'lâmin'n-Nubela*, XVIII, 504-505.

³⁴ Yazıcı&Uludağ, "Herevî, Hâce Abdullah", *DİA*, XVII, 222.

edilmektedir.³⁵ Hatta bazı kaynaklarda 300.000 hadisi ravileriyle beraber ezberlediği de aktarılmaktadır.³⁶ Çok zeki olduğu ve güçlü bir hafızaya sahip olduğu ezberlerinden anlaşılmaktadır.³⁷

Herevî, kendi aktardığına göre hadis dinlemiş ve yazmış olduğu üç yüz kişinin tamamı Sünni ve hadislerin emirlerine uygun hareket edip hayat süren insanlardı. Bunlardan bid‘at ehli olup kendi görüşüyle hareket eden hiçbir tanesi yoktu. “*Böyle bir durumun başkasına nasip olması çok zordur*” diye nakledilir.³⁸

İbn Ebû Ya’la’nın (ö. 526/1131) aktardığına göre Herevî ilmi noktada yetkin ve birçok ilimde ihtisas sahibiydi.³⁹ Başta hadis ve tefsir olmak üzere Arap dili, hitabet, tasavvuf gibi ilimlerde ehil ve karşısındakileri rahat ikna edebilecek yüksek hitabete sâhib bir zattı. İbn Ebû Ya’la Herevî’nin bu ilmi dehasını şu şekilde anlatmaktadır. “*İlmi açıdan çok yetişkin olan Herevî, ilim, yetenek ve fesahatte adeta deniz gibiydi.*”⁴⁰ İlmi seviyesinden dolayı kendisine Abbasi devletinin o dönemdeki halifesi olan Muktedî⁴¹ tarafından “Şeyhü’l-İslâm” unvanı verilmiş ve bu unvanla anılmıştır.⁴²

Herevî’den nakledilen şu rivayet O’nun tahsil hayatındaki başarısını ortaya koymaktadır. “*Hâce Yahya Ammar’ın akrabalarından birisinin oğluyla beraber medresedeydik. Ben Arapçadan hiç düşünmeden ezberimden şiirler okurdum. Ne zaman arkadaşlarım bir konu hakkında şiir okumamı isteseler onların istediğinden daha fazlasını söyledim. Benim güzelce yazılmış altı binden fazla Arapça şiirim vardı. Bir ara hafızamı yokladım hafızamdaki şiirler yetmiş bini geçmişti. Daha sonraları hafızamı yokladığımda anladım ki, Arap şairlerinden değişik şekilde yüz binden fazla şiir*

³⁵ Zehebi, *Siyeru A’lâmin’n-Nubela*, XVIII, 509. ; İbn Receb, *ez-Zeylû Alâ Tabakâti’l-Hanâbile*, I, 132. ; Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısırî ed-Dâvûdî (ö. 945/1539), *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1403/1983, I, 255. ; Tek, *Giriş (Menâzilü’s-Sâirîn, ‘İlelü’l-Makâmât, Elf Makâm)*, 13.

³⁶ Yazıcı&Uludağ, “Herevî, Hâce Abdullah”, *DİA*, XVII, 222. ; Tek, *Giriş (Menâzilü’s-Sâirîn, ‘İlelü’l-Makâmât, Elf Makâm)*, 13.

³⁷ Tek, *Giriş (Menâzilü’s-Sâirîn, ‘İlelü’l-Makâmât, Elf Makâm)*, 13-14.

³⁸ Zehebi, *Siyeru A’lâmin’n-Nubela*, XVIII, 514. ; Molla Câmî, *Nefehâtü’l-Üns min Hazarâti’l-Kuds*, 647.

³⁹ İbn Ebû Ya’la, *Tabakâti’l-Hanâbile*, II, 247.

⁴⁰ İbn Ebû Ya’la, *Tabakâti’l-Hanâbile*, II, 247.

⁴¹ Muktedî hakkında geniş bilgi için bkz: Angelika Hartmann, “Muktedî-Biemrillâh”, *DİA*, XXXI, 142-143.

⁴² Tek, *Giriş (Menâzilü’s-Sâirîn, ‘İlelü’l-Makâmât, Elf Makâm)*, 11-12.

ezberlemişim.”⁴³ Sonraki yıllarında da Hadis ve tefsir başta olmak üzere tasavvuf ilmi gibi ilimleri tahsil etmek için birçok âlim ve mürşitle görüşmüş ve onlardan ilim öğrenip feyiz almıştır.

Herevî eğitim hayatı boyunca birçok yere ilim elde etmek için yolculuklar yapmıştır. Babasından aldığı tahsilden sonra, kendisi henüz çok küçükken ilim seyahatlerine başlamış ve kendi akrabalarından ilim ehli olanlara gidip gelmek suretiyle ilk ilmi yolculuklarına başlamış bulunmaktadır. İlim yolundaki bu yolculuklarını ve bu uğurda gösterdiği gayret ve başarıyı kendisi şu şekilde anlatmaktadır. “Benim akrabalarımın ve pirlirimden olan Ebu Asım’a çok küçük yaşlarda iken gider gelirdim. O da bana bir şeyler okur ve bazı kasideler öğretirdi. Bir keresinde bana ekmek ve küçük bir çorba tasında biraz yemek ikram etti. Orada bulunan ve evliya bir kadın olan hanımı dedi ki, benim pirim olan Hızır bu çocuğu gördü ve bildiği halde bana bu çocuğun kim olduğunu sordu. Ben de falancanın oğludur dedim. Bunun üzerine ‘*şarktan garba kadar bütün dünya onun şöhretiyle dolacaktır*’ dedi.”⁴⁴

Babasından aldığı eğitimden sonra Mâlînî medresesine devam eden Herevî ilmi yolculuklarını hızlandırarak devam ettirmiştir.

İlköğrenimini Herat’ta alan Herevî ilim yolunda diğer beldelere ve ilim merkezlerine yolculuklar yapmış ve buralardaki âlimlerden de ilgili oldukları alanlarda eğitimler almıştır. Ancak içinde bulunduğu mezhep taassubu bazı âlimlerle görüşüp istifade etmesine engel olmuştur.

Herevî ilim yolunda Herat dışına yaptığı ilk yolculuğu Nişabur’a 417 senesinde hadis ve fıkıh ilimlerini öğrenmek daha doğrusu bu konulardaki ilmini ilerletmek, sufi ve şeyhleri ziyaret etmek, onlardan istifade etmek, onların sohbetlerinden feyiz almak amacıyla yapmıştır.⁴⁵ Hocalarının etkisiyle de Hanbelîliği tercih eden Herevî gittiği Nişabur’da İsferâyînî (ö. 418/1027), Cüveynî (ö. 478/1085) ve Sabunî (ö. 449/1057) gibi kelam âlimleriyle görüşmediği gibi, çağdaşı ve meşhur sufi olan Kuşeyrî ile de sırf

⁴³ Molla Câmî, *Nefehâtü’l-Üns min Hazarâti’l-Kuds*, 646. ; Tek, *Giriş (Menâzilü’s-Sâirîn, ‘İlelü’l-Makâmât, Elf Makâm)*, 14.

⁴⁴ Molla Câmî, *Nefehâtü’l-Üns min Hazarâti’l-Kuds*, 645. ; Tek, *Giriş (Menâzilü’s-Sâirîn, ‘İlelü’l-Makâmât, Elf Makâm)*, 13. ; Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, 233.

⁴⁵ İbn Receb, *ez-Zeylû Alâ Tabakâti’l-Hanâbile*, I, 137. ; Tan, *Abdullah Ensârî Herevî’nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân’ı*, 62.

Eş'arî oldukları gerekçesiyle görüşmemiştir.⁴⁶ Bu noktada ne kadar mezhep taassubuna sahip olduğunu ortaya koymuştur.⁴⁷

Herevî bu yolculuklar esnasında Nişabur'da karşılaştığı ve aynı mecliste bulunduğu Ebû Bekir el-Hirî'den hadis almamış, onu sünnete muhalefet etmekle suçlamış ve hevasından konuşmakla itham etmiştir. Bunun sebebi ise Hirî'nin Eş'arî olmasıdır.⁴⁸

İbn Receb'in (ö. 795/1393) aktardığına göre Herevî İkinci yolculuğuna haca gitmek niyetiyle Ebû'l-Fazl b. Ebû Said ez-Zahid ve kalabalık bir grupla beraber 423 yılında çıkmıştır. Bu yolculuğu esnasında daha önce de misafiri olduğu Ebu Abdullah Bâkû-yi Şirazi'nin tekkesine uğramış ve ondan istifade etmiştir.⁴⁹ Herat'tan Nişabur üzerinden yolculuğuna devam eden Herevî ve beraberindekiler, uğradıkları yerlerde başta Ebu Osman olmak üzere bazı şahıslarla hadis ve diğer ilimlerle ilgili sohbetler yapmış, fikir alışverişinde bulunmuş ve onlardan istifade etmiştir.⁵⁰

Üçüncü yolculuğunu da hac niyetiyle gerçekleştiren Herevî yol güvenliğinin bulunmaması üzerine bu yolculuğundan da geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu yolculuğunda amacına ulaşamayan Herevî o dönemin ilim merkezlerinden olan Bağdat, Bistam ve Tus gibi merkezlere uğrayarak ilmi sohbetlerde ve derslerde bulunmuştur.⁵¹ Buralarda başta Ebu Osman olmak üzere ehli ilim ile görüşüp istifade etmiştir. Buralardaki âlimlerden birçok övgülere mazhar olmuş ve bazı hadis rivayetlerinde bulunmuştur.⁵²

Bu yolculuğu esnasında Rey şehrine ve Harakan'a da uğrayan Herevî burada "tasavvufta mürşidim" dediği Ebû'l-Hasen el-Harakânî (ö. 425/1033)'yi ziyaret etmiş, ondan tasavvuf dersleri almış ve övgüsüne mazhar olmuştur. Ayrıca Ebû Abdullah İbn

⁴⁶ Yazıcı&Uludağ, "Herevî, Hâce Abdullah", *DİA*, XVII, 222. ; Kurt, "Hâce Abdullah Ensârî'nin Tasavvuf Düşüncesi", 197.

⁴⁷ Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, 233.

⁴⁸ İbn Receb, *ez-Zeylû Alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, I, 117.

⁴⁹ İbn Receb, *ez-Zeylû Alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, I, 137-138.

⁵⁰ İbn Receb, *ez-Zeylû Alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, I, 138-140.

⁵¹ Tan, Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı, 61-62.

⁵² Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, 233.

Bâkûye eş-Şîrâzî'yi (ö. 442/1050) de ziyaret etmiş sohbetle bulunmuş bazı mevzuları onunla müzakere etmiş ve onun da övgüsünü kazanmıştır.⁵³

Bu yolculuğunda da yol güvenliğinden dolayı haca gitmeden geri dönmek zorunda kalan Herevî ve beraberindekiler İbn Receb'in kaydına göre yollarının üzerinde bulunan tekke, medrese vb. ilim meclislerine uğramış oralarda belirli süre kalmış ve buralardaki üstadlardan istifade etmişlerdir. İbn Receb bu yolculuklarında görüştüğü ve övgülerini kazandığı birçok âlimi zikrederek Zehebî (ö. 748/1348)'nin tarihinde bunların hepsinin adlarının geçtiğini de rivayet etmektedir.⁵⁴

1.1.3. Hocaları

Herevî dört yaşlarındayken Kur'an'ı öğrenmek ve ezberlemek için babası tarafından medreseye yollanmış ve dokuz yaşlarına geldiğinde ise hadis ve fıkıh ilmini öğrenmeye başlamıştır. Çok sayıda âlimden ders alan, sohbetlerine katılan Herevî ve onun hocaları hakkında malumat veren Zehebî *Siyeru A'lâmin'n-Nubela*'sında Herevî'nin hocalarını sayarken yaklaşık iki sayfa âlim ismi sıralamaktadır. Bundan sonra da bunlar gibi daha birçok âlim notunu düşmektedir.⁵⁵

Herevî, Herat'ta tanınan âlimlerin ders halkalarına katılmış ve devam ederek bu zatlardan başta hadis ilmi olmak üzere ilk eğitimini almış bulunmaktadır.⁵⁶ Bu zatlardan hadis yazan Herevî, daha çocuk denecek yaşlarda iken vaaz ve nasihat edecek kadar ilim elde etmiş bulunuyordu.⁵⁷ Bu başlıkta Herevî'nin hayatında hem itikadî hemde ameli olarak değişikliğe sebep olan birkaç hocasını zikredeceğiz.

1.1.3.1 Kadı Muhammed b. Abdullah Ebû Mansûr El-Ezdî (ö. 410/1019)

Hadis ve fıkıh ilminde meşhur olan Ebû Mansûr Herat'ta bu alanda nam salmış birisiydi. Bu alanda birçok talebe yetiştirmiştir. Bunlardan birisi de Ebû İsmail el-

⁵³ İbn Receb, *ez-Zeylû Alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, I, 140.

⁵⁴ Bu zatların isimleri yaşadıkları yerler ve ilmi pozisyonları için bkz: İbn Receb, *ez-Zeylû Alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, I, 135-144.

⁵⁵ Zehebi, *Siyeru A'lâmin'n-Nubela*, XVIII, 505-506.

⁵⁶ Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 13.

⁵⁷ Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 13.

Herevî'dir.⁵⁸ es-Sübki Ebû Mansûr'un talebelerini sayarken Ebû İsmail el-Herevî'yi de anar.⁵⁹

1.1.3.2. Ebu'l-Fazl Cârûdî (ö. 413/1022)

Sübki, Cârûdî'nin Horasan bölgesindeki talebelerini tanıtırken Abdullah el-Ensârî'yi de zikreder ve Ensârî'nin lakabının Şeyhü'l-İslâm olduğunu da beyan eder.⁶⁰ Sübki'nin aktardığına göre Herevî onu "İmâmü'l-Ehli'l-Maşrık" olarak anlatmaktadır. Daha birçok ünvanla anılan bir âlimdir.⁶¹ Çocukluğu döneminde kendisini en çok etkileyen hocaları arasında yer almaktadır.

1.1.3.3. Yahyâ b. Ammâr Eş-Şeybânî (ö. 422/1031)

Herevî'nin hocaları arasında en çok etkilendiği şahıs Yahyâ b. Ammâr eş-Şeybânî'dir. Yahyâ b. Ammâr'ın talebesi olmakla çok defa övünen Herevî ilmi ve vaaz etmeyi ondan öğrendiğini onunla tanışması kendisi için büyük bir nasip olduğunu şöyle ifade etmektedir. "*Vaaz ve Kur'an'ı tefsir ilminde Yahyâ b. Ammâr'ın öğrencisiyim. Eğer ondan istifade etmeseydim ağzımı açamazdım. Ne vaaz verebilirdim nede Kur'an'ı tefsir edebilirdim.*"⁶² Kendisini Herat'lılara bu hocası tanıtmıştır. Ancak ileriki süreç açısından Yahya b. Ammar, Herevî sayesinde tanınmıştır denilebilir.⁶³ Yahyâ b. Ammâr hakkındaki bilgileri tasavvuf tarihine yerleştiren ve kendisiyle bir silsile olduğunu ortaya koyan Herevî'dir. Şeybânî, vefatından sonra kürsüsüne Herevî'nin geçmesini ve halka vaaz etmesini istemiştir. Bu vasiyyet üzerine Şeybânî'nin vefatından sonra onun yerine Herevî geçmiştir.⁶⁴ Selefî kaynaklar Yahyâ b. Ammâr'ın sufiliği konusunda pek bilgi vermeseler de Herevî'nin bu zatlarla olan ilişkisi inkâr edilemez.⁶⁵

⁵⁸ Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebi(ö 748/1347), *Tezkiretü'l-Huffâz*, Andhra Pradesh(Haydarâbâd), Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1377/1958, III, 1184. ; Tâceddin ebû Nasr Abdulvehhab b. Ali b. el-Kâfi Sübki, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî & Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Kâhire, Dârü'l-İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1964, IV, 196. ; Geniş malumat için bkz: es-Sübki'nin ilgili eserine ve ilgili sayfalarına müracaat edilebilir. Bkz: Sübki, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, IV, 196-197.

⁵⁹ Ebû mansur ayrıca Sultan Mahmud(Gazneli) ile ilişkisi olan ve dini noktada Gazneli, Ebû Mansûr'dan istifade etmekteydi. Bkz: Sübki, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, IV, 197.

⁶⁰ Zehebi, *Tezkiretü'l-Huffâz*, III, 1184. ; Sübki, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, IV, 115-116.

⁶¹ Geniş malumat için bkz: Sübki, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, IV, 115-116.

⁶² Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns Min Hazarâti'l-Kuds*, 648. ; Ayrıca Yahyâ b. Ammâr eş-Şeybânî hakkında geniş bilgi için bkz: Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds*, 648-651

⁶³ Tan, *Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı*, 56.

⁶⁴ Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds*, 649.

⁶⁵ Tan, *Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı*, 56.

1.1.3.4. Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed (Ca'fer) El-Harakânî (ö. 425/1033)

Herevî'nin hocaları arasında tasavvufa meyletmesine Harakânî'nin büyük etkisi olmuştur. Harakânî, başta Kuşeyri olmak üzere birçok âlim ve mutasavvıf tarafından övülmüş ve velayet noktasında nadir görülür bir mertebede olduğu ifade edilmiştir.⁶⁶ Herevî Harakânî'nin mürididir. "Pir-i Herat" olarak da anılan Herevî, Harakânî'yi şu şekilde anlatır. "O hayat suyu gibidir." "Hadis, fıkıh ve şer'i ilimlerde hocalarım çoktur. Fakat tasavvuf ve hakikat ilminde pîrîm Ebü'l-Hasen el-Harakânî'dir. Onu tanımasaydım hakikati öğrenemezdim."⁶⁷

Herevî kendi durumuyla Harakânî'nin durumunu şöyle özetler. "*Abdullah yabani bir insandı; ab-ı hayatı aramaya çıktı; aniden Şeyh Ebü'l-Hasen el-Harakânî'yi buldu ve o suyun kaynağına ulaşmış oldu. Ondan öyle bir içti ki onda fani oldu... Eğer bildiğim bir şey varsa oda ben gizli bir sır idim; meğer anahtarım da Şeyh Ebü'l-Hasen el-Harakânî'ymiş.*"⁶⁸

1.1.3.5. Şeyh Amû (ö. 439/1047?)

Herevî'nin hayatındaki dönüm noktalarından ve önemli üstatlarından biri de Şeyh Amû'dur. Asıl adı Ahmed b. Muhammed b. Hamza'dır. Tasavvuf cihetinde Herevî'yi Ebü'l-Hasen el-Harakânî'den sonra en çok etkileyen şahıslardan biri bu Şeyh olmuştur. Herevî'nin babasından sonra Herevî'nin maddi ihtiyaçlarını karşılamış ve Herevî onun tekkesinde kalmıştır. Sufilerin hallerini ve edeplerini bildiğini haber veren Herevî bu noktada pirinin o olduğunu rivayet etmektedir.⁶⁹

Bunlarla beraber Herevî'yi etkileyen şahıslar arasında Ebû Abdullah İbn Bâkûye eş-Şîrâzî (442/1050),⁷⁰ Şeyh Ebu'l-Hasan Bîşrî Sencerî⁷¹ gibi âlimlerde vardır. Herevî, Şeyh Ebu'l-Hasan Bîşrî Sencerî hakkında; benim pirlerimdendir. Görüştüğüm hocalar

⁶⁶ Süleyman Uludağ, "Harakânî", *DİA*, XVI, 93-94.

⁶⁷ Farid Adel. *The Champions' of the True Faith. Xlibris Corp.* 2016. Bloomingtons, IN, ABD. 146. ; Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî – I(Hayati, Eserleri)*, Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yayınları 2, Kars, 2004, 16. ; Farid Adel. *The Champions' of the True Faith. Xlibris Corp.* 2016. Bloomingtons, IN, ABD. s 146 içinde "Abdullah was a hidden treasure ..." cümlesi

⁶⁸ Çiftçi, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî – I(Hayati, Eserleri)*, 17. (Kars ilimizde metfun olan Ebü'l-Hasen el-Harakânî'nin şahsiyeti ve eserleri üzerine ülkemizde akademik olarak yapılan en geniş çalışma halen Doç. Dr. Hasan Çiftçi'nin yaptığı ve *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî-I (Hayati, Eserleri)*, adıyla Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yayınları'ndan çıkan kitap çalışmasıdır.)

⁶⁹ Molla Câmi, *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds*, 662-663.

⁷⁰ İbn Receb, *ez-Zeylû Alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, I, 140.

⁷¹ Molla Câmi, *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds*, 653.

arasında üçünün yeri diğerlerinden üstündür. Ebü'l-Hasen el-Harakânî ve Ebû Abdullah Tâkî kalplerden geçenleri bilen iki zattı.⁷² Üçüncüsü de Ebu'l-Hasan Bîşrî'dir.⁷³ Tâkî için Molla Cami Herevî'nin şöyle dediğini aktarmaktadır: “*bu zat Hanbelî mezhebini seçmemde çok etkili oldu ve bu noktadaki üstadımdır. Eğer onunla tanışmasaydım Hanbelî mezhebini ve itikadını bilmezdim.*”⁷⁴

Herevî'nin hayatında etkili olan diğer şahsiyetlerden bazıları da şunlardır: Ebû Mansur Kâzer, Ebû Said Muallim, Ebu Hafs Gevretî, Şeyh Ahmed Hâcî, Ebu Saleme Bâverdî ve daha bunlar gibi birçok âlim ve şeyhi saymak mümkündür. İşin garibi bunların sufî kimliklerinden dolayı olsa gerek Hanbeli kaynakların çoğunda bu zatlarla ilgili bilgiye pek rastlanmamaktadır. Hâlbuki bu zatların çoğu hakkındaki bilgilerin bize ulaşmasında kaynak Herevî'dir.⁷⁵

Molla Câmî (ö. 898/1492), *Nefehâtü'l-Üns Min Hazarâti'l-Kuds*, eserinde elli sayfadan fazla Herevî ve hocalarına yer ayırmaktadır. Eserin değişik yerlerinde de yine Herevî'den nakiller yapmaktadır. Bu eserde oldukça geniş ve detaylı malumata rastlamak mümkündür.⁷⁶ Bu eserin ana kaynağı da Herevî'nin tabakat adlı eseridir. *Zemmü'l-Kelam ve Ehlihi* eserini tahkik eden Ebû Câbir el- Ensârî, Herevî'nin 244 tane hocasını saymaktadır.⁷⁷

1.1.4. Talebeleri

Eğitimi tamamladıktan sonra, Herat'ta kurduğu medresede çalışmalarına devam eden Herevî, birçok talebe yetiştirmiştir. Bunlar arasında kaynakların en çok üzerinde durduğu talebeleri şunlardır: İbrahim b. Merzûk, Mü'temin es-Sâcî, Muhammed b. et-Tâhir⁷⁸, Ebü'l-Vakt Abdülevvel es-Siczî,⁷⁹ Ebü'l-Feth Nasr b.

⁷² Bu zat hakkında geniş malumat için bkz: Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds*, 651-653.

⁷³ Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds*, 653. ; Tan, Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı, 59.

⁷⁴ Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds*, 651.

⁷⁵ Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds*, 658-662.

⁷⁶ Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns Min Hazarâti'l-Kuds*, 643-694.

⁷⁷ Bu hocaların isimleri için bkz: Herevî, *Zemmü'l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 66-80.

⁷⁸ Zehebi, *Tezkiretü'l-Huffâz*, III, 1187.

⁷⁹ Zehebi, *Tezkiretü'l-Huffâz*, III, 1189. ; ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I, 256.

Seyyar⁸⁰ ve Ebû Ca'fer Muhammed-i Saydalanî'⁸¹ dir. Herevî'nin iki oğlu olan Abdülhâdî ve Cabîr'de Herevî'nin talebeleri arasında zikredilmektedir.

Herevî geçirdiği ağır bir hastalıktan sonra görme duyusunu önemli ölçüde kaybetmiştir. Talebelerine tasavvuf derslerinin yanında tefsir ve hadis dersleri de vermeye devam etmiştir. İlmi çalışmalarını da artık talebelerinin yardımıyla devam ettirmiştir. Talebelerinin ısrarı üzerine *Sad Meydan* adlı eserini yeniden gözden geçirmiş ve yaptığı eklemeler neticesinde *Menâzilü's-Sâirin* adlı eserini vücuda getirmiştir. Daha sonra da *Zemmü'l-Kelam ve Ehlihi* adlı eserini yine talebelerinin yardımıyla yazmıştır. Kaynakların çoğu bu eserini 474/1081 yılında yazdığını ifade etmektedirler. Sonraki yıllarda da eser yazmaya devam eden Herevî *Tabakâtu's-Sufiyye* eserini talebelerinin muavenetiyle bazı düzeltmeler ve ilaveler yaparak genişletmiştir.

1.1.5. İtikadi görüşleri

İtikadi bilgilerini ilk olarak babasından alan Herevî, dört yaşına geldiğinde Mâlînî Medresesi'nde eğitimine devam etmiştir. Dokuz yaşına geldiğinde ise Kadı Ebû Mansûr el-Ezdi ve Ebû'l-Fazl el-Cârûdî gibi büyük ve meşhur âlimlerden başta hadis ve fıkıh olmak üzere birçok ilim dalında dersler almıştır.⁸²

Herevî'nin itikadi görüşlerinde Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'e tabi olduğunu şu kasidesinden anlıyoruz:

“Yaşarken de ölüyken de Hanbeli'yim. Kardeşlerime tavsiyem Hanbeli olmalarıdır.

*Onun dini benim dinim, benim dinim de onun dinidir. Bunun dışında din bilmiyorum.”*⁸³

Eserleri incelendiğinde daha çok sufi kimliğiyle öne çıkan Herevî Selefi itikadını benimsediği kendi ifadelerinden ve hakkında yapılan çalışmalardan açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Herevî, başta Akaid olmak üzere birçok meselede görüş belirtmiştir. Bunları da eserlerinde zikretmiştir. Özellikle ileride detaylı olarak üzerinde duracağımız

⁸⁰ ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I, 256.

⁸¹ Kurt, “HâcaAbdullahEnsârî'nin Tasavvuf Düşüncesi”, 199.

⁸² Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirin, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 13.

⁸³ İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, II, 248. ; Sübkî, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, IV, 273.

Zemmü'l Kelam ve Ehlihi adlı eserinde o dönemde başta Mu'tezile ve Felasife olmak üzere kelam adı altında itikadî ve gaybi konuları cedel ve tekellüfe girerek te'vil edenleri yermiş ve doğruya ulaşmak için vahye dayanmak ve kayıtsız şartsız teslim olmak gerektiğini beyan etmiştir. Kelamcıların ortaya koyduğu te'villerle avamın itikadını bozduklarını, bu yüzden onlardan ilim öğrenmenin caiz olmadığını da beyan etmiştir.⁸⁴ Herevî'nin itikadi görüşlerinde bazı tezatlarla rastlamak mümkündür. İçinde bulunduğu ekole bakıldığında tasavvufa tamamen karşı olması gereken Herevî, yazdığı eserler ile tasavvufa ciddi ilgi duymuştur.

Zehebî, Herevî'nin itikadını *Zemmü'l Kelam ve Ehlihi* adlı eserinde **“Bugün size dininizi ikmal ettim”**⁸⁵ ayetine dayanarak şöyle açıkladığını aktarmaktadır. Bu ayetin nüzulünden sonra kim bir söz uydurursa fazlalık ve ziyadelik olarak bilin ki bu bid'attır.⁸⁶ Hâlbuki Herevî'nin kendisinin bizzat yazdığı veya yazdırdığı birçok eser bulunmaktadır.

Zehebî, Herevî'nin Müşebbihe olmadığını, Selefi olduğunu beyan etmektedir. *Zemmü'l Kelam ve Ehlihi* ve *Menâzilü's-Sâirîn* eserlerinde Peygamber (a.s.m)'ın sünneti üzerine yaşayan bir Selefi olduğunu ortaya koymaktadır. İtikadının te'vil ve teşbihe girmeden Kur'an ve Sünnet olduğunu da söylemektedir.⁸⁷

Herevî İtikadda Eş'arilere karşı sert bir tutum sergilemiştir.⁸⁸ Herevî'nin bu tavrını Tâceddîn es-Sübki (ö. 771/1370) çok şiddetli bir şekilde eleştirmiş ve Herevî'nin *Zemm'ül Kelam ve Ehlihi* adlı eserinde Teşbih ve Tecsime düştüğünü beyan etmiştir. Sübki, Herevî'nin bu eseriyle Ehl-i Sünnet'ten ayrıldığını, söz konusu eserinde Eş'arilere tahammül edilemeyecek seviyede dil uzattığını ve onlarla ilişkinin kurulmamasının gerekliliğini beyan ettiğini, el-*Erbaîn fî Delâilü't-Tevhîd* adlı eserinde de yine ehl-i bid'at'ın üslubunu kullandığını, özellikle Allah'ın kadimliği konusunda ve daha başka konularda da bu durumu devam ettirdiğini, bildirmektedir.⁸⁹ Sübki,

⁸⁴ Bunun için bkz: Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 111-112. ; Herevî, *Zemmü'l Kelam, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 84. ; Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelî'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 29.

⁸⁵ Mâide, 5/3.

⁸⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmin'n-Nubela*, XVIII, 509.

⁸⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmin'n-Nubela*, XVIII, 509.

⁸⁸ İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, II, 247.

⁸⁹ Sübki, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, IV, 272.

Herevî'nin bu tavrıyla Kendi üstadlarından olan Ebû Osman el-Hirî'den itikadi olarak ayrıldığını ve bid'ata düştüğünü açıkça zikretmektedir. Bunun sebebini de Hirî'nin Ehl-i Sünnet ve Eş'arî olması şeklinde ifade etmektedir. O'na göre, Herevî bu tavrıyla sadece Ebû Osman'dan ayrılmakla kalmamış aynı zamanda Ehl-i Sünnet'ten de ayrılmış ve bid'ata girmiştir.⁹⁰

Sübki, Herat ehlinin Herevî hakkında iki gruba ayrıldığını bunlardan birinci grubun zühd ve ibadete düşkünlüğünden dolayı O'nu çok medh edip övmelerine karşın, ikinci grubun söylemlerinden ve yazdıklarından dolayı O'nu tekfir ettiklerini bildirmektedir.⁹¹

Herevî'nin Hanbelî mezhebinin dışında kalan bütün mezheplere karşı tavrı olması ve sert bir dille çoğunu eleştirmesi onun hakkında muhalif fikirleri arttırmıştır. Müteşabih ayet ve hadislerin yorumlanmasına şiddetle karşı çıkması çoğu kişiler tarafından Mücessime ve Müşebbihe olarak suçlanmasına ve bundan dolayı O'nun Herat'tan sürgünlerle uzaklaştırılmasına sebep olmuştur.⁹²

Sübki'ye göre, Herevî'nin *Zemmü'l-keîâm ve Ehlihi, el-Fârûk fi's-Sıfât* ve *el-Erbâin fî Delâilî't-Tevhîd* adlı eserlerinde teşbih inancına girdiği çok açıktır. Bu eserleriyle Müslümanlar arasında adeta hastalık yaymıştır. Sübki, Zehebî'nin de kendisiyle aynı görüşte olduğunu bildirmektedir.⁹³

Muteassib bir Hanbelî olduğu anlaşılan Herevî Mu'tezile ve Eş'arî olan kelim âlimlerini aşırı tenkid ettiği gibi kelâmın usul ve tarzını takip ettikleri için Şafî ve Hanefî fıkına bağlı âlimleri de aynı şekilde tenkid etmiştir.⁹⁴ İmam Eş'arî'nin tevhide inanmadığını dile getiren Herevî, Eş'arî'nin Müşebbihe'den olduğunu ifade etmektedir.⁹⁵ Herevî'nin bu tutumunu eleştiren Sübki, Herevî'nin kelâmı bilmediğini, bu ilimde cahil olduğunu, Eş'arî'nin inancını anlamadığını, tavrının mezhep taassubundan kaynaklandığını iddia etmektedir.⁹⁶ Sübki, Herevî'nin bu taassubundan

⁹⁰ Sübki, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, IV, 273.

⁹¹ Sübki, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, IV, 272.

⁹² Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirin, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 31.

⁹³ Sübki, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, IV, 272.

⁹⁴ Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirin, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 30.

⁹⁵ Sübki, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, IV, 272-273.

⁹⁶ Sübki, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, IV, 272-273.

dolayı Eş'arîliğe mensup hocası Kadı Ebu Bekir el-Hiri 'nin (ö. 403/1013)⁹⁷ rivayetlerini terk ettiğini bildirmektir.⁹⁸

1.1.6. Tasavvufî ve edebî yönü

Herevî küçüklüğünden itibaren tasavvufa düşkün birisiydi. Bunun en önemli sebebi ailesinin, özellikle babasının tasavvuf ehli olmasıydı. Herevî, Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848 [?]) başta olmak üzere tasavvuf ehlinin ekserisine düşküncü. Kuşeyri gibi sufilere karşı mesafeli durmasının sebebi ise bunların Eş'ari kimliğinden kaynaklanmaktadır.⁹⁹

Hanbeli mezhebiyle amel eden Herevî, tasavvuf ve felsefe üzerine Arapça ve Farsça pek çok eser yazmıştır. Farsça'da bilinen meşhur eseri *Münacâtnâme*'dir. Bu eser Fars edebiyatının bir şâheseri olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁰ Arapça da ise *Menâzilü's-Sâirîn* eserinin yazarı olarak tanınmakta olup, özellikle sufiler tarafından bu eser büyük ilgi görmektedir.¹⁰¹

Herevî'nin önemli bir özelliği de edebiyatçı olmasıdır. İslam edebiyatının en önemli şahsiyetleri arasında yer almakta ve bu alanda ender şahsiyetlerdendir.¹⁰²

Hadis, ensâb, tefsir, tasavvuf, Arap dili, tarih ve diğer İslâmî ilimlerde zirveye çıkan Herevî zenginler, nüfuz ve iktidar sahipleriyle oturmaktan geri dururdu.¹⁰³ Yıllık vaaz meclisine insanlar uzaklardan akın akın gelirdi. Kendisine talebe, mürid ve ziyaretçileri tarafından verilen hediyeleri fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine dağıtırdı. Çok tesirli ve etkileyici bir kişiliğe sahip olup zarif giyinirdi.¹⁰⁴

⁹⁷ Yaptığımız araştırmada bu isme sahip olup o dönemde yaşamış bir âlime rastlayamadık. Ancak tarih, künye ve yer olarak bu vasıflara sahip olan, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî (ö. 403/1013)'nin olduğu kanaatine vardık. Bunun için bkz: Şerafettin Gölcük, "Bâkılânî", *DİA*, IV, 531-535.

⁹⁸ Sübkî, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, IV, 272-273.

⁹⁹ Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 26.

¹⁰⁰ Chettick, *The Unveiling of the Mysteries and the Provision of the Pious* (Reşîdüddîn Meybûdî. Keşfü'l-Esrâr ve 'Uddet el-Ebrâr. İngilizce Tercümesi), XII.

¹⁰¹ Tan, *Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı*, 75.

¹⁰² Ahmed Ateş, "Abdallah al-Anşari'nin Kitab Damm al-Kalâm wa Ahlih adlı eseri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Şarkiyat enstitüsü (Şarkiyat Mecmuası)*, V, 1964, 45.

¹⁰³ Zehebi, *Siyeru A'lâmin'n-Nubela*, XVIII, 505-506. ; ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I, 255.

¹⁰⁴ Tan, *Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı*, 70.

Herevî'nin tasavvuf hakkındaki görüşlerinden bazıları şunlardır: “*Tasavvuf ehli olmak demek, sufilerle oturup kalkmak, onların halleriyle hâllenmek, onların adabıyla adaplanmak ve onların bütün bunları niçin yaptıklarını bilmektir. Bunlarla beraber tarikat salikinın şeriatın usulünü, hakikatin sırlarını ve tasavvufun adabını bilmesi gerekir. Ayrıca evliyalık veraset yoluyla geçmez onun ehli olan her kim ise şeyhin varisliğini onun devam ettirmesi lazımdır.*”¹⁰⁵ Ancak Herevî'nin Selef usulüyle tasavvufu savunduğu söylenemez. Onun Selefiliği daha çok kelim ilmine ve kelim âlimlerine yönelttiği eleştirilerden müteşekkildir.¹⁰⁶ Günümüz seleflerinin tasavvufa karşı olmalarına mukabil, Herevî'nin tasavvuf ehli olması manidardır. Anlaşıldığı kadarıyla Selefiliğin tasavvuf karşıtlığı sonradan ortaya çıkmıştır.

1.1.7. Siyasilerle ilişkisi

Düşünce tarihine bakıldığında din ve siyasetin tarih boyunca etkileşim halinde oldukları görülmektedir. Bazen din siyaseti ve siyasetçileri etkilerken bazen de siyaset dini ve din adamlarını etkilemiştir.¹⁰⁷ Bu durum tarih boyunca devam etmiş ve halende devam etmektedir.

Sonraki asırlarda din-siyaset etkileşimi mezhepler bazında da etkisini göstermiştir. 297/909 da kurulan ve Şîî-İsmailî bir devlet olan Fatımîler, Şîî mezhebini kabul ettirmek için hem âlimlere hem de ahaliye ciddi baskı uygulamışlardır. Fatımîlerin hâkimiyetleri altında bulundurdıkları bölgelerde, Sünniliğin giderek zayıfladığını ve Şîîliğin güçlendiğini görmek mümkündür. Hatta halk bu mezhebe geçtiğini göstermek için devletin resmi dairelerine başvurarak mezhep değiştirdikleri de tarihi kaynaklarda kaydedilmektedir. Bu bölgede aynı şekilde Selçuklu veziri olan Nizâmülmülk'ün kurduğu Nizâmiye Medreseleri'nde Eş'ariliğin itikad olarak okutulması, Eş'ariliği o bölgede Sünniliğin temsilcisi seviyesine kadar getirmiştir. Çünkü bu medreseler devlet tarafından desteklenmiş ve resmi kurum suretinde bir hüviyyet kazanmışlardır.¹⁰⁸ Bu durumu diğer devletlerde de görmek mümkündür.

¹⁰⁵ Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 28.

¹⁰⁶ Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 30.

¹⁰⁷ Mehmet Salih Geçit, *Ehl-i Sünnet Siyasal Düşüncesinin Oluşumu (Ashâbü'l-Hadis Örneği)*, Tıbyan Yayıncılık, İzmir, 2015, 9-10.

¹⁰⁸ Âdem Eryiğit, “Eyyûbilerin Eş'ariliğin Yaygınlaşmasına Etkisi”, *Eyyûbiler'de İlim, Kültür ve Sanat*, ed. Abdulhalim Oflaz vd., Hiperyayın, İstanbul, 2020, 299-312.

Müslüman hükümdarların bir kısmı da dâhil emir olunanı yerine getirmek değil belki kendi arzu ve isteklerini insanlara kabul ettirmek için hükmetmişlerdir. Bu durumlara karşı durmak, doğruyu ve hakkı izhar etmek âlimlerin görevidir.¹⁰⁹

Herat'ta ilmi çalışmalar yapan ve özellikle hadis ilminin yanında tefsir derslerine ağırlık verdiği bir dönemde Herevî, fikri olarak hiç anlaşılmadığı Mu'tezilî ve Eş'arî âlimler tarafından Mücessime olmakla suçlanıp şeriat sınırlarının dışına çıktığı gerekçesiyle Gazneli Sultan Mesud'a (ö. 432/1041) şikâyet edilmiştir. Ancak Herevî yapılan tartışmalarda haklılığını ispat etmiş ve onun döneminde rahat bir hayat sürmüştür. Bu sırada *Kitabü'l-Erba'in fi Delâilî't- Tevhid* adlı Allah'ın isim, sıfat ve fiiliyle ilgili kırk hadisi ihtiva eden eserini kaleme almıştır.¹¹⁰ Bu tarihte Herat'ın kimin elinde olduğuyla ilgili ulaştığımız kaynaklarda net bir veri bulunmamaktadır. Daha önce de değindiğimiz gibi bu süreçte şehir sürekli el değiştirmektedir. Ancak 431 yılında yapılan Dandanakan savaşı sonrasında o bölgenin hâkimiyeti tam manasıyla Selçuklulara geçmiştir.¹¹¹

Sultanların dini anlayışı insanlar üzerinde etki oluşturmuş ve insanların inançları bu meyanda değişiklik göstermiştir. Nitekim *Zemmü'l-Kelâm Ve Ehlihi* kitabının girişinde kitabı tahkik eden bunu şu şekilde ifade etmektedir. “Şübhesiz ki eserlerin çoğu hükmedenlerin durumuna göre meydana gelir. Bu ister şiir ister diğer eserler olsun fark etmez. Bundan dolayı çok az âlimin yazdıklarına i'timad edilir. Çünkü çoğunlukla inançlar hükümdarların inancına göre şekillenir. Kur'an'ın emirlerine göre değil. Sultanların inancına göre eserler vücuda getirilir.”¹¹²

Herevî'nin dünyaya geldiği yıllarda Gazneli Mahmud b. Sebük Tegin (ö. 421/1030) Horasan bölgesinin tamamına hâkimdi.¹¹³ Ehl-i Hadis tarafından çok değer verilen Sebük Tegin Horasan valisiydi. Kadir Billah (ö. 422/1031), Sebük Tegin'e,

¹⁰⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 14.

¹¹⁰ Tan, *Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı*, 67. ; Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 17.

¹¹¹ Bu konuyu açıklığa kavuşturması noktasında Selçukluların siyasi meşruiyeti ile ilgili yazılmış olan, “Büyük Selçuklu Devleti'nin Temelleri Atılırken Siyasi Meşruiyet Süreci” isimli makaleye bakılabilir. Ergin Ayan, “Büyük Selçuklu Devleti'nin Temelleri Atılırken Siyasi Meşruiyet Süreci”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3, 2012, 26.

¹¹² Herevî, *Zemmü'l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 14-15. ; Erdoğan Merçil, “Mahmûd-I Gaznevî”, *DİA*, XXVII, 362-365.

¹¹³ Erdoğan Merçil, “Mahmûd-I Gaznevî”, *DİA*, XXVII, 362-365.

Horasan bölgesinde bulunan Mu'tezile, Rafıza, İsmailiyye, Karamita, Cehmiyye, Müşebbihe gibi Ehl-i Hadis'ten olmayanları öldürme, hapse atma, sürgüne yollama gibi yetkiler de vermişti. Bu durum 408/1017'de başlamış belirli bir süre devam etmiştir. Kadir Billah Ehl-i Hadis dışındaki diğer fırkaları bu şekilde sindirirken özellikle kelamla iştiğal edenleri tehdid ederek açıktan tövbeye ve kelamdan teberri ettiklerini açığa vurmaya çağırıyordu.¹¹⁴

Selçuklular ile Gazneliler arasında Herevî'nin hayatında iki defa şehir el değiştirmiş daha sonra da Selçukluların şehre tam hâkimiyet kurmasıyla şehirde hayat normale dönmüştür. Eş'ari bir zat olan Nizâmülmülk (ö. 485/1092)'ün vezir olması Herevî'nin sıkıntı çekmesini devam ettirmiştir. Bu süreçte iki defa şehre gelen Nizâmülmülk'e şikâyet edilen Herevî birincisinde haklı çıkmasına rağmen sürülmüş ve bir yıl sonra ancak şehre geri dönebilmiştir. İkincisinde ise vezirin huzurunda yapılan tartışmada haklılığını ispat etmiştir. Hatta bu tartışma esnasında muhalifleri tarafından seccadesinin altına bir küçük put konulduğu ve onun Mücessime olmakla suçlandığı vezirin bunu sorması üzerine nur süresinde geçen ve “*Bu büyük bir iftiradır demeniz gerekmez miydi*”¹¹⁵ ayetiyle cevap vermiştir. Daha sonra soruşturma yapılırca bunun bir tuzak olduğu anlaşılmıştır.¹¹⁶ Bundan sonra kendisine saygı duyulmuş ve zaman zaman devlet erkânı tarafından hediyelerle taltif edilmiştir. Hatta halife Kâim Biemrillâh'ın (ö. 467/1075) Nizâmülmülk vasıtasıyla değerli hediyeler göndererek Herevî'ye iltifat ettiği de rivayet edilmektedir.¹¹⁷ Buradan da anlaşıyor ki sultanların itikadi durumları, halkla ilişkileri vb. durumlar toplumun şekillenmesinde ciddi rol oynamaktadır.¹¹⁸

Muhalif ve sert tavırları dolayısıyla, Mutezili ve Eş'arî âlimler tarafından Mücessime ve Müşebbihe olmakla suçlanan Herevî, dinin esaslarını çiğnemekle

¹¹⁴ Zübeyir Bulut, “Selefilğin Kelâm İlmi'ne Getirdiği Eleştiriler-İbn Teymiyye Örneği”, *Tarihte ve Günümüzde Selefilik Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, ed. Ahmet Kavas, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014, 305.

¹¹⁵ Nur, 24/16.

¹¹⁶ İbn Receb, *ez-Zeylû Alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, I, 123-127.

¹¹⁷ Zehebi, *Siyeru A'lâmin'n-Nubela*, XVIII, 511.

¹¹⁸ Abdullâh b. Muhammed b. Alî b. Mett el-Ensârî el-Herevî, *Zemmü'l-Kelâm ve ehlihî*, thk Ebû Câbir Abdullah b. Muhammed b. Osman el-Ensârî, Mektebetü Gurabâi'l-Eseriyye, Medine, 1419 – 1998, I, 14.

suçlanmış ve Herat'tan birkaç defa sürülmüştür. Herevî'nin Hanbeli olması ve bu mezhebin şiddetli bir savunucusu olmasının da bu olaylarda etkisi büyüktür.¹¹⁹

Herevî 80 yaşlarında iken bir kelim âlimiyle tartışmış onu şiddetli bir şekilde zemmetmiştir. Ardından talebeleri bu zatı dövüp evini yakmışlar. Bu olaydan sorumlu tutulan Herevî Bûşenc kasabasına sürülmüş, oradan da Âmul'e sürülmüştür. Nizâmülmülk'ün emriyle buradan da Belh'e gönderilmiştir. Yaklaşık bir yıllık sürgün hayatının sona ermesiyle, yine Nizâmülmülk'ün emriyle Herat'a dönen Herevî kalan ömrünü burada geçirmiştir.¹²⁰

Bu süreçte eserler yazan, tefsir dersleri yapan, vaaz ve nasihatlerde bulunan Herevî geçirdiği şiddetli bir hastalıktan sonra görme duyusunu kısmen kaybetmiş bundan sonra eserlerini talebeleri yazmıştır. *Zemmü'l-Kelâm* ve *Ehlihi* eseri de bu dönem eserlerindendir.¹²¹

1.1.8. Vefatı

Herevî ömrünün çoğunu geçirdiği Herat'ta dini eğitim vererek hizmet etmiştir. Özellikle hadis ilmine çok önem vermiş ve bu alanda talabeler yetiştirmeye gayret etmiştir. Ayrıca Harakanî ile karşılaştıktan sonra tasavvuf sistemini ve anlayışını da yaymaya gayret göstermiştir.¹²²

Kur'an'ın önemli bir müfessiri olan Herevî,¹²³ Aynı zamanda mutasavvıf, münazaracı bir âlim olup hitabeti, Arapça ve Farsça şiirleriyle de meşhurdur.¹²⁴ Bu alanların hepsinde verdiği dersler, yetiştirdiği talebeler ve telif ettiği veya ettirdiği eserlerle hizmet etmiştir.

Herevî Hanbeli mezhebinin büyük üstadları arasında gösterilmektedir. Yaşadığı dönemde fikirleriyle insanları etkilemiş kendisinden sonra da bu etki devam etmiştir. Yetiştirdiği talebeler sayesinde fikrinin yayılarak devam etmesini sağlamıştır. Arapça ve

¹¹⁹ Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, 233.

¹²⁰ Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelû'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 19. ; Hacı Bayram Başer, "Herevî". *İslam Düşünce Atlası*, I, 312.

¹²¹ Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, 233.

¹²² Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, 233.

¹²³ Zehebi, *Siyeru A'lâmin'n-Nubela*, XVIII, 514.

¹²⁴ Ancak tefsiri günümüze ulaşmamıştır. Bunun için bkz: Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelû'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 25.

Farsça eserler vücuda getirmiştir. Hadis, tefsir, tarih, edebiyat, şiir ve daha birçok alanda eserler telif etmiştir.

Herevî'nin Âhirete intikalinden sonra sözleri ve öğretileri talebelerince dünyaya yayılmıştır. 10 cilt hâlinde defalarca neşr ve tab' edilen ve Ebü'l-Fazl Reşîdüddîn-i Meybûdî'nin (Ahmed bin Ebu Saîd el-Meybûdî el-Yezdî (ö. 520/1126'dan sonra))¹²⁵ *Keşfü'l-Esrâr* isimli tefsirinde Herevî'nin günümüze ulaşamamış olan tefsirinden mühim derecede istifade ettiği söylenmekle beraber bu bilgi tarihçiler tarafından hâlen tartışılmaktadır¹²⁶

Herevî'nin 481/1089 yılında 85 yaşında vefat ettiği genel olarak kabul edilmektedir. Vefat yılına dair kaynaklarda tam bir ittifak yoktur.¹²⁷ Herat'a yaklaşık 5 km mesafede bulunan Gazürgâh'a defnedilmiştir. Herevînin iki oğlu olan Abdülhâdî ve Cabîr'in kabirleri de burada bulunmaktadır.¹²⁸

1.1.9. Eserleri

Herevî güçlü hafızası ve zengin ezber kabiliyeti sayesinde yazılı eser yerine daha çok sözlü aktarımlarda bulunmuş ve eserlerinin çoğu sonraki yıllarda talebeleri tarafından telif edilmiştir. Muazzam bir hitabet yeteneğine sahip olan Herevî inancını ve görüşlerini genellikle bu şekilde halka hitap ederek yaymıştır. Durum böyle olunca eserlerinin nüshalarında bazı farklılıklara rastlamak kaçınılmaz olmuştur.¹²⁹

Herevî çok çeşitli eserler meydana getirmiştir. Bu yüzden Herevî farklı bölgelerde farklı algılanmıştır. Arapçanın hâkim olduğu yerlerde *Menâzil'in* yazarı olarak bilinirken, fars kültürünün yoğun olduğu bölgelerde daha ziyade *Münâcât'ı* ile tanınmaktadır. *Menâzil* sayesinde sufi olarak benimsenen Herevî, özellikle Hanbeli ve

¹²⁵ Detaylı bilgi için bkz: Rıza Kurtuluş, “Keşfü'l-Esrâr”, *DİA*, XXV, 319.

¹²⁶ William C. Chettick, *The Unveiling of the Mysteries and the Provision of the Pious* (Reşîdüddîn Meybûdî. Keşfü'l-Esrâr ve 'Uddet el-Ebrâr. İngilizce Tercümesi), Royal Aal al-Bayt Institute for Islamic Thought. Umman, 2015. XII. ; Tan, Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı, 75.

¹²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, VIII, 456. ; İbn Receb, *ez-Zeylû Alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, I, 113. ; ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I, 256.

¹²⁸ Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 19-20.

¹²⁹ Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 20.

Selefi düşüncesinde olanlar tarafından *Zemmü'l Kelam ve Ehlihî* eserinin üzerinden tanıtılarak sufi kimliği geri plana atılmaktadır.¹³⁰

Sad Meydân: 100 tasavvuf mertebesinin ele alındığı eserin her basamağı da kendi içinde üç ayrı mertebeye ayrılmıştır. Her mertebede oraya işaret eden ayet ve hadisler ele alınmıştır.¹³¹ Bu eser klasik kaynaklarda anılmamaktadır. Beaurecueil'in yaptığı yayına kadar bu esere doğrudan ulaşılacak bir kaynak bulunmamaktaydı. Bundan sonra özellikle tasavvuf tarihi ve edebiyatı araştırmacılarının dikkatini çekmiş ve üzerinde çalışmalar başlamıştır.¹³²

Sad Meydân eserinin Herevî'ye aidiyeti 20.yüzyılda akademik çevrelerce tartışma konusu olmuştur. Eserin Herevî'ye ait olmadığını en açık şekilde Bo Utas ortaya koymuştur. Utas gerek eserin Herat'ın Farsça lehçesine uygun olmaması ve gerekse klasik eserlerde böyle bir isme ulaşılmaması kendi tezini güçlendirdiğini iddia etmektedir. Ancak Nasrullah Pûrcevârdî yazdığı bir makalede Utas'ın görüşlerini reddetmiş ve *Sad Meydân* eserinin Herevî'ye ait olduğunu ortaya koymuştur. Nasrullah, Herevî'nin vefatından kısa süre sonra kaleme alınmış bazı eserlerde *Sad Meydân*'dan oldukça fazla alıntının yapılmış olmasını tezine delil olarak ileri sürmektedir.¹³³ Bu eser daha sonra genişletilerek *Menâzilü's-Sâirîn* eseri meydana getirilmiştir.¹³⁴

Sad Meydân eseri üzerine ülkemizde Muhammet Nedim Tan, *Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı* isminde bir doktora tezi yazmış ve bu tez 2013 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından basılmıştır. Bu eser Serge de Laugier de Beaurecueil tarafından 1954'te Kahire'de yayınlanmıştır. Daha sonra Abdülhay Habîbî tarafından neşredilmiştir.¹³⁵

Menâzilü's-Sâirîn: Bu eser Herevî'nin vefatından sonra talebeleri tarafından hem yazılı metin olarak hem de sözlü olarak rivayet şeklinde gelmiştir. Bundan dolayı nüshalar arasında ufak farklılıklar söz konusudur. Ancak bütünlüğü muhafaza

¹³⁰ Tan, *Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı*, 75.

¹³¹ Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 20.

¹³² Tan, *Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı*, 102-103.

¹³³ Konunun geniş izahı için bkz: Tan, *Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı* 106-109.

¹³⁴ Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 21.

¹³⁵ Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 21.

edilmiştir. Bu eser üzerine birçok şerh yazılmıştır. Bazı dillere de tercüme edilmiştir. Bu şerhlerin ilki *el-A'lâm bi-şerhi fevâidi kelâmî Şeyhü'l-İslâm*'dır. Bu şerh Abdülmü'tî el-Lahmî el-İskenderî'ye aittir. Bunun dışında Ali et-Tilimsânî, Abdürrezzak el-Kâşânî, Muhammed et-Tüsterî, Şerefüddîn ed-Dergüzînî, İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah el-Makdisî gibi şahsiyetlerin bu eser üzerine yazdığı şerhler vardır. Bunların dışında da yazılmış birçok şerh mevcuttur.¹³⁶

Herevî'nin *Menâzilü's-Sâirîn*'i ilk defa 1910 yılında Kahire'de basılmıştır. Eseri ayrıca Serge de Laugier de Beaurecueil, edisyon kritiğini yaparak Fransızca tercümesi ve geniş bir incelemeyle birlikte *Les étapes des itinérants vers Dieu* adıyla yayımlamıştır.¹³⁷ Herevî'nin en çok yankı bulan ve üzerinde yorum yapılan eserlerinin başında *Menâzilü's-Sâirîn* gelmektedir. *Menâzilü's-sâirîn*'de tasavvuf terimlerini daha önce hiç yapılmamış bir biçimde tasnif etmiş ve açıklamıştır. Yüz makamı on ana başlıkta toplamış, her makamı bir âyet-i kerime ile desteklemiştir.¹³⁸ Her makam âvam, havas ve hassul'l-havas için ayrı ayrı açıklanmıştır. Ensârî'nin bu eserini önemli kılan diğer bir sebep de onun şerhleridir.¹³⁹ *Menâzilü's-Sâirîn* eseri üzerine modern dönemde Türkçe şerhler de yazılmıştır. Bu alanda yapılmış çalışmalar: Abdullah Damar¹⁴⁰ ve Abdurrezzak Tek'e¹⁴¹ aittir.

Tabakâtu's-Sûfiyye: Ebû Abdurrahman es-Sûlemî'ye ait olan ve Arapça yazılan bu esere Herevî, bazı ilaveler yaparak bazı kısımlarını da çıkarmak suretiyle

¹³⁶ Zehebi, *Siyeru A'lâmin'n-Nubela*, XVIII, 509. ; ed-Dâvûdî *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I, 256. ; İbn Receb, *ez-Zeylû Alâ Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 118. ; Bu şerhler ve daha başka şerhlerin geniş izahatı için bkz: Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 31-80. ; Tan, Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı, 79-102.

¹³⁷ Erhan Yetik, "Menâzilü's-sâ'irîn", *DİA*, XXIX, 122.

¹³⁸ Bu terimler için bkz: Abdullah Damar, "Tasavvuf Terimlerinin Oluşumu", *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 17, 2006, 168-169.

¹³⁹ Kurt, "Hâca Abdullah Ensârî'nin Tasavvuf Düşüncesi", 195.

¹⁴⁰ Damar, "*Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Ab-ı Hayât*" adlı doktora tezinde özellikle Türkiye kütüphanelerinde bulunan Osmanlı döneminde bu eserin nasıl anlaşıldığı ve nasıl bir etki bıraktığını incelemekle beraber eser üzerine yazılan şerhlere de yer vermektedir. Abdullah Damar, *Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Ab-ı Hayât*, (basılmış doktora tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2002. Daha sonra bu tez 3Ab-ı Hayât (Terceme-i Menâzilü's-Sâirîn) adıyla kitap olarak basılmıştır. Ayrıca Damar bununla ilgili bir makale de kaleme almıştır. "Tasavvuf Klasikleri – XVIII, Abdullah Herevî ve Menâzilü's-Sâirîn", *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 18, 2007, ss. 321-335.

¹⁴¹ Tek, Tasavvufta Yüz Basamak, *Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm* ismiyle kaleme aldığı esere uzun bir giriş yaptıktan sonra *Menâzilü's-Sâirîn* ve *'İlelü'l-Makâmât* tercüme eder. Daha sonra da Kâşânî'nin *İstîlâhât* adlı eserinin ikinci bölümünü tercüme ederek Türkçeye kazandırmış bulunmaktadır.

Farsçaya çevirmiştir. Eser Herevî'nin müritleri tarafından, O'nun ders vermesiyle yazılmış ve bu şekilde meydana getirilmiştir. Şeyhlerini ve tasavvuf hallerini anlattığı bu eseri yazmasının sebebi talebelerine hakiki tasavvuf ehli olan şeyhleri tanıtmak, onların hallerini örnek almalarını ve bu yoldaki gayret ve şevklerini kaybetmemelerini sağlamak olmuştur.¹⁴²

Bu eser Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî (ö. 898/1492)'nin *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds* adlı eserin temel kaynağıdır. Herevî'nin Tabakât'ı Molla Câmî'nin bu eseri sayesinde tanınmıştır. Herevî'nin anlattığı mutasavvıfların çoğu aynen *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds* 'da aynen kaydedilmiştir. Bu eserin yaklaşık üçte ikisi bu suretle muhafaza edilmiş ve günümüze ulaşmıştır.¹⁴³ Abdülhay Habîbî ve Muhammed Server Mevlâî tarafından neşredilmiştir.¹⁴⁴

Münâcât: Herevî'nin diğer bazı kitaplarında yer alan dualarının ve yaptığı münacatlarının içinde yer aldığı eserdir. Coşkulu ve dini heyecanın tezahürlerinin açık hissedildiği eser tasavvuf edebiyatı içinde önemli bir yeri vardır. Birçok sufi bu eserden etkilenmiştir. Bunların başında Senâî, Attâr, Mevlânâ ve Molla Camî gibi Fars dilini benimsemiş şahsiyetler gelmektedir.¹⁴⁵ Bu eserde yer alan fikirler Herevî'nin hocaları olan Harakânî ve Ebû Said Ebû'l-Hayr'ın fikirleriyle ve tasavvufî düşünceleriyle bütünlük arz etmektedir. Bu Münacâtlar Türk şairler üzerinde de etkili olmuştur.¹⁴⁶

Herevî'nin *Münacât* eseri mensur ve manzum münâcâtlar arasında özellikle tasavvufî Fars edebiyatında kaleme alınan ilk önemli eserdir.¹⁴⁷ Fars tasavvuf edebiyatında bir şaheser olarak kabul edilmektedir. Eser ilk olarak 1924 te Berlin'de

¹⁴² Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 21-22.

¹⁴³ İbn Receb, *ez-Zeylû Alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, I, 118. ; Bu eserin geniş anlatımı ve tanınması için bkz: Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 21-22. ; Tan, Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı, 109-114.

¹⁴⁴ Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 22.

¹⁴⁵ Kübra Ceylan& Şule Bayraktar, "Hâce Abdullah el-Ensârî Herevî'nin Münâzara-i Dil ü Cân Adlı Risâlesi ve Türkçe Tercümesi", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 32, 2013, 203.

¹⁴⁶ Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 22.

¹⁴⁷ Muhsin Macit, "Münâcât", *DİA*, XXXI, 564.

yayınlanmıştır. Daha sonra İran’da eserin değişik tarihlerde birçok neşri yapılmıştır. Ayrıca eser İngilizce’ye de tercüme edilmiştir¹⁴⁸

İlelü’l-Makâmât: Herevî bu eseri, vefatından kısa bir süre önce genç bir talebesine yazdırmıştır. Bunu yazmaktan maksat tasavvuf yoluna süluk edenlere bu yoldaki makamlarda karşılaştıkları sıkıntıları ve ruhen karşılaştıkları tehlikeleri öğretmek olmuştur. Bu eserinde Herevî, irâde, zühd, tevekkül, sabır, hüzn, havf, recâ şükür, muhabbet ve şevk isminde on makamı iki aşamalı olarak izah edip bu iki basamaktan birisi halk diğeri de Havas için olduğunu belirtip ikisi arasındaki farkları ortaya koymuştur. *İlelü’l-Makâmât* Abdurrezzak Tek tarafından Türkçeye tercüme edilmiş ve yayımlanmıştır. Ayrıca eser Serge de Laugier de Beaurecueil tarafından Fransızca’ya tercüme edilmiş 1965 yılında yayımlanmıştır.¹⁴⁹

el-Erbaîn fî Delâilî’t-Tevhîd: Herevî bu eserinde Cenab-ı Hakk’ın zat, sıfat ve fiilleriyle ilgili kırk hadisi kaydetmektedir. Eser Peygamber Efendimiz’in (a.s.m) Mi’rac’da Allah’ı açıkça gördüğü, Allah’ın zat ve sıfatlarıyla ilgili rivayetler nasılsa öyle kabul etmek gerektiği, İnsanların Cennet’te Allah’ı açıkça görececeklerini, Kelamullah’ın yaratılmamışlığı ve onun ispatı gibi konuları içermektedir.¹⁵⁰ Sübki *Zemmü’l Kelâm ve Ehlihî, el-Fârûk fî’s-Sıfât* ve *el-Erbaîn fî Delâilî’t-Tevhîd*’den dolayı Herevî’yi çok şiddetli eleştirmektedir.¹⁵¹ Bu eser ilk defa Afgânî tarafından yayınlanmış, daha sonra Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî tarafından hem tahkiki yapılmış hem de yeniden neşredilmiştir.¹⁵²

Muhtasar Fî Adâbî’s-Sûfiyye: Herevî’nin bu eseri, sufilerin giyim-kuşam, yeme-içme vb. konularda uymaları gereken adabları konu edinen bir risaledir. Beaurecueil tarafından yayımlanmıştır.¹⁵³

¹⁴⁸ Tek, *Giriş (Menâzilü’s-Sâirîn, ‘İlelü’l-Makâmât, Elf Makâm)*, 22.

¹⁴⁹ Eser hakkında geniş bilgi için bkz: Tek, *Giriş (Menâzilü’s-Sâirîn, ‘İlelü’l-Makâmât, Elf Makâm)*, 22-23. ; Tan, *Abdullah Ensârî Herevî’nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân’ı*, 118-119.

¹⁵⁰ Zehebi, *Siyeru A’lâmin’n-Nubela*, XVIII, 509. ; ed-Dâvûdî, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, I, 256. ; Herevî, *Zemmü’l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 120.

¹⁵¹ Sübkî, *Tabakatü’ş-Şâfiyyeti’l-Kübra*, IV, 272.

¹⁵² Eser hakkında daha geniş bilgi için bkz: Tan, *Abdullah Ensârî Herevî’nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân’ı*, 119-120.

¹⁵³ Herevî, *Zemmü’l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 124. ; Tek, *Giriş (Menâzilü’s-Sâirîn, ‘İlelü’l-Makâmât, Elf Makâm)*, 23.

Kenzü's-Sâlikîn: Bu risale Tahsin Yazıcı tarafından Şarkiyat mecmuasında *Abdallah al-Anşari'nin Kanz as-Sâlikîn veya Zâd al-Ârifîn'i* ismiyle neşredilmiştir. Esere bir önsöz tarzında giriş ve eseri tanıtım yazısı yazan Yazıcı daha sonra seri şeklinde eseri yeni sayılarda kısım kısım yayımlamıştır.¹⁵⁴ Eser, bazı karşıt kavramların birbirlerine üstün gelmeleri şeklinde bir münazara tarzıyla yazılmıştır. Bazı nüshalarda *Zâd al-Ârifîn* olarakta kaydedilmiştir. Şair Nevres Herevî'nin diğer eserlerinden aldığı bazı alıntıları da ekleyerek, bu eseri *Mebâliḡu'l-Hikem* ismiyle Türkçeye çevirmiştir.¹⁵⁵

Envârü't-Tahkîk: Herevî'nin dualarından, münacatlarından ve nasihatlerinden meydana gelmiş bir eserdir. Herevî'nin Farsça söyleşilerinden müteşekkil bir risaledir. İlk olarak Bombay'da yayımlanmıştır. Sonradan Ahmed b. Abdülkerim et-Tebrizî tarafından tekrar yayımlanmıştır. Sonraları ise birçok baskısı yapılmıştır. Aynı isimle başka müelliflere ait eserlerde mevcuttur.¹⁵⁶

Risâle-i Mufassala Ber Fusûl-i Çihl u du der Tasavvuf: Yapılan araştırmalarda sadece Süleymaniye kütüphanesinde bir nüshası bulunan bu eser Farsça Tasavvufta kırk iki bölüm anlamına gelmektedir. Herevî bu eserinde velilerin hayatlarından misaller vererek tasavvufi bazı konuların anlaşılmasını amaçlamaktadır.¹⁵⁷

Kitabu'l-Fütüvvet: Bu eseri Sezai Küçük tercüme ederek bir makalede yayımlamıştır. Ancak bu eser müstakil bir eser değil, *Menâzilü's-Sâ'irîn* adlı eserinin içerisinde bir bölümdür.¹⁵⁸

Münâzara-i Dil ü Cân: Bu risale Osmanlı Türkçesine kısmen tercüme edilmiştir. Daha sonra Kübra Ceylan ve Şule Bayraktar tarafından tercümesiyle beraber

¹⁵⁴ Tahsin Yazıcı, "Abdallah al-Anşari'nin Kanz as-Sâlikîn veya Zâd al-Ârifîn'i", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Şarkiyat enstitüsü(Şarkiyat Mecmuası)*, I, 1956, 59-88., III, 1959, 25-49., IV, 1961, 87-96., V, 1964, 67-80.

¹⁵⁵ Yazıcı&Uludağ, "Herevî, Hâce Abdullah", *DİA*, XVII, 225-226., Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 23.

¹⁵⁶ Tan, *Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı*, 121.

¹⁵⁷ Yazıcı&Uludağ, "Herevî, Hâce Abdullah", *DİA*, XVII, 225. ; Eser hakkında geniş bilgi için bkz: Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 23. ; Tan, *Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı*, 120-121.

¹⁵⁸ Sezai Küçük, "Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvufi Fütüvvet Risâlesi: "Kitâbu'l-Fütüvvet"", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 2000, 137-166.

bir makale halinde yayımlanmıştır.¹⁵⁹ Ayrıca eser Herevî'nin diğer bir kısım risâleleriyle beraber tercüme edilerek Semerkand Yayınları'ndan kitap olarak çıkmıştır.

Zemmü'l Kelâm ve Ehlihî: Eserin kaleme alınış amacı, Selef yolunun ve Sünnete ittibâın yüceliğini ortaya koymak, buna karşılık re'y, te'vil ve kelam ilminin yanlışlığını ve sapkınlığa sebep olduğunu beyan etmektir.¹⁶⁰ Eserde müellif Mu'tezile yanında Ehl-i Sünnet'in kelam âlimlerini de ağır bir dille eleştirerek itikadi mevzularda münazara yapılamayacağını ileri sürmektedir. Bir mukaddime ve on dokuz bölümden oluşan eserde tam bir düzen yoktur. Kendi görüşlerini destekler mahiyetteki ayet ve hadislerin ağırlıklı olduğu eserin geneli bu tarzdadır. Müellif, kendi görüşüne sahip olmayanların ayet ve hadislerde zorlama yorumlar yaptıklarını ve bid'aya saptıklarını ilk bölümden başlayarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Diğer din mensuplarının da bu şekilde dinlerini tahrif ettiklerini ve dini konuları çok sorguladıklarından dolayı yoldan çıktıklarını iddia etmektedir. Sonraki bölümlerde Hz. Peygamber'in (a.s.m) ümmetini itikadi konularda tartışmaktan men ettiğini, cedelin yanlışlığını ve meydana getirdiği zararları, rivayetin üstünlüğü, kalamcılarının ortaya koydukları fikirlerin bid'at ve yanlış olduğunu sahabe ve tabiîn sözleriyle ortaya koymaya çalışmaktadır. Bir bölümde ise Selef âlimlerinin kelam aleyhinde serdettikleri sözler kronolojik bir sırayla zikredilmektedir. Eserin sonunda İmam Eş'arî'nin bid'ata saptığı ve felsefe yoluna girdiği iddia edilmekte ve Eş'arî'nin şahsına birçok karalamalar yapılmaktadır.¹⁶¹

Eser kendinden sonraki eserler için bu alandaki literatürde belirleyici rol oynamıştır. Herevî merkezli konuya bakıldığında *Zemm'ül-Kelam ve Ehlihî* eseri ile *Menâzilü's-Sâirîn* eserlerinin aynı şahsa ait olduklarını kabul etmek oldukça zor bir durumdur. Bundan dolayı olsa gerek Herevî sufi gelenekte *Menâzilü's-Sâirîn* ile tanınırken Selefî gelenekte ise *Zemm'ül Kelam ve Ehlihî* ile özdeşleştirilir.¹⁶²

¹⁵⁹ Bu eser Abdurrezzak Tek'in kitabında Suâl-i Dil ez Cân olarak geçmektedir. Geniş bilgi için bkz: Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 24. ; Ceylan& Bayraktar, "Hâce Abdullah el-Ensârî Herevî'nin Münâzara-i Dil ü Cân Adlı Risâlesi ve Türkçe Tercümesi", 203-220.

¹⁶⁰ İbn Receb, *ez-Zeylû Alâ Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 118. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 122. ; Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 24.

¹⁶¹ M. Sait Özervarlı, "Zemmü'l-Kelâm" *DİA*, XXXIV, 240-241.

¹⁶² Geniş bilgi için bkz: Tan, Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı, 114-118.

Diğer Eserleri

1. Risâle-i Menâkib-i İmam Ahmed b. Hanbel¹⁶³
2. Keşfü'l-Esrâr ve İddetü'l-Ebrâr (Kur'ân-ı Kerim tefsiri)¹⁶⁴
3. el-Fârûk fi's-Sıfât¹⁶⁵
4. Mecâlis et-Tezekkür¹⁶⁶
5. Kelâbâdî'nin et-Tearruf li-Mezhebi't-Tasavvuf adlı eserine şerh¹⁶⁷
6. el-Kasîdetü'n-Nûniyye fi Medhi Ahmed bin Hanbel ve Ashabi¹⁶⁸
7. el-Hülâsâ fi Hadîsi Küllü Bid'atin Dalaleh¹⁶⁹
8. İsnâdü'l-Mevcûdât İlâ'l-Hâlik¹⁷⁰
9. el-Kasidetü fi'l-İtikâd¹⁷¹
10. Müzekkerât¹⁷²
11. el-Muhtasar fi Âdâbi's-Sûfiyye ve's-Sâlikîn li-Tarîki'l-Hakk¹⁷³
12. Vâridât¹⁷⁴
13. Perde-i Hicâb (Me'kûlât)¹⁷⁵
14. Kalendernâme¹⁷⁶
15. Muhabbetnâme¹⁷⁷
16. İlâhînâme¹⁷⁸
17. Risâle Der Terkîb-i Âdem¹⁷⁹
18. Risâle Der Beyân-ı Seyr¹⁸⁰

¹⁶³ İbn Receb, *ez-Zeylû Alâ Tabakâtî'l-Hanâbile*, I, 118. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 125. ; Tan, *Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı*, 122. ; Kurt, "Hâca Abdullah Ensârî'nin Tasavvuf Düşüncesi", 200.

¹⁶⁴ İbn Receb, *ez-Zeylû Alâ Tabakâtî'l-Hanâbile*, I, 118. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 124. ; Kurt, "Hâca Abdullah Ensârî'nin Tasavvuf Düşüncesi", 200.

¹⁶⁵ Zehebi, *Siyeru A'lâmin'n-Nubela*, XVIII, 509. ; ed-Dâvûdî, *Tabakâü'l-müfessirîn*, I, 256. ; İbn Receb, *ez-Zeylû Alâ Tabakâtî'l-Hanâbile*, I, 118. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 123.

¹⁶⁶ İbn Receb, *ez-Zeylû Alâ Tabakâtî'l-Hanâbile*, I, 118. ; Kurt, "Hâca Abdullah Ensârî'nin Tasavvuf Düşüncesi", 200.

¹⁶⁷ Kurt, "Hâca Abdullah Ensârî'nin Tasavvuf Düşüncesi", 200.

¹⁶⁸ İbn Receb, *ez-Zeylû Alâ Tabakâtî'l-Hanâbile*, I, 118, 121-122.

¹⁶⁹ Kurt, "Hâca Abdullah Ensârî'nin Tasavvuf Düşüncesi", 200.

¹⁷⁰ Kurt, "Hâca Abdullah Ensârî'nin Tasavvuf Düşüncesi", 200.

¹⁷¹ Kurt, "Hâca Abdullah Ensârî'nin Tasavvuf Düşüncesi", 200.

¹⁷² Kurt, "Hâca Abdullah Ensârî'nin Tasavvuf Düşüncesi", 200.

¹⁷³ Kurt, "Hâca Abdullah Ensârî'nin Tasavvuf Düşüncesi", 200.

¹⁷⁴ Yazıcı&Uludağ, "Herevî, Hâca Abdullah", *DİA*, XVII, 226.

¹⁷⁵ Yazıcı&Uludağ, "Herevî, Hâca Abdullah", *DİA*, XVII, 226.

¹⁷⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 123. ; Yazıcı&Uludağ, "Herevî, Hâca Abdullah", *DİA*, XVII, 226.

¹⁷⁷ Yazıcı&Uludağ, "Herevî, Hâca Abdullah", *DİA*, XVII, 226.

¹⁷⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 121., Yazıcı&Uludağ, "Herevî, Hâca Abdullah", *DİA*, XVII, 226.

¹⁷⁹ Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 23.

¹⁸⁰ Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 23.

19. Risâle Der Beyân-ı Âfâk ve Enfüs¹⁸¹
20. Rubâiyyat¹⁸²
21. Makâlât fi'l-Mev'iza li-Nizâmülmülk¹⁸³
22. el-Erbâin fi's-Sünne¹⁸⁴
23. Heft Hisâr¹⁸⁵
24. Tekfirü'l-Cehmiyye¹⁸⁶

1.2. Selefî Gelenek

1.2.1. Genel olarak selefilik

Selefilğin, kelime olarak “öncekiler, önden gidenler, önce gelmek, geçmişte kalmak” gibi anlamlara geldiğini belirten İbn Manzur, “*Onları, sonradan gelecek inkârcılara, geçmiş bir ibret ve bir örnek kıldık.*”¹⁸⁷ ayetinden hareketle, içinde geçen Selef (öncekiler) kelimesini örnek göstermektedir. Bazı kelimelerden dil yapısı olarak örnekler vererek Selef kelimesinin kökenini de ortaya koymaktadır.¹⁸⁸ İslam düşünce tarihinde ise; sahabe, tabiûn ve onlar gibi düşünen ilk dönem İslam anlayışını benimseyen ekol olarak kabul edilmektedir.¹⁸⁹

İslam tarihinde Hz. Peygamber (a.s.m)’in vefatıyla beraber başta hilafet olmak üzere değişik meselelerde ihtilaflar başlamış oldu. Müslümanların din ve dünya işlerini idare etme meselesi ile başlayan ihtilaflar zamanla değişik mezheplerin oluşmasına zemin hazırlamış oldu.¹⁹⁰ Bu yapılar daha sonraları dini bir muhtevaya bürünerek birer fırka haline gelmiş oldular. Bu ekoller dini, ictimai ve siyasi konularda değişik fikirler

¹⁸¹ Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 23.

¹⁸² Yazıcı&Uludağ, “Herevî, Hâce Abdullah”, *DİA*, XVII, 225., Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 23.

¹⁸³ Yazıcı&Uludağ, “Herevî, Hâce Abdullah”, *DİA*, XVII, 225.

¹⁸⁴ Zehebi, *Siyeru A'lâmin'n-Nubela*, XVIII, 509. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 120.

¹⁸⁵ Yazıcı&Uludağ, “Herevî, Hâce Abdullah”, *DİA*, XVII, 226.

¹⁸⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 84.

¹⁸⁷ Zuhurf, 43/56.

¹⁸⁸ İbn Manzur, “*Selef*”, *Lisan'ul-Arab*, Dâru's-Sadr, Beyrut, IX, 2010, 158-159. ; Şemseddin Sami, “*Selef*”, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1999, 733.

¹⁸⁹ Tehânevî, “*Selef*”, *Keşşâfû Istilâhâtü'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, thk, Refik el-Acem, Ali Dahrûc, Mektebetü Lübnân, Lübnân, 1996, I, 968. ; Cürcânî, Seyyid Şerif, “*Selef*”, *Kitabu't-Ta'rifât*, Bahar Yayınları, İstanbul, 126. ; Topaloğlu & Çelebi, “*Selefiyye*”, 276-277 Fikret Karaman, v.dğr., “*Selefiyye*”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2006, 588.

¹⁹⁰ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, Damla Yayınevi, Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı, İstanbul, 2017,26. ; Âdem Eryiğit, “Câhız'ın İmamet Teorisi”, *Önsöz*, Hiperyayın, İstanbul, 2019, 11.

ileri sürmüşler meselelere kendi perspektiflerinden bakmaya başlamışlardır. Bu bakış açısına göre nasları ve tarihi olayları değerlendirmeye tabi tutmuşlardır.¹⁹¹

İzmirli İsmail Hakkı *Muhassalü'l-Kelâm ve'l-Hikme* adlı eserinde İslam'da hakikatin araştırılması veya ortaya çıkarılması için beş grubun ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bunları da: Selefîyye, Mütakellime, Mutasavvıffa, Mütefelsife ve Batıniyye şeklinde saymaktadır.¹⁹²

Abdulkerim eş-Şehristânî'de *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eserinde şu izahatları yapmaktadır: Bil ki, Seleften (Selef-i Salihin) büyük bir çoğunluk Allah'ın ezeli sıfatlarını kabul etmişlerdir. İlim, kudret, hayat, irade, sem', basar, kelam, celâl, ikram, cûd (cömertlik), in'am (nimet vermek), izzet, azamet, bu sıfatları kabul etmekle beraber aralarında herhangi bir ayırma gitmemişlerdir. Zati ve fiili sıfatları bir saymışlardır. Bununla beraber haberi sıfatları da kabul etmişler, yed, vech, gibi haberi sıfatları inkâr etmeyiz ve deriz ki; şeriat bunları nasıl vasıflandırmışsa öylece kabul ederiz ki şeriat onlara haberi sıfat demektedir. Bundan dolayı Selef'e Sıfatiyye Mu'tezile'ye de Muattıla denmiştir.¹⁹³ Ayrıca Allah'a atfettikleri sıfatlardan dolayı Ehl-i Sünnet'e de Sıfatiyye denilmiştir.¹⁹⁴

İlerleyen süreçte sıfatların ispatı mevzusunda insanlar iki gruba ayrılmışlardır. Bir kısmı ileri giderek teşbihe düşmüşler ve bu sıfatları yaratılmışların bazı vasıflarına benzetmişlerdir. Diğer kısım ise bu konuda konuşmaktan kaçınmış bize nasıl haber verildiyse öylece kabul ederiz, Allah mahlûkattan hiçbir şeye benzetilemez. Hiçbir şeyde ona benzeyemez.¹⁹⁵ Bu kesindir ve böyle kabul ederiz demişler. Bazı ayetlerde geçen istiva, yed, gelmek, gibi¹⁹⁶ ifadelerle gelince, Allah'ın mahlûkattan hiç birisine benzemediğini ancak bu ifadeler de nassla sabit olduklarından biz bunu olduğu gibi kabul ederiz yoruma gitmeyiz. Biz böyle iman etmekle emrolunduk bu ayetleri te'vil

¹⁹¹ Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid at Adlandırmaları*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum, 2001, 11.

¹⁹² İzmirli İsmail Hakkı, *Muhassalü'l Kelam ve'l Hikme*, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, 1336, 36.

¹⁹³ Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed eş-Şehristânî (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-nihal*, thk, Muhammed Seyyid Geylani, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1395(1975), I, 92.

¹⁹⁴ Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara, 2016, 222.

¹⁹⁵ Şûrâ, 42/11.

¹⁹⁶ Taha, 20/5. ; Sâd, 38/75. ; Fecr, 89/22.

etmeyiz. Allah'ın şeriki yoktur, O'nun benzeri yoktur, bütün bunlara yakîn ile iman etmekteyiz dediler.¹⁹⁷

Daha sonraki âlimlerinden bazıları da Selef görüşüne şu ilavede bulunmuşlar: Bu ifadeleri zahiri manaları üzerine kabul etmek kaçınılmazdır. Bu düşünce onları teşbihe düşürmüştür. Bu Selef itikadının hilafıdır. Bu teşbih inancı Yahudilerde vardır. Tevratta bunun birçok delili mevcuttur.¹⁹⁸ Burada Selefilik denilen veya bu anlamda kullanılan ifadelerin çoğu bu ikinci kısım olan ve nassları zahiri manalarıyla kabul ederek teşbihe ve tecsime düşenler kast olunmaktadır.

Selefiyye Cenab-ı Allah'ın zatî, fiilî ve haberî sıfatlarını bir bütün olarak herhangi bir te'vile tabi tutmaksızın nasslarda yer aldığı şekliyle kabul etmişlerdir. Buna karşılık Mu'tezile bu sıfatların bir kısmını aynen nasslarda varid olduğu şekliyle kabul ederken, bir kısmını te'vil etmiştir, bir kısmını da kökten reddetmiştir. Bundan dolayı Mu'tezile'ye Muattıla, Selefiyye'ye de Sıfatiyye de denilmiştir. Daha sonra ortaya çıkmış olan Ehl-i Sünnet kelimcileri de bir dönem Selefiyye'den kabul edilmişlerdir.¹⁹⁹

Selefiyye, teşbihe düşmek endişesiyle te'vil etmekten kaçındığı Allah'ın sıfatlarını ve müteşabih ayetleri aslı üzere bırakılmasını uygun görmüşlerdir. Selef imamlarından Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel ve Davûd b. Ali el-İsfahânî gibi zatlar bu yolu takip etmişlerdir. Bu kimseler Kitap ve Sünnet'te ne varsa ona iman ettiklerini ve bunların te'viline gitmediklerini ifade etmişlerdir. Hatta “iki elimle yarattım.”²⁰⁰ ayetini okurken veya bu meyandaki hadisleri rivayet ederken elini hareket ettirenin veya ellerini işaret eden kimsenin ellerinin veya parmaklarının kesilmesini vacip görmüşlerdir. Çünkü onların itikadına göre Cenab-ı Hakk hiçbir şeye benzememektedir.²⁰¹ Bunu farklı ve yanlış yorumlayan bazı insanlar veya fırkalar, ifrat ederek teşbihe düşmüşler te'vilden kaçınalım derken tecsime (Allah'a cisim isnat etmek) doğru kaymışlardır. Haşviyye veya Müşebbihe olarak isimlendirilen gruplar bu gruplardır. Bugün kendilerini Selefî olarak nitelendirenler ve Vehhâbîler de bu

¹⁹⁷ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 92.

¹⁹⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 93.

¹⁹⁹ Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 115.

²⁰⁰ Sâd, 38/75.

²⁰¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 93.

düşünceye yakındırlar. Hatta Vehhabilik zihniyet olarak, Haricîliğin devamı olarak da kabul edilebilir. Bu grupların bir kısmı her ne kadar Hanbeliliğe isnad edilseler de Selef-i Salihin'in bunlarla bir alakası ve ilgisi yoktur.²⁰²

1.2.2. Selefiliğin karakteristik özellikleri

Günümüzde Selefî veya nispet ekiyle beraber Selefiyye olarak tanımlanan yapının siyasi ve itikadî grup, hareket veya ekolün görüşleri İslam tarihinin ilk dönemlerine kadar uzanmaktadır.²⁰³ Bu yapı Hicretin ikinci ve üçüncü asırlarında başlamış ve değişik isimlendirmelerle anılmış bir yapıdır. Dönem dönem farklı isimlerle anılmışlarsa da karakteristik özelliklerine bakıldığında tarih boyunca benzer özellikler göstermiştir.²⁰⁴

Kitap ve Sünnet etrafında şekillenen ilk iki veya üç nesli ifade eden Selef veya Selef-i Salihîn kavramı Ehl-i Sünnet tarafından kullanılan bir kavramdır. Sahabe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn ile onlara en güzel şekilde tabi olanları ifade eder. Selefî zihniyete sahip olanların da çok kullandığı bu kavram kullanılış amacı ve durumuna göre farklılıklar göstermektedir.²⁰⁵ Bu bağlamda Selefîlik, dini anlama ve yorumlamada Selef-i Salihin'in görüş ve uygulamalarını herhangi bir akli yorum veya muhakemeye tabi tutmaksızın lafzî ve zahiri mana ile kabul etmeyi ve uygulamayı ön görmektedir. Günümüzde kendilerini Selefî olarak tanımlayanlar, bunu yöntem olarak da dayatmaktadırlar.²⁰⁶ Bu noktadan hareketle Ehl-i Re'y diye tabir ettikleri diğer gruplardan veya mezheplerden ayrılmışlardır.²⁰⁷

Ehl-i Sünnet'in çatısını Selefîlik (Selef-i Salihîn), Eş'arilik ve Maturîdiliğin oluşturduğunu görmek mümkündür.²⁰⁸ Ancak tarihi sürecin ilerlemesiyle Selefî iddiasında bulunan bir guruhun ayrı bir mecraya doğru dönüşü zor bir şekilde

²⁰² Bediüzzaman (Said Nursi), *Mektubat-1*, Altınbaşak Neşriyat Osmanlıca Nüsha, İstanbul, 2011, 243-247. ; Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 116.

²⁰³ Topaloğlu & Çelebi, “Selefiyye”, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 276.

²⁰⁴ Âdem Apak, “İslâm Tarihi Boyunca Selef ve Selefîlik Kavramlarının Anlam Serüveni”, *Tarihte ve Günümüzde Selefîlik Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, ed. Ahmet Kavas, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014, 39.

²⁰⁵ Resul Ersöz, *Selefîlik ve Selefî Tefsir Anlayışı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2018, 10.

²⁰⁶ Zübeyir Bulut, *Hanbelî Akaid Sistemi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, 131-132.

²⁰⁷ Bulut, “*Selefîliğin Kelâm İlmi'ne Getirdiği Eleştiriler-İbn Teymiyye Örneği*”, 283.

²⁰⁸ Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 112., Recep Ardoğan, “*Akideden Kelama-Kelam Tarihi*”, Dergah Ofset, İstanbul, 2017, 154.

sürüklendiği veya sürükletildiği su götürmez bir hakikattir.²⁰⁹ Bu yapı her ne kadar Selefiyye iddiasıyla ortaya çıkıp sistemleşmişse de durum çok daha farklıdır. Bu durum şüphesiz hicri VII (XIII). yüzyıldan itibaren İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve onun talebesi olan İbn Kayyim el-Cevzîyye (ö. 751/1350) ile olmuştur.²¹⁰ Bu şekilde sonraki asırlarda da varlığını sürdürmüştür.²¹¹

Bu grup iman konusuna ameli de dâhil ettiklerinden dolayı, yani ameli imanın bir cüz'ü olarak kabul etmeleri nedeniyle, onları sistematik bir tasnife tabi tutmak oldukça güçtür. İnsanın günlük yaşantısı doğrudan imanını etkiler hale gelince inanç konusunda bir tanım yapmak oldukça zorlaşmaktadır. Bu noktada Haricîlerle benzer özelliklere sahiptirler. Bir cihette Hariciliğin devamı gibi görünmektedirler.²¹² Bu anlayışın devamı da Vehhâbîliği doğurmuştur.²¹³ İmana ameli dâhil etmelerinden dolayı namaz gibi ibadetleri kasten terk edenlerin küfre gireceklerinin iddiasındadırlar.²¹⁴

Yukarıda bahsedildiği şekilde, Selef-i Salihîn'in çizgisinden ayrılan ve İbn Teymiyye'nin temsil ettiği grubun devamı kabul edilen Vehhâbîliğin kurucusu olan Muhammed b. Abdülvehhab'ın iddiasına göre Allah'ın zat, isim, sıfatlar ve fiilleri yönünden birlenmesi, yani bu çeşit tevhid yeterli değildir. Ona göre kulların kendi fiilleriyle de Allah'ı birlemesi lazımdır. Bu tevhidi elde edemeyenler kâfir olur, dolayısıyla bunların mal ve canları inanan muvahhitlere helal olmuş olur. Müteşabih ayetlerin manası zahirine göredir, te'vil veya tefsir edilemezler, onları te'vil veya tefsir etmek caiz değildir.²¹⁵ Daha çok Zahirî olarak tanımlanabilecek olan Vehhâbîler, İbn Teymiyye'nin temsil ettiği selefilüğün devamıdırlar. Vehhâbîliğin kurucusu olan İbn

²⁰⁹ Ersöz, *Selefilik ve Selefî Tefsir Anlayışı*, 15.

²¹⁰ Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2016, 60.

²¹¹ Ersöz, *Selefilik ve Selefî Tefsir Anlayışı*, 58-59., Bulut, "Selefilüğün Kelâm İlmi'ne Getirdiği Eleştiriler-İbn Teymiyye Örneği", 287.

²¹² Bediüzzaman, *Mektubat-1*, 243.

²¹³ Sıddık Korkmaz, "Selefilüğe Karşı Reddiyeler", *Tarihte ve Günümüzde Selefilik Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, ed. Ahmet Kavas, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014, 455-456.

²¹⁴ Ferhat Koca, *İslam düşüncesinde Selefilik*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018, 34, 156.

²¹⁵ Koca, *İslam düşüncesinde Selefilik*, 18-19.

Abdülvehhab'ın tevhid anlayışının temel esasını İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) görüşleri oluşturmaktadır.²¹⁶

Vehhâbîlere göre tevessül küfürdür ve Allah'a şirk koştur. Şefaati de Allah'tan başkasına vermek haramdır. Peygamberlerden dahi şefaati beklemek insanı kâfir yapar. Dolayısıyla bu zihniyetin selefle aslında pek bağlantısının olmadığını net bir şekilde gösteren bir husus olarak bu da zikredilebilir. Çünkü yukarıda bahsedilen konulardaki bu anlayış Seleflerde yoktur. İlk Seleflerden kabul edilen Berbehârî, "Peygamber (a.s.m)'in kıyamet günü günahkârlara şefaati edeceğine iman ederiz. Cehennemün üstünde sıratın kurulacağına iman ederiz. Resûlullah dışında şefaati edecekler; Peygamberler, Sıddıklar, Şehidler, salih kimselerdir." demektedir.²¹⁷

Buradaki temel problemlerden birisi isim benzerliği veya kendilerini öyle tanımlamalarından kaynaklanan Selef-i Salihîn ile karıştırılmalarıdır. Bazı ortak noktalar olmakla beraber detaylı bir inceleme yapıldığında bu zihniyet sahiplerinin başta tekfir meselesi olmak üzere Selef-i Salihîn ile birçok noktada ayrıştıkları görülmektedir. Fikri yapılarının daha ziyade Haricilerle benzerlik arzettiği müşahade edilmektedir.²¹⁸ Her ne kadar bunlar kendilerinin Selef akidesine mensup olduklarını ve Hanbeli olduklarını iddia etseler de bunun doğru olduğunu kabul etmek mümkün görülmemektedir.²¹⁹ Bunlar daha ziyade Haşviyye veya Müşebbihe olarak tanımlanmıştır. Zira bunlar teşbih ve tecsime düşmüşlerdir.²²⁰

1.2.3. Selef inancının akaid esasları

İzmirli İsmail Hakkı Selefîyye'yi şu şekilde anlatmaktadır. Selefîyye veya Eseriyye sahabe ve tabiîn mezhebinde bulunan fukaha ve muhaddislerdir. Selefîyye'nin tarihi/yolu Kur'an yoludur. Kur'an yolunda Allah'ı övme hususunda mübalağa ederek tafsilata dalmamak, Allah'ın varlığı hususunda var olan varlıklardan yola çıkarak delil aramamaktır. Diğer bir ifadeyle tartışmayı gerektirecek söylem ve zorluklardan

²¹⁶ Mehmet Ali Büyükkara, "*İhvan'dan Cuheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*", Klasik Yayınları, İstanbul, 2018, 39. ; Ayrıca bkz: Adem Eryiğit, *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2020, 283-284.

²¹⁷ Bunun için bkz: İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, II, 20-21.

²¹⁸ Bediüzzaman, *Mektubat-1*, 243.

²¹⁹ Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 116.

²²⁰ Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 120.

kaçınmak gerekir. Kur'an nasıl tarif ettiyse o şekilde kabul etmektir. Bu sağlam olan yoldur.²²¹ Bu ifadeler birinci dönem selefler için geçerlidir. Onlar teşbihe ve te'vile düşmemek için sahabe mesleği de denilen teslimiyeti tercih etmekteydiler.²²²

İmam Gazzâlî Selef mezhebinin sahabe ve tabiîn mesleği olduğunu beyan etmektedir. Aşağıda da zikreileceği üzere Gazzâlî'nin kastettiği Selef-i Salihin'dir. Bu mezhebin yedi esası olduğunu belirttikten sonra, bu esasları şu şekilde sıralamaktadır:

Takdis: *Cenab-ı Hakk'ı celal ve azametine layık olmayan şeylerden tenzih etmek.*

Tasdik: *Kur'an'ı Mübin ve Sünnet-i Seniyye'de varid olan Allah'ın isim ve sıfatlarını Allah'ın celal ve kemaline layık bir manası olduğunu kabul edip, Resûl-ü Zîşan Cenab-ı Hakk'ı nasıl vasfetmişse manay-ı muradın velev ki hakikatine vakıf olmasın, öylece iman etmektir.*

İtiraf-ı Acz: *Müteşabihatta murad ve maksud-u İlahiye vusulde (Allah'ın muradını ve kastını anlamada) aczini itiraf etmektir.*

Sükût: *Cahil, Umur-u Müteşabiheyi (müteşabih meseleleri) sormamak, âlimde ona cevap vermemektir. Çünkü cahil sual etmekle Akidesini hatıra ilka (vesveseye çevirir) eder. Âlimde ona cevap vermekle bab-ı şüpheyi (şüphe kapısını) açar. bid'atı kolaylaştırır. Avam umur-u müteşabiheyi sorarsa ondan men olunur. "Biz insanların anlayışları miktarınca konuşmakla emrolunduk"²²³ emrine ittibaen bazı hususları bildirmemek caiz olur.*

İmsak: *Nasların zahir olmayan manalarına yorumlanmaması, yani nasta akli ve zevki konuşturmamaktır. Diğer bir ifadeyle te'vilden kaçınmaktır. Mesela "yed" "kudret" ile "istiva" "istila" ile te'vil olunmaz.*

Keff: *Kalbi bozmaması için dalması yasak olan emirleri kalpte tefekkür etmemektir.*

²²¹ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelâm*, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, 1339-1441, I, 98. ; İzmirli, *Muhassalü'l Kelam ve'l Hikme*, 36.

²²² İzmirli'nin bu konudaki düşünceleri ve itikadi anlayışı hakkında geniş bilgi için bkz: Ahmet Hüsrev Erdaş, *İzmirli İsmail Hakkı'nın İsbat-ı Vacib Anlayışı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, 5-7, 33-34.

²²³ Ebû Dâvûd, *"Edeb"*, 20.

Ehl-i Marifete Teslim: *Yüce meseleler Nebi-i Zîşan'a ve Ashab-ı Güzine gizli değildir. Şu kadarki bu meselelerle iştiğal muzır olduğundan iştiğalden men olunmuşlardı.*²²⁴

İtikad, hikmet ve tasavvuf ilimlerinde çok kıymetli eserler vücuda getiren İmam-ı Gazzâlî, Haşviyye'nin Selef itikadıyla ilgilerinin bulunmadığını beyan etmektedir. Selef itikadının nezih ve sadeliğini ortaya koymak amacıyla kaleme aldığı *İlcamü'l-Avam an İlmi Kelam* eserinde bu yedi maddeyi sıralamaktadır.²²⁵ Gazzâlî'nin açıklamalarına bakıldığında Selefiliği Ehl-i Sünnet'ten ayrı bir yere koymak pek mümkün gözükmemektedir. Bu eser öz olarak Selef-i Salihîn'in mezhebini açıklayan bir eserdir.²²⁶ Gazzâlî'nin bu değerlendirmeleri avam için göz ardı edilmeyecek değerde olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü avam için bazen akli deliller şüpheden öteye geçememektedir. Daha sonraki süreçte kendilerini selefi olarak nitelendirenlerin bir kısmı için bu ifadeleri kullanmak pek mümkün değildir. Zira onlar Allah'a diğer varlıkların sıfatlarını yakıştırmış ve kendileri gibi düşünmeyeneleri tadil hatta tekfir etmişlerdir.²²⁷

İzmirli merhum Muhassalü'l Kelam ve'l Hikme de Selefîyye'ye dair yaptığı izahatlar daha ziyade Selef-i Salihinin devamı suretinde olan Ehl-i Sünnet'in mütekaddimun kelâmını tanımlamaktadır. O'na göre Selef itikadı, tartışmalı meselelere girmeden Kur'an'ın gerektirdiği şekilde akli ve nakli deliller ile iman akaidini ispat etmektir. Sağlam yol budur. Kur'an gerek ibaresiyle gerek işaretiyle akli delillerin tamamını ihtiva etmektedir. Akli deliller ya bürhanî ya kat'î veya zannî olur. Bu delilleri de ancak âlimler anlar.²²⁸

Selefilere diğer mezhep, fırka ve gruplardan ayıran önemli hususlardan bir tanesi, İslamın şer'i delillerinden ikinci sırada olan sünneti, Kur'an'dan sonra ikinci

²²⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî eş-Şafîî (ö. 505/1111), *İlcamü'l-Avam an İlmi Kelam*, Darü'l-Minhac, Beyrut, 1439/2017, 49-50. ; İzmirli, *Yeni İlmi Kelâm*, 98-101. ; İzmirli, *Muhassalü'l Kelam ve'l Hikme*, 54-55. ; Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 116-117. ; Recep Ardoğan, *"Akideden Kelama-Kelam Tarihi"*, Dergah Ofset, İstanbul, 2017, 155-156. ; Mevlüt Özler, "Selafîyye", *Kelam*, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016, 107-108.

²²⁵ Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 116.

²²⁶ Bunun için bkz: el-Gazzâlî, *İlcamü'l-Avam an İlmi Kelam*, 51- vd.

²²⁷ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 93.

²²⁸ İzmirli, *Muhassalü'l Kelam ve'l Hikme*, 36-39.

sırada saymayıp, Kur'an ile aynı seviyede ve eşit olarak görmeleridir.²²⁹ Ne var ki mesnetsiz olan bu iddianın yanlışlığını araştırma konumuz olan Herevî de sözkonusu eserinde, Kur'an ile beraber Sünnet'in olması gerektiğini geniş bir şekilde izah ederek Sünnetin, Kur'an ile eşit tutulması meselesinde, Sünnet'in Kur'an'ı açıklaması veya beyan etmesi durumu, genel olarak bütün İslam âlimleri tarafından kabul edilen bir mesele olduğu şeklinde ifade eder ve şu gerçeği tekrar vurgular. Sünnetin Kur'an'ı açıklaması demek, sünnetin Kur'an ile aynı olması demek değildir.²³⁰ Yani sünnet Kur'an'ın açıklayıcısıdır ve İslam'ın ikinci temel kaynağıdır. Selef de bu gerçeği esas almıştır.

Başta Selefilere ve Hanbelîler olmak üzere, bu düşüncede olan bütün grup veya mezhepler, nakil ve esere dayalı din anlayışında Selef-i Salihîn'in re'y, yorum ve uygulamalarını edille'i şer'iyyede Kur'an ve Sünnet'ten sonraki sırada kabul etmişlerdir. Hemen hemen bütün Ehl-i Sünnet mezhepleri belirli bir ölçüde bunu kabul etmişlerdir.²³¹

1.2.4. Herevî'ye kadar selefilğe genel bakış

Hicri I (VII). yüzyılın sonları ile II (VIII). yüzyılın başlarında dini diğer bir ifadeyle şer'i olan meselelerin yorumlanması ve hükümlerin çıkarılması meselelerinde tabiînler arasında çevre ve hoca farklılıklarıyla beraber iki ayrı grup oluşmuştur. "Hicaz Ehli" ile "Irak Ehli" şeklinde kısa süreli devam eden bu ayrım daha sonra "Ehl-i Eser" ve "Ehl-i Re'y" suretinde metod olarak birbirinden oldukça farklı iki fırka şeklini almıştır.²³²

Bazı araştırmacılar Selef akidesini benimseyenleri sıralarken, bunların her asırda mevcut olduklarını ve ilk asırlardaki temsilcilerinin örnekleri olarak; Hasan Basrî (Ö. 110/728), Ebû Hanife (ö. 150/767), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Cafer et-Tahâvî (ö. 321/933) gibi şahsiyetleri zikretmektedirler.²³³

²²⁹ Koca, *İslam düşüncesinde Selefilik*, 51.

²³⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 121-177.

²³¹ Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark Beyne'l-Firak)*, 246, 257

²³² Hayreddin Karaman, "Fıkıh" *DİA*, XIII, 6.

²³³ Mevlüt Özler, "Selaifiyye", *Kelâm*, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016, 106. ; Ayrıca Selaifiyye'nin itikadi düşüncelerine İmam-ı âzam Ebû Hanife'nin eserlerinden örnekler için bkz:

Ehl-i Eser, Ehl-i Hadis ve daha başka isimlerle de anılan grup, Ehl-i Re'y'in ve Ehl-i Bid'a'nın karşıtı, Hz. Peygamber (a.s.m)'in yoluna uyanlar, sahâbe ve tâbiînin görüş ve eserlerini esas tutanlar, akıl ve re'ye önem vermeyenler, şeklinde tanıtılmaktadır. Bu anlayışa göre Seleflik Kur'an'ı te'vîl etmeyenler, kalam ilmiyle meşgul olmayanlar, kendi akıl ve re'yelerini kullanmayanlardır. Muhalifleri ise Selefîyye Haşevîyye, Mücessime ve Müşebbihe gibi isimlerle anmışlardır. Selefiler ise bunu kendilerine bir hakaret ve suçlama şeklinde kabul etmektedirler.²³⁴ Bundan dolayı kalam ve kalam ehline karşı bir nefret içerisine girmişlerdir.

İlk dönem Selefiler kelamcılara karşı sert bir tavır göstererek kalam ilminin sahasında yer alan ve kelamcıların ele aldığı mevzularla kalam metodu tarzında uğraşmanın bit'at olduğunu, bunu yapanların âlim olmadığını, hatta bunların şahitliklerinin kabul olmayacağını da söyleyerek onları şiddetle eleştirmişlerdir.²³⁵ Ehl-i Hadis hicri III (IX) ve IV (X) Asırdaki temsilcilerinden ve Bağdat'taki önemli Hanbelî imamlarından Ebû Bekir el-Hallâl, Kitâbü's-Sünne'sinde itikadî konularda Selef metodunun yerleşmesi yönünde önemli çabalar sarf etmiştir. Berbehârî de, Şerhu's-Sünne'de kelâm yöntemini benimseyen hiçbir eğilimi tasvip etmemiştir, İbn Batta ise el-İbâne'sinde kelâmcıların felsefî konularla meşgul olup bunları dinî esaslar haline getirdiklerini, ihtilâf ve çelişkiye düştüklerini, bu yüzden dinde problem çıkardıklarını iddia etmiştir.²³⁶

İmam Eş'ari'ye nisbetle Eş'ariyye ve İmam Maturidi'ye nisbetle Maturidiyye isimleriyle anılan mezhepler ortaya çıkmadan ve birer kalam mezhebi hüviyetine bürünmeden evvel sahabe ve tabiîn kavline bağlı bulunan ve Selafile/Ehl-i Sünnet-i Hassa ismiyle isimlendirilen mezhebe tabi olan bütün insanlar özünde selef mezhebine

aynı eser, 108-110. ; Birçok çalışmada ise Ebû Hanife re'y taraftarı ve re'y ehli olarak gösterilmektedir. İtikadla ilgili yazdığı risaleleri de bu görüşü destekler mahiyettedir. İkinci asırdaki bütün kelamcılar ve Ebû Hanife'nin Ehl-i Hadis tarafından re'y ehli olarak kabul edildiklerine dair çalışmalar için bkz: Beyâzîzâde Ahmed Efendi (ö. 1098/1687), *el-Usûlü'l-Münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe*, trc, İlyas Çelebi, İstanbul, İFAV, 2017. ; Recep Ardoğan, *"Akideden Kelama-Kelam Tarihi"*, Dergâh Ofset, İstanbul, 2017, 152. ; Mehmet Emin Özaşar, "Kültür Tarihimizde Rey-Eser Çatışması (Dini, Psikolojik, Sosyo-Kültürel Temelleri)" *AÜİFD*, c, 41, sayı, 1, 240. ; Mustafa Öz, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, İstanbul, İFAV, 2019.

²³⁴ Apak, "İslâm Tarihi Boyunca Selef ve Seleflik Kavramlarının Anlam Serüveni", 40-41. ; Koca, *İslam düşüncesinde Seleflik*, 13.

²³⁵ Bulut, "Selefliliğin Kelâm İlmi'ne Getirdiği Eleştiriler-İbn Teymiyye Örneği", 293.

²³⁶ M. Sait Özervarlı, *"Selefiyye"*, 400., Özervarlı, "Zemmü'l-Kelâm" *DİA*, XXXIV, 240.

bağlı kimseler sayılıyorlardı. Bununla beraber gerek imam Eş'ari ve gerekse İmam Maturidi kendilerini Selef mezhebinin mensupları olarak tanımlamaktadırlar. Bütün bunlar göz önüne alındığında Maturidilik ve Eş'arilik ile beraber bütün Ehl-i Sünnet'in tamamı Selefi bir mezheptir denilebilir. Ancak sonraki Selefi ismiyle anılanlar söz konusu mezhepleri Selefi olarak kabul etmemişlerdir. Onların anladığı manada diğer mezhep mensupları da kendilerini bu isimle anmazlar.²³⁷

Kelam ilmine karşı nefretin artması ve mezhepler arasının tam açılmasına zemin hazırlayan önemli meselelerden biri mihne hadiseleridir.²³⁸ Yaklaşık 20 yıl süren bu süreçte Ehl-i Hadis'e karşı sert bir tutum sergilenmiş, savunucuları hapse atılmış, idam edilmiş, sürgüne yollanmış veya suikasta kurban gitmişlerdir. Bu süreçte Ehl-i Hadis'in ve halkın mihne olaylarını yaşatanlara karşı, bir tavrı olmuş ve bu durum eserlerine ve vaazlarına da yansımıştır. Bu dönemde kelamın en önemli temsilcileri olan ve mihne olaylarında başrolü oynayan Mu'tezile'ye ve temsilcilerine karşı sert bir tavır sergilenmiştir.²³⁹

Siyasilerin meselelere dâhil olması işi daha farklı hale getirmiştir. Bu sefer siyasi olan bazı konular, dini alana taşınmış ve bu çerçevede tartışmaya açılmış oluyordu. Yunan felsefesinin tercüme edilmeye başlanmasıyla da değişik ve daha önce tartışılmamış meseleler tartışılmaya başlanmış oluyordu. Bu süreçte, hükümette yer alan, mihne olaylarında ciddi rol oynayan Yunan felsefesinin tercümesinde başı çeken Mu'tezile mensupları, dolayısıyla Ehl-i Kelam kişilerdi.²⁴⁰ Böyle olunca bunların, Selefi düşüncede olanlar tarafından bid'a, dalalet ve küfür ile itham olunmaları da kaçınılmaz

²³⁷ Apak, "İslâm Tarihi Boyunca Selef ve Seleflik Kavramlarının Anlam Serüveni", 41.

²³⁸ Mihne: "sorguya çekmek, çetin imtihana tabi tutmak, eziyet etmek" manalarına gelen **mahn** kökünden türeyen **mihne**, "sorguya çekip eziyete maruz bırakma" demektir. Mihne bazı Abbâsi halifeleri döneminde bir kısım âlimlerin halk'ul-Kur'an meselesinde sorguya çekilip eziyet edilmesine ilişkin olaylar için kullanılır. Mihne hadisesi Abbâsi halifelerinden Me'mun tarafından başlatılmış (218/833), Mu'tasım-Billah ve Vâsık-Billah dönemlerinde de sürdürülmüştür. Halife Mütevekkil-Alellah zamanında bu uygulamaya son verilmiştir (234/849). Mihne esnasında başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere Affân b. Müslim, Ali b. Medîni, Ubeydullah b. Muhammed, Kuteybe b. Saîd gibi âlimler sorguya çekilmiş ve hapse atılmışlardır. Mihne siyasetinin arkasında Abbâsi sarayını etkisi altına alan Mu'tezililer'in, Özellikle İbn Ebû Duâd'ın bulunduğu kabul edilir. (Topaloğlu & Çelebi, "**Mihne**", 217.

²³⁹ Bulut, "Selefilik'in Kelâm İlmi'ne Getirdiği Eleştiriler-İbn Teymiyye Örneği", 300-305. ; Ayrıca Selefî eleştirdiği kelam ve kelam ehlinin kastın mu'tezile olduğu hakkında bkz: Özervarlı, **İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodu ve Kelâmcılara Eleştirisi**, 61.

²⁴⁰ Bulut, "Selefilik'in Kelâm İlmi'ne Getirdiği Eleştiriler-İbn Teymiyye Örneği", 300-305.

oluyordu. Dolayısıyla kelam ilmine karşı o dönem için yazılan eserleri bu bakış açısıyla incelemek oldukça önemlidir.²⁴¹

Horasan bölgesinde ise Selefi olan halife Kadir Billah'ın²⁴² (ö. 422/1031) görevlendirdiği Sebük Tegin'in ciddi etkisiyle,²⁴³ Ehl-i Eser hareketi güçlenmiş ve kelâm metoduna muhalif âlimler yetişmiştir. Bunlar arasında en meşhur olanlar Ebû Süleyman el-Hattâbî, Ebû Abdullah İbn Mende, Hâce Abdullah-ı Herevî sayılabilir.²⁴⁴ En sert muhalefeti yapan Hanbelî mutasavvıfı Herevî'dir. Meşhur *Zemmü'l-Kelâm* ve Ehlihi adlı eserinde ve diğer bazı eserlerinde de Mu'tezile'nin yanında Eş'arîler'i de şiddetle eleştirerek²⁴⁵ müteşâbih âyetlerin ve haberî sıfatların te'vil edilmesine karşı çıkmış, itikadî konular üzerinde tartışma yapılamayacağını savunmuştur.²⁴⁶

Selefiyye/Ehl-i Sünnet-i Hassa mezhebi tabileri az da olsa her asırda varlığını devam ettirmiştir. İslamiyet'in her devrinde Müslümanlardan bir sınıf kendilerine göre faydalı gördükleri ve uğraşılması gereken ilim olarak kabul ettikleri fıkıh, tevhid ilmi ve hadis ile meşgul olmuşlardır.²⁴⁷ Tartışmayı gerektirecek mevzulardan kaçınmışlardır. Çözümü zor olan meselelere önem vermemişlerdir. Nassa dayalı şeriatın belirlediği ölçüleri, şek ve şüpheden uzak bir şekilde kabul etmişlerdir.²⁴⁸ Selefiyyenin yaklaşım tarzını benimsemiş olan insanlar bu mezhebi devam ettirmişlerdir.²⁴⁹

²⁴¹ Mihne dönemi için bkz: Hayrettin Yücesoy, "Mihne", *DİA*, XXX, 26-28.

²⁴² Büveyhîler'e karşı çıkıp Abbâsî Devleti'ne itibarını yeniden kazandıran halife olarak bilinen Kâdir-Billâh, Bahâüddeve'nin Sünnî başkadı yerine Şîî başkadı tayin etme isteğine muhalefet etmiş, bunun üzerine Şîîler'e nakib unvanı taşıyan dinî bir reis tayin edilmiştir. Bir taraftan Abbâsî hâkimiyetini eski günlerine döndürmeye gayret ederken diğer taraftan Sünniliği hâkim kılmaya çaba göstermiştir. Bu konuda kaleme alınan er-Risâletü'l-Kâdiriyye (el-Usûl) adlı eser ona nisbet edilmektedir. Bu eserde usule dair hadis imamlarının tertibi esas alınarak ahabın faziletlerinden bahsedilmiş, Ömer b. Abdülazîz'in üstünlükleri dile getirilmiş, Kur'an'ın mahlûk olduğuna inananların ve Mu'tezilî görüşü benimseyenlerin fikirlerinin yanlışlığı ispat edilmeye çalışılmıştır. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Kâdir-Billâh", *DİA*, XXIV, 127-128.

²⁴³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 103. ; Bulut, "Selefilğin Kelâm İlmi'ne Getirdiği Eleştiriler-İbn Teymiyye Örneği", 305.

²⁴⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 16.

²⁴⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 16.

²⁴⁶ M. Sait Özervarlı, "Selefiyye" 400.

²⁴⁷ Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, 145.

²⁴⁸ Mevlüt Özler, "Selafiyye", *Kelâm*, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016, 106-107.

²⁴⁹ İzmirli, *Yeni İlmi Kelâm*, 105-106.

Selefiligi savunan şahsiyetler genel olarak aynı zihni tavrı sergilemektedirler. Bu da mevcut durumu düşünmek veya eleştirmekten şiddetle kaçınmak ve Selef dönemine hasret ve oraya dönüş şeklinde kendini göstermektedir.²⁵⁰

1.2.5. Selefilik ve mücessime veya müşebbihe

Öze dönüş, özü muhafaza gibi argümanları kullanan Selefiler/Vehhabîler, bununla tarihten ders çıkarmak, ibret almak gibi normal bir muhafazakârlık düşüncesinde değildirler. Kendilerinin dışında kalan herkese kafa tutmak, diğer bütün düşünceleri dışlamak, küfür ile itham etmek, hatta başkalarına hayat hakkı tanımadan onları öldürmeye teşebbüs gibi radikal ve marjinal bir düşünceye sahip gruplardan müteşekkil, anlaşılması zor bir yapı olduğu anlaşılmaktadır.²⁵¹

Başlangıçta Eş'ariyye ve Maturîdiyye ile beraber Ehl-i Sünnet'in üç temsilcisinden biri olarak gözüken Selefiyye, sonraki dönemlerde bunlardan tamamen ayrılmış özellikle İbn Teymiyye ve sonrasında da Muhammed b. Abdulvehhâb ile Ehl-i Sünnet'in ana omurgasından ayrılarak bambaşka bir hüviyete bürünmüştür. Artık kurucusuna nispetle Vehhabîlik olarak adlandırılan ve yeni Selefiyye denilebilecek bu oluşum kendileri gibi düşünmeyenleri şirk ve küfürle itham eder ve birinci derecede düşmanlar olarak görmektedir. Bu durum maalesef dünyada oluşturulmak istenen islamofobi için biçilmiş bir kaftan gibidir.²⁵²

Selef-i Salihin olan Selefiler ile sonradan bu isimle anılanlar aynı grup değildirler. Mesela Sahabenin büyüklerinden ve İslam ümmetinin ikinci halifesi olan Hz. Ömer bazı meselelerde re'y kullanmıştır. Hatta Hz. Ömer re'y ehlinin üstadı olarak kabul edilmektedir.²⁵³ Tabînin meşhur simalarından olan Ebu Hanife²⁵⁴ birçok meselede re'yi kullanmıştır.²⁵⁵ Bu yönüyle Maturidi kelam ekolünün oluşmasına ilk

²⁵⁰ Bulut, "Selefilğin Kelâm İlmi'ne Getirdiği Eleştiriler-İbn Teymiyye Örneği", 289.

²⁵¹ Koca, *İslam düşüncesinde Selefilik*, 7.

²⁵² Ersöz, *Selefilik ve Selefî Tefsir Anlayışı*, 10-11. ; Selefiyye'nin Ehl-i Sünnetin üç fırkaasından biri olduğuna dair bkz: İzmirli, *Yeni İlmi Kelâm*, 98. ; Ayrıca bkz: Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, 112.

²⁵³ Recep Ardoğan, *Akideden Kelama-Kelam Tarihi*, Dergah Ofset, İstanbul, 2017, 152.

²⁵⁴ Ebu Hanife'nin tabîinden mi yoksa tebeu't-tâbiinden mi olduğu ihtilaftır. Enes b Malik ve Abdullah b. Ebû Evfa gibi sahabelerle görüşüğünü söyleyenler, onun tâbiîn olduğunu savunurken, bu rivayetin zayıf olduğunu iddia edenler ise tebeu't-tâbiinden olduğu görüşündedirler. Beyâzîzâde Ahmed Efendi (ö. 1098/1687), *el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe*, trc. İlyas Çelebi, İstanbul, İFAV, 2017, 20.

²⁵⁵ İmâm-ı Âzam Ebû Hanife'nin (ö. 150/767) akaide dair risâlelerinden biri olan el-Âlim ve'l-Müteallim'de re'y ile ilgili olarak sahabeler bunu kullanmadılar şeklinde soran talebesine şu izahatları

zemini o hazırlamıştır.²⁵⁶ Selefilere bu cihetle bakıldığında her yönüyle sahabe veya tâbiîne tabi olanlar demek yanlış olur. Selefilere kendi kurucusu olarak kabul ettikleri Ahmed b. Hanbel bazı ayetleri yorumlamak diğer bir ifadeyle te'vil etmek zorunda kalmıştır.²⁵⁷ Bazı hadisleri de açıkça te'vil ettiği aktarılmaktadır.²⁵⁸

Selefliği üçe ayırmak mümkündür. Selef-i Salihini taklid eden onların yaşam tarzını benimseyen ve olayları bu zaviyeden değerlendirenler. Bunlara Ehl-i Sünnet, bir kısım mutasavvıflar ve Seleflik ismini kullananların bir kısmı örnek verilebilir. İkincisi başlangıçta Selef-i Salihini taklid eden ancak zamanı doğru okuyamayan dolayısıyla hadiselerin zahirine takılıp kalanlar: Zahiriler. Üçüncü olarak da te'vil ve yorumdan kaçınalım derken Allah'a diğer varlıkların vasıflarını veren ve O'nu cisim kabul eden Haşviyye, Müşebbihe veya Mücessime'dir.²⁵⁹ Bunlar bu yönleriyle Hanbelilikten ayrılmaktadırlar.²⁶⁰ Herhangi bir ayırım yapmadan değerlendirenler bazen bu fırkaların kendilerine has özelliklerini diğer fırkalara hamlederek hataya düşmüşlerdir. Bu fırkaların ortak özellikleri olduğu gibi bunları birbirinden çok net sınırlarla ayıran özellikleri de vardır. Bu cihetle fırkaların ortak ve ayrı fikirleri olduğu gibi ortak olan isimleri de vardır. Şurası açıktır ki aynı isim ile anılmak veya ortak bazı fikirlere sahip olmak aynı fırka, mezhep veya ekol olmayı gerektirmez. Mesela fıkıh noktasında birçok

yapmaktadır. Hz. Peygamber'in (a.s.m) ashabı için yeterli olan senin içinde yeterli değil midir? Şeklindeki sorularına, evet eğer bende onların durumunda olsaydım bana yeterdi. Fakat onların şartlarıyla bizim şartlarımız aynı değildir. Bizim durumumuz bize kasteden ve kanımızı dökülmesini helal sayanlarla karşı karşıyayız. Hz. Peygamber'in (a.s.m) ashabının durumu kendileriyle savaşı olmayan ve bundan dolayı silah taşımaya ihtiyaç duymayan kimselerin durum gibidir. Hâlbuki biz kanımızı dökmek isteyenlerle karşı karşıyayız. Öyle ki insanların ihtilaf ettikleri bu konularda dilini tutsa bile kalbini tutamaz. Çünkü kalp iki şeyden birisini veya ikisini de kötü görecektir. Kalbin birbirine zıt iki şeyi beraber sevmesi mümkün değildir. Kalp zulme rıza gösterdiğinde, zalimleri sever, zalimleri sevince de onlardan olur. Hakk'a ve hak ehline meyledince de, onlarla dost olur. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, thk, Muhammed Zâhid b Hasan el-Kevserî, el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1368, 10-11.

²⁵⁶ Bu eserler, Muhammed Zâhid b Hasan el-Kevserî, tarafından talik ve tahkikleri yapılarak neşredilmiştir. Ayrıca dilimize de tercümeleri yapılmıştır. Bkz: Mustafa Öz, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, İstanbul, İFAV, 2019.

²⁵⁷ Bu ayetlerin örnekleri ve geniş izahatı için bkz: Korkmaz, "Selefliğe Karşı Reddiyeler", 461.

²⁵⁸ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî eş-Şafîî, *Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslam ve'z-Zendeka (İslâm'da Müsamaha)*, trc, Süleyman Uludağ, Derâh Yayınları, İstanbul, 2019, 38-39.

²⁵⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal* isimli eserinde bu grubu Müşebbihe adı altında tanıtmaktadır. Sayfalar arasında yer yer diğer isimler de zikretmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bunları aynı manada kabul etmektedir. Bunun için bkz: Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, trc. Muharrem Tan, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006, 95-99.

²⁶⁰ Mehmet Kalaycı, *Ehl-i Sünnetin Reislerinden İmâm-ı Eş'arî ve Eş'arîlik*, Anadolu Ay Yayınları, Ankara, 2019, 131.

ortak noktaları olan Hanefî ve Şafiî mezhepleri aynı kabul edilmemişlerdir. Yine itikadda temelde aynı esasları kabul eden ve birçok görüşleri sadece lafzi bazı farklılıklar içermesine rağmen Maturidi ve Eş'arî mezhepleri aynı kabul edilmemektedirler. Bu karışıklık nereden kaynaklanıyor sorusunu sorduğumuzda bunun birkaç sebebi karşımıza çıkmaktadır.

Birincisi; bir kısım ehli ilim (çoğunluğunu Selefler teşkil eder) halis bir niyetle bunların ortak noktalarından hareketle hepsini aynı kabul etmeleridir.²⁶¹

İkincisi; özellikle ümmetin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen Ehl-i Sünnet inancı altında faaliyetlerine rahatça devam etmek isteyenlerin bu tarz isimleri su-i istimal etmeleridir.

Üçüncüsü; bazılarının kasıtlı olarak bu isimleri karıştırıp, özellikle İslamiyet'e muhatap olacakların nazarını yanlış olan kısımlara çevirip İslam'ın umumunu bu şekilde kötülemek.

Dördüncüsü; bazı müsteşriklerin (oryantalistler) İslam'ın hızlı yayılmasını önlemek amacıyla, marjinal ve belki Müslümanlar içerisinde % 1'i ancak teşkil eden gruplara nazarı çevirip İslamiyet'in hurafe ve kabul edilemez bir din olduğunu % 99'unu devre dışı bırakmak suretiyle insanları İslam dininin hakikatlerinden mahrum etmek istemeleridir.

Birinci grup; Selef-i Salihin'i özellikle ameli konularda taklit etmekle beraber ortaya koydukları itikadi esasları da kabul etmişler. Zamanın şartlarına göre de başta Kur'an olmak üzere naslarda geçen hakikatleri, insanların seviyesine göre izah, te'vil ve yorumlama yoluna gitmişlerdir. Eş'ari ve Maturidi mezhepleri gibi. Bunlardan önce İmam-ı Âzam Ebû Hanife'nin *el-Fıkhü'l-Ekber*'i, bu sahadaki ilk akaid eseridir. Bundan başka büyük imamların akaid ile ilgili risale ve eserleri de vardır. Bu eserler genellikle müelliflerine nisbet edilerek onların isimleriyle anılırlar. Ahmed b. Hanbel'in, Tahâvî'nin ve daha başka âlimlerin bu alandaki risalelerini saymak mümkündür.²⁶²

²⁶¹ Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 54.

²⁶² Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 118.

İkinci grup olan Zahiriler ise ileri sürdükleri birçok fikirde diğer âlimlerden ve mezheplerden ayrılmışlardır. Nasların zahirine takılıp kalmışlardır.²⁶³ Buna örnek olması için şunu aktarmak yararlı olacaktır. Mesela insan idrarının bulaştığı bir suyun necasetine bu konudaki bir hadisten dolayı hükmederlerken, hakkında nas olmadığından dolayı suya domuz sidiğinin bulaştığı bir suyu necis kabul etmezler. Kendilerine idrarda aynı varlığın etine tabidir dolayısıyla domuzun idrarı da necistir dendiğinde ise bu bir re'ydur derler. Bu grubun kurucusu ve devam ettiricisi olarak, Davûd el-İsbehanî (İsfahânî) (ö. 270/884) ve İbn Hazm (ö. 456/1064) olarak kabul edilmektedirler.²⁶⁴

Üçüncü grup olan Haşviyye, Mücessime veya Müşebbihe bu fırkaların Zahirilerle birçok ortak noktaları olmakla beraber onlardan ayrıldıkları bazı yönleri de mevcuttur. Bu fırka Selef-i Salihin'in Cenab-ı Allah'ın özellikle haberi sıfatlarını te'vilden kaçınmasını yanlış anlamışlar. Selef bu ayetleri te'vil etmezlerken Kur'an'daki ayetlere dayanıyorlardı.²⁶⁵ Ancak sonraki Selefiler (Mücessime, Müşebbihe ve Haşviyye) bunları yanlış anlayarak diğer varlıklardaki uzuvlarla Allah'ı vasfetmeye başlamışlardır. Bu noktada Selef'ten ayrılmışlar. Hatta bazı âlimler tarafından gulat olarak isimlendirilmişlerdir.²⁶⁶

Bu grupları, Sıfatiyye çatısı altında Ehl-i Sünnet, Kerrâmiyye, Müşebbihe ve Mücessime olarakta sınıflandıranlar vardır.²⁶⁷

1.2.6. Selefiliğin modern düşünce ile kavgaları

Karşı karşıya gelmek, münazara yapmak, hatta çatışma içinde bulunmak, insanlık tarihi boyunca var olmuş bir gerçektir. Birçok şey zıddıyla bilinmiştir. Hayır-

²⁶³ İslâm mezheplerinin tamamı bir te'vil çizgisi üzerinde tasavvur edilirse, Bâtiniyye ve bazı İslâm filozofları te'vile en açık ve bu kapıyı en fazla zorlayan gruplar iken Zâhiriyye ve bazı Ehl-i Hadîs grupları zâhir mânâyı hâkim kılmaya en fazla ısrar eden, dolayısıyla te'vile en uzak kesimlerdir. Ehl-i Sünnet ve diğer mezhepler ise te'vile açık olup olmama hususunda bu iki uç arasında farklı noktalara konumlanırlar. Zâhiriyye hakkında geniş malumat için bkz: H. Yunus Apaydın, "Zâhiriyye", *DİA*, XXXIV, 93-100.

²⁶⁴ Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehre (1898-1974), *Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye; I- Fi's-Siyâse ve'l-Akâid; II- Fî Târîhi'l-Mezâhibi'l-Fikhiyye*, Darul-Fikril-Arabi, trsz.506--557.

²⁶⁵ Bunun için bkz: Âl-i İmrân, 3/7.

²⁶⁶ Selef-Halef (Selef-i Sâlihîn-Müşebbihe, Mücessime) ayırımı için bkz: Bulut, *Hanbeli Akaid Sistemi*, 170-172.

²⁶⁷ Bu tabirlerin izahat ve açıklamaları için bkz: Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 83-105. ; İlyas Çelebi, "İlk Kelam Tartışmaları ve İnanç Grupları", *Kelam*, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016, 58-61.

şer, güzel-çirkin, fayda-zarar, hidayet-dalalet, nur-ateş, iman-küfür, taat-isyan vs. bu listeyi uzatmak mümkündür. Bu zıtlıklar kâinatta birbiriyle çatışıp durmakta olduğu gibi, elbette insanlık âleminde de bunun olması normaldir.²⁶⁸

Fikirlere saygı duymak hem Müslümanlığın hem de insanlığın gereğidir. Olaylar insanların birbirlerine ve hadiselerle bakış açısını ve tepkisini büyük ölçüde belirlemektedir. Nitekim Ehl-i Hadis, Ehlü'l-Eser, Selefiyye, Müşebbihe, Haşviyye, Mücessime adına ne dersek diyelim bunlarında hadiselerden etkilenmeleri ve buna göre tepki vermeleri normal karşılanmalıdır. Tarihte mihne olayları olarak özetlenen ve Ahmed b. Hanbel'in şahsiyetiyle özdeşleşmiş olan olaylar, bu insanların bazı hadiselerle tepkisel yaklaşımlarına neden olmuştur. Özellikle bu olaylarda Mu'tezile mensuplarının ciddi etkisi ve o dönem için kelam denince ekseriyetle Mu'tezile'nin akla gelmesi, bu disipline karşı tavırlı olunması ve bazı ağır ifadelerin kullanılmış olması²⁶⁹ normal olsa gerektir. Ancak bu durumun sonraki zamanlarda devam ettirilmesinin hiçbir haklı gerekçesi olmasa gerek.

Hicri I. asırdan itibaren re'ye başvurma sözkonusudur. O dönemde buna pek itiraz da edilmemiştir. Bilakis işin ehli olanlar bunu teşvik etmiş ve uygulamışlardır. Mesela Medine'ye vali olarak gönderilen Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) oranın ileri gelenlerinden on kişi toplamış ve alacağı kararlarda mutlaka onların onayını veya hazırda bulunanların fikirlerini alacağını kendilerine bildirmiştir.²⁷⁰ Daha sonraları Kaderiyye fikrini savunan Gaylan'ı çağırmış ve bu fikirden vaz geçirmek için ikna etmeye çalışmıştır. Ancak ikna olmayan Gaylan kendi fikirlerini yaymaya devam etmiştir. Bu durumu Ebû Süheyl ile istişare ettiğinde, Ebû Süheyl Kaderiyye fikrini savunanlar için, ya tevbe ederler veyahut öldürülürler, deyince Ömer b. Abdulaziz işte re'y budur, işte re'y budur diyerek Ebû Süheyl'in görüşünü tasdik etmiştir. Bunlardan anlaşılıyor ki Hicri I. Asrın sonuna kadar re'y herhangi bir tepki ile karşılanmamıştır.²⁷¹

²⁶⁸ Bediüzzaman, *Sözler*, Altınbaşak Neşriyat Osmanlıca Nüsha, İstanbul, 2013, 211.

²⁶⁹ M. Sait Özervarlı, *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodu ve Kelâmcılara Eleştirisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2017, 61.

²⁷⁰ İsmail Yiğit, "Ömer B. Abdülaziz", *DİA*, XXXIV, 53.

²⁷¹ Bu rivayetlerde özellikle Ehl-i Hadis'in re'y ehli olanlar aleyhinde ve Hadis ehli olanlar lehinde kullanılan ifadeler için bkz: Mehmet Emin Özafşar, "Kültür Tarihimizde Rey-Eser Çatışması (Dini, Psikolojik, Sosyo-Kültürel Temelleri)" *AÜİFD*, c,41, sayı,1, 240-249.

Hicri II. asrın başlarından itibaren re'y ve eser arasında yavaş yavaş bazı ayrımların başladığı görülmektedir. Bu süreçte yavaş yavaş eserin (hadis naklinin) olduğu yerde re'yin kullanılmaması gerektiği fikri yerleşmeye başlamıştır.²⁷²

Fikirlerin ayrışmasıyla dini sorgulamalar, dinden ayrılmak ve küfre düşmek şeklinde yapılan suçlamalar gittikçe şiddetlenmiştir. Cehmiyye/Mu'tezile'nin küfre düşme sebeplerini Ahmed b. Hanbel şu şekilde sıralamaktadır. Onlar Kur'an mahlûktur diyerek küfre düştüler. Âsâra muhalefet ettiler. Müteşabih ayet, hadis ve yasaklandıkları şeyler hakkında konuştular ve onlarla amel ettiler, bu şekilde insanları dinlerinden uzaklaştırdılar. Kabir azabını inkâr ettiler, havuzu inkâr ettiler, şefaati inkâr ettiler, cennet ve cehennem yaratılmamış dediler ve daha birçok şeyi inkâr ettiler. Allah'ın ayetlerini ve Resûlü'nün dediklerini inkâr ettiler. Hâlbuki Allah'ın bir ayetini inkâr etmek bütün Kur'an'ı inkâr etmek demektir. Bu kimseler bunu yapmakla bütün âsârı inkâr ettiler. Böylelikle Allah'ı inkâr etmiş oldular. Din âsârı taklitten ibarettir. Yani Nebi (a.s.m) ve ashabını taklit etmek, Kur'an'ın ve Hadislerin müteşabihatına veya tefsirine kalkışmamak ve bunu talep etmemek lazımdır. Bunu yapan hileye ve tereddüde düşer, ehl-i bid'at olur. Buna karşı sükût etmek lazımdır.²⁷³

Kendi döneminin en şiddetli Ehl-i Hadis savunucularından, Selefiler tarafından kendi döneminin şeyhi olarak anılan Berbehârî (ö. 329/940-41)²⁷⁴ kelama karşı çok sert bir tavır göstermiştir. Kendisine gelen İmam Eş'arî, Ali el-Cübbai'yi ve Ebû Haşim'i terk ettiğini onların yanlış yolda olduklarını aktarmış ve kendisinin Ahmed b. Hanbel'in yoluna tabi olduğunu bildirmiştir. Mu'tezile gibi akımlara karşı bazı hususları savunmanın yollarını anlatmıştır. Ancak Berbahârî biz bu sözlerin uzununu kisasını bilmeyiz biz Ahmed b Hanbel'i tanırız deyip İmam Eş'ari'yi kabul etmemiştir. İmam Eş'ari de oradan ayrılıp el-İbane adlı eserini yazmıştır.²⁷⁵ Bu görüşte olanların hadiselerle bakışını anlamak açısından Berbahârî'nin bazı ifadelerini aşağıya kaydedeceğiz.

²⁷² Bununla ilgili hem örneklerin hem de olayların anlatıldığı bir çalışma için bkz: Özafşar, "Kültür Tarihinde Rey-Eser Çatışması (Dini, Psikolojik, Sosyo-Kültürel Temelleri)" *AÜİFD*, c,41, sayı,1, 233-236.

²⁷³ İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtî'l-Hanâbile*, II, 30-39.

²⁷⁴ Berbehârî hakkında geniş bilgi için bkz: Ahmet Saim Kılavuz, "Berbehârî", *DİA*, V, 476-477.

²⁷⁵ İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtî'l-Hanâbile*, II, 18.

*Sahabe ve tâbiünden kimin sözlerini iştirsen, onlardan nakledilen herhangi bir esere rastlarsan ona sımsıkı sarıl ve onu başkalarının sözlerine tercih et onu hayatına tatbik etmeye azmet, ona hiçbir şeyi tercih etme, bütün rahmet onlardan gelenlerdedir. Bunun aksini yaparsan ateşe girersin. Kim esere muhalefet ederse cahiliye ölümüyle ölmüş olur. Kur'an Allah'tandır Allah'ta yaratılmamıştır. Kim Ku'ran mahlûktur derse Enes b. Malik ve ondan önceki ve sonraki fukahaya göre küfre düşmüştür. Peygamberler, sıddıklar, şehitler, salih kimseler şefaate edeceklerdir. Kıyamet günü için iman ederiz ki Allah arada tercüman ve aracı olmaksızın ru'yetiyle insanları hesaba çekecektir.*²⁷⁶

Yukarıda Berbahârî isim vermeden Mu'tezile mezhebi ve mensuplarına bu eleştirileri yönelttiği anlaşılmaktadır.²⁷⁷ Sonraki Selefler için bunu söylemek mümkün değildir. Çünkü onlara göre şefaate, vb. inançlar şirktir.²⁷⁸

*Cennet ve cehennemın şuan var olduklarına iman ederiz. Bunların yerleri de bellidir. Cennet semanın üstünde arşın altındadır. Cehennem ise yerin merkezindedir. Kadere de iman ederiz. Allah'ın ilminde cennete gidecekler belli olduğu gibi cehenneme gideceklerde bellidir. Cehenneme giden kâfirler orada ebedi kalacaklardır.*²⁷⁹ *İnsanların en üstünleri peygamberlerden sonra sırasıyla Hz. Ebubekir (r.a), Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Aşere-i Mübeşşire, diğer sahabelerden muhacirler, sonra Ensar gelir.*²⁸⁰ *Ahirette Allah görülecektir. Buna inanmak vaciptir, bunu inkâr küfürdür.*²⁸¹ Bu

²⁷⁶ İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtî'l-Hanâbile*, II, 19-20. ; Bu düşüncenin Ehl-i Sünnet akidesiyle uyumlu olduğuna dair bkz: Ebubekir Sifil, *Ehl-i Sünnet Akâidi Muhtasar Tahâvî Akidesi Şerhi*, Rihle Kitap, İstanbul, 2018, 127-150. ; İmam Ebu Ca'fer et-Tahâvî, *el-Akâidetü't-Tahâviyye(İslam Akâid Metinleri)*, trc. Ali Pekcan, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2017, 158-160.

²⁷⁷ “Mu'tezile'ye göre ilahî kelâm, yalnızca belli bir düzen üzere harfler ve seslerin ardı ardına hudûsundan ibarettir. Hâdis ve yaratılmış olduğu için Allah'ın zatıyla kaim değildir.” Recep Ardoğan, “Mutezile'nin Halkul'Kur'an Fikrinin Eş'ariyye-Maturidiyye Kelâmına Nüfuzu: Kelâm-ı Nefsi Kavramlaştırması”, *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, 15 (15), 2011, 125-159.

²⁷⁸ Peygamber'in (a.s.m) bildirdiği ve fiilen tatbik ettiği veçhile ameller ve ibadetlerle Allah'ı tevhit etmek lazımdır. Bu ise duayı Allah'a yapmak, şefaati ondan istemek ve vesile ittihaz etmemekle olur. Zira hidayet Allah'tandır, Peygamber (a.s.m) şahit ve tebliğ edicidir. Allah'a has olan şeyleri Peygamber'e (a.s.m), Peygamber'in (a.s.m) kabrine ve diğer kabirlere teşmil etmek şirkten başka bir şey olamaz. Yusuf Ziya Yörükân, “Vahhabılık”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1953, 51-67.

²⁷⁹ İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtî'l-Hanâbile*, II, 20. ; Bu düşüncenin Ehli-sünnet'te olup, Mu'tezile'den inkâr edenlerin olduğuna dair bkz: Bediüzzaman, *Mektubat-1*, Altınbaşak Neşriyat Osmanlıca Nüsha, İstanbul, 2011, 4-5.

²⁸⁰ İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtî'l-Hanâbile*, II, 21. ; Bu düşüncesinde Ehl-i Sünnet ile aynı düşüncededir. Bu konudaki bir çalışma için bkz: Mustafa Kasadar, *Ehli Sünnet Akaidi: Neseî Akidesi Şerhi*, Ravza Yayınları, İstanbul, 2015, 189-192.

fikirleri Mu'tezile'yi ve Cebriyye'yi reddetmek için serdetmektedir. Tekfir gibi kısımlar istisna tutulursa, bu düşünceleri genel olarak Ehl-i Sünnet'te de görmek mümkündür.²⁸²

Berbehârî, müteşabih olan ayet ve hadislerle re'y kullanmadan ve yorum yapmadan teslim olduklarını, tasdik ettiklerini, tefviz ve rıza gösterdiklerini, herhangi bir tefsir ve yoruma gitmeden bunlara iman etmenin vacip olduğunu, bunları dünyada hevasına göre yorumlayanların Allah'ı inkâr ettiklerini, âsârı yerenlerin, dil uzatanların, ondan bir şey inkâr edenlerin, Allah Resulü'nün haberlerini beğenmeyenlerin Müslümanlığından şüphe etmek gerektiğini, bu kimselerin sözlerinin ve mezheblerinin inkâr edilmesi gerektiğini, zira bunların Allah Resulü'nü ve ashabını kötüledikleri hâlbuki Allah'ı, Resulü'nü, Kur'an'ı, hayrı ve şerri, dünya ve ahireti tanımanın ancak âsâr ile mümkün olduğunu, Kur'an'ın sünnete olan ihtiyacının, sünnetin Kur'an'a olan ihtiyacından daha fazla olduğunu ifade etmektedir.²⁸³ Bu cümleler âsâra bağlılığın bu kimseler açısından değerini ortaya koymaktadır. Burada Allah ve Resulü'nün emirlerine bağlılığın ve o emirlere verilen değerın önemi ortaya çıkmaktadır.

Selefilere göre ilim ehli olanlar, Cehmiyye/Mu'tezile/kelamcıların fikirlerini reddetmişler ve kabul etmemişler. Abbasi hilafetine kadar bu böyle devam etmiştir. Bu dönemde Cehmiyye/Mu'tezile/kelamcılar halk içinde ileri geri konuşmuşlar ve Hz. Peygamber (a.s.m)'in âsârını reddetmişler ve yermişler. Kıyas ve re'yi ortaya çıkarmışlar. Cahil ve gafil olup, ilmi olmayanlar, onların sözüne kapılıp küfre düşmüşler, ümmeti helakete götürmüşler ve küfre düşürmüşlerdir. Ümmeti bid'ata düşürüp, ayrılıklara sebep olmuşlar. Ancak Resûlullah (a.s.m) ve ashabının sözlerine bağlı olanlar müstesna kalmışlardır. Sadece bunlar yoldan ayrılmamışlar, hadlerini aşmamışlar, emredilenlere bağlı kalmışlardır. Onlara göre Selef yolu rağbet edilip tutulacak yol ve mezheptir. İslam'ı sahih haliyle muhafaza edenler, imanları sağlam kalanlar, dinlerini muhafaza edenler bunlardır.²⁸⁴ Onlara göre yetmiş üç fırka

²⁸¹ İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtî'l-Hanâbile*, II, 27.

²⁸² Bunun için bkz: Sifil, *Ehl-i Sünnet Akâidi Muhtasar Tahâvî Akîdesi Şerhi*, 237-238, 247-248, 127-150.

²⁸³ İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtî'l-Hanâbile*, II, 23-25.

²⁸⁴ İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtî'l-Hanâbile*, II, 29.

hadisinde²⁸⁵ kurtuluş ehli olanlar da âsara bağlı kalanlardır. Diğer gruplar ise, doğru yoldan ayrılmış, hevalarının ve bid'atın yoluna sapmış, sünneti ve hakkı inkâr etmiş, ümmet içerisindeki iblislerdir.²⁸⁶

Bunlara göre kalam ehlini helakete götüren şey, Allah hakkında düşünceleri, bu konularda soru sormaları, âsârı terk etmeleri, kıyası ortaya koymaları, dini kendi re'ylere kıyas etmeleri ve emredileni terk etmeleridir. Onlara göre kim sünnetten bir şey terk ederse o sünnetin hepsini terk etmiş olur. Ondan hiçbir şey kabul olmaz o Allah'ın dinini terk etmiştir.²⁸⁷ Her ne kadar bu ifadeler o dönem Mu'tezile için kullanılmış olsa da günümüz selefleri/vehhabîler bunu kendi dışında kalan herkese uygulamaktadırlar. Kendileri dışında kalan herkesi tatlil ve tekfir etmektedirler.

Ehl-i Eser'e göre kalam zanna ve yoruma dayandığı için şüphelidir. Şüpheli olanla da sabit olanın değişmesi veya değişken olanın sabit olması pek mümkün olmaz. Hâlbuki hakikat ve sağlam olan yol bellidir. O da nassa herhangi bir te'vîl karıştırmadan sıkı sıkıya bağlanmaktır. Bu yoldan ayrılmak şüphe ve tereddütleri beraberinde getirecektir. Re'y akla dayandığı için, bu yolda daha önce reddedilen sonra kabul edilebilir veya daha önce kabul edilen sonradan reddedilebilir. Aklın böyle bir fonksiyonu var. Bu tarz durumlar ise toplumda kargaşa, kavga ve problemleri beraberinde getirmektedir. İnsanların birbirlerini ötekileştirmesine ve birbirlerinden nefret etmelerine sebebiyet vermektedir. Re'y ile konuşmak gölgeye benzer güneş çıkınca kaybolur. Bundan dolayı sonradan kaybolacak bir şey için tartışma, yorum ve kavga gereksizdir. Re'y ile hareket edenler bir görüşte sabit kalmazlar. Sürekli olarak görüş değiştirirler, hâlbuki dinde esas olan sabit kadem olmaktır. Bu ise re'y ehlinde mümkün değildir.²⁸⁸

²⁸⁵ Bunun ilgili bir çalışma için bkz: Mevlüt Özler, *İslâm düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016.

²⁸⁶ İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâti'l-Hanâbile*, II, 29-32.

²⁸⁷ İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâti'l-Hanâbile*, II, 30-33. ; “Cehmiyye'nin Allah'ın sıfatları, kader, irade hürriyeti, âhiret âleminin fâni olup olmadığı gibi önemli meselelerde Müşebbihe ve Mücessime'ye bir tepki olarak doğduğunu söylemek mümkündür. Ancak ortaya çıktığı andan itibaren bu ekolü şiddetle tenkit eden hadisçilere ve mütehid imamlara göre Cehmiyye'nin doğmasında, Hint felsefesi kaynaklı Sümeniyye ile diğer felsefî akımların yanı sıra İslâm akidesini bozmaya çalışan yahudi ve hristiyanların da tesiri olmuştur.” Şerafettin Gölcük, “Cehmiyye”, *DİA*, VII, 234.

²⁸⁸ İşcan, *Selefilik İslami Köktencilik Tarihi Temelleri*, 232.

1.2.7. Selefilerin kelâma yaklaşımları

İbn Teymiyye'nin tanımlamasına göre Selefiyye dışarıdan İslamiyet'e karıştırılan veya karıştırılmaya çalışılan zararlı şeylerden İslam'ı kurtarmak ve İslamiyet'i eski safiyetine kavuşturmadır. Bu cihetle Selefi hareket bir saflaştırma, arındırma ve özüne kavuşturma hareketidir. Bu da ancak Kitap ve Sünnet'e dönüş ile mümkün olabilir. Bunun için Nebevi ve Selefi yola dönmek, Allah hakkında te'vil veya re'y ile konuşmamak, sahabe ve tabiînin yoluna tabi olmak, akli kıyas ve felsefi mantığı terk etmek, kelâmı bırakıp ilme tabi olmak ile mümkün olabilir.²⁸⁹

İnançla ilgili meselelerde nassların akıl ile te'vil edilemeyeceğini bunu yapanların Kur'an'ın emirlerinin dışına çıktıklarını savunan Selefiyye, buradan hareketle Akli delilleri kullanan kelmacılar, akli nakle tercih eden Cehmiyye, Mu'tezile, Mürcie gibi mezhepleri ağır bir dille eleştirmişlerdir. Hatta Ehl-i Sünnet olan Eş'ari ve Maturidi âlimlerin dahi yorum kullanmalarından dolayı karşılarında durmuşlardır.²⁹⁰

Selefilere göre kelim ve cedel ile uğraşmak husumet ve insanların birbirinden ayrışmasına sebep olmaktadır. Allah ve peygamberi kelim ve kader hakkında konuşmayı yasaklamıştır. "Allah'ın âyetleri hakkında inkâr edenlerden başkası tartışmaya girişmez"²⁹¹ ayeti bunun delilidir. Allah insanları âsâra teslim olmaya, rıza göstermeye, yasak şeyleri tefekkür etmemeye, sormamaya, iman etmeye çağırır. Hz. Peygamber (a.s.m), sahabe ve tabiîn kader ve cedel hakkında konuşmayı yasaklamaktadır. Bunu aşanlar Cehmiyye gibi karınlarını ateşle doldurmuşlardır. Bunu inkâr edenler Allah'a ve Resulüne iman etmemişlerdir.²⁹²

Selefilerin takip ettiklerini iddia ettikleri başta sahabe ve tabiînden de Kur'an'ın bazı ayetlerini yorumlayıp te'vil edenlerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Mesela Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Dehhak (ö. 64/684), Mücâhid (ö. 103/721) ve Katade

²⁸⁹ Ulvi Murat Kılavuz, *V.-VI. Yüzyılda Tartışmalı Bir Hanbelî İbnü'z-Zâğûnî ve Sıfat Anlayışı*, Emin Yayınları, Bursa, 2016, 20. ; Bulut, "Selefilîğın Kelâm İlmi'ne Getirdiğİ Eleştiriler-İbn Teymiyye Örneğİ", 286.

²⁹⁰ Bulut, "Selefilîğın Kelâm İlmi'ne Getirdiğİ Eleştiriler-İbn Teymiyye Örneğİ", 286-287.

²⁹¹ Mü'min, 40/4.

²⁹² İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtı'l-Hanâbile*, II, 25-30.

(ö. 117/735) gibi âlimler, Allah'ın elinin bağlı ve açık olması meselesini²⁹³ “el” olarak değil cimrilik ve cömertlik olarak te’vil etmişler ve yorumlamışlardır.²⁹⁴

Seleflerin kelama karşı durmaları onlar açısından normal karşılanabilir. Çünkü onlar içe kapanık bir yapıyken kelam ilminde ise daha çok dışa dönük bir yapı vardır. Taklit ve rivayete dayanan bir fikriyatın, araştırmaya tedkik etmeye ve anlamaya yönelik bir fikriyatı kabul etmesi zordur. Araştırma geliştirme, yorum yapma, değerlendirme ve sağlam bir zemine oturtma anlayışına karşı olanlar fikri tartışmaya ve münazaraya gerek görmemektedirler. Oysa kelam araştırmacıları naslar arasındaki münasebeti ve bağlamı sağlamak suretiyle anlaşılabilir bir din anlayışı geliştirmek istemektedirler.²⁹⁵

Ehli Eser'in kelam ilmine veya te'vile karşı tavır göstermelerinin özünde bilgi elde etmenin yegâne yolu olarak nakli esas almalarındandır. Onların düşüncesinde re'y, yorum, kelam gibi mevzular insanidir. Kelam yolu yol değildir. Oraya dalanların çoğu dini kıyaslamak suretiyle helakete giderler. Vahyi veya hadisleri bu şekilde değerlendirmek dini insanın düşünce kalıplarına indirgemek ve oraya hapsedmek olur. Bu durum ise ilahi olanı insani yapmaktır. Allah'ı geri plana insanı ise ön plana almak olur. Allah'ın dilediğini değil kulun dilediğini yapmayı netice verir. Hatta Allah'ın dilemediği konularda bile kula yapma iznini vermek gibi ilahi otorite açısından ağır sonuçları olur. Bu şekilde zulme düşmüş olurlar. Bu noktalarda aralarında ciddi ihtilaf vardır.²⁹⁶ Hâlbuki mülk tamamen Allah'ındır. O öldürür, diriltir, fakir eder, zengin eder, risalet vazifesiyle peygamberler gönderir. Onları günahlardan korur, kalplerini nurla doldurur, onlara destek verecek melekleri yaratır ve bu şekilde onlara yardım eder. İnsanların nefis ve şehvetleriyle günaha girmeye meylettirir. Onlara şeytanı musallat eder. Bütün bunları yapan Allah'tır.²⁹⁷ Burada kulun iradesini tamamen devre dışı

²⁹³ Maide, 5/64.

²⁹⁴ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Taberî Tefsiri*, trc. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1996. III, 339.

²⁹⁵ İşcan, *Selefilik İslami Köktencilüğün Tarihi Temelleri*, 233-234.

²⁹⁶ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe (ö. 276/889), *el-İhtilâf fi'l-Lafz ve'r-Red Ale'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe*, thk. Ömer b. Mahmud Ebû Ömer, Dâru'r-Râye, Riyad, 1991, 21-22. ; İşcan, *Selefilik İslami Köktencilüğün Tarihi Temelleri*, 229. ; Bulut, “Selefilüğün Kelâm İlmi'ne Getirdiği Eleştiriler-İbn Teymiyye Örneği”, 292.

²⁹⁷ İbn Kuteybe, *el-İhtilâf fi'l-Lafz ve'r-Red Ale'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe*, 23.

bırakıp, Cebrî bir sorumluluğu kula yüklemek sözkonusudur. Bu da kulun sorumluluğunu selbetmektedir. Kulun sorumluluğunun olmadığı yerde imtihandan, adaletten, özgürlükten bahsetmek mümkün değildir.

Hem itikad alanında hem de ahlak alanında tefekkürü reddetmek demek, araştırmacı ruhu öldürmek demektir. Araştırmacı bir zihin yapısı olmazsa yeni fikirlerin ve yeni bilgilerin elde edilmesi mümkün değildir. Bu durum mevcudu muhafaza etmektir ki buda değişen dünya karşısında sürekli geriye gitmektir. Düşünce alanı daralır kısır bir hal alır, hatta donuklaşır. Eseriyye diğer adıyla Selefiyye'nin yaptığı tam da budur. Onlar kendi düşüncelerinin bir gereği olarak re'y ve zihinsel çalışmalara dolayısıyla kelama şiddetle karşı çıkmışlardır.²⁹⁸ Onlara göre kelim ilmine dalmak ve ehli kelimla oturup kalkmak doğru değildir. Çünkü kelim ehli dinde cidal, re'y, kıyas ve münazara çıkarmışlardır. Eğer onlarla oturup kalkan kalbi istikametini muhafaza edemez. Kabul etmese bile aklına şüphe girmeye başlar. Eğer kabul etse bu zaten helak sebebidir. Bu hal zındık, bid'at, heva, dalalet, kelim, cidal ehlinin, halidir ki bu durum bid'ata, şüpheyeye ve dinden çıkarmaya kadar götürür.²⁹⁹ Selefiyye'nin ateşli savunucularından olan İbn Teymiyye'nin de, kelamcıları Kitap ve Sünnet'i ihmal etmekle itham ettiği ve ciddi eleştirilere maruz bıraktığı müşahade edilmektedir. Eserlerinde sık sık Kitap ve Sünnet vurgusu yaparken, kelamcıların kitabın yasaklamalarına rağmen bazı yöntemleri kullanmakla hataya düştüklerini dile getirmektedir. Allah hakkında tartışmak başta olmak üzere, ilim olmaksızın cedel, yanlış kıyaslamalar, Kitap üzerine tartışmalar³⁰⁰ gibi konularda yasaklamaya rağmen tartışmayı sürdürmekle eleştirmektedir.³⁰¹

Selefilerin bu tarz yaklaşımlarına tabînin önde gelenlerinden Ebû Hanife, “Hz. Peygamber'in (a.s.m) ashabı için yeterli olan senin içinde yeterli değil midir? Şeklindeki bir soruya, evet eğer bende onların durumunda olsaydım bana yeterdi. Fakat onların şartlarıyla bizim şartlarımız aynı değildir. Bizim durumumuz bize kasteden ve kanımızı dökülmesini helal sayanlarla karşı karşıyayız. Hz. Peygamber'in (a.s.m)

²⁹⁸ İşcan, *Selefilik İslami Köktencilüğün Tarihi Temelleri*, 230.

²⁹⁹ İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâti'l-Hanâbile*, II, 37-38.

³⁰⁰ Bu ayetler için bkz: A'râf, 7/33, 169. ; İsrâ, 17/36. ; Nisâ, 4/171. ; Âl-i İmrân, 3/66. ; Enfâl, 8/6. ; Mü'min, 40/5.

³⁰¹ Özervarlı, *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodu ve Kelâmcılara Eleştirisi*, 115-118.

ashabının durumu kendileriyle savaşılmayan ve bundan dolayı silah taşımaya ihtiyaç duymayan kimselerin durum gibidir. Hâlbuki biz kanımızı dökmek isteyenlerle karşı karşıyayız. Öyle ki insanların ihtilaf ettikleri bu konularda dilini tutsa bile kalbini tutamaz. Çünkü kalp iki şeyden birisini veya ikisini de kötü görecektir. Kalbin birbirine zıt iki şeyi beraber sevmesi mümkün değildir. Kalp zulme rıza gösterdiğinde, zalimleri sever, zalimleri sevince de onlardan olur. Hakk'a ve hak ehline meyledince de, onlarla dost olur."³⁰² şeklinde cevap vermiştir.

İnsanın kalbini düşüncelerden alıkoyması mümkün değildir. Düşünceye ipotek koymaya kalkışmak farklı sıkıntıları, hadiseleri doğru okumamayı beraberinde getirmektedir. Bu durumun neticesinde de herkes ezberlediği veya bildiği nassa göre hükmetmeye kalkışmaya çalışır. Nitekim radikal düşüncenin ürünü olarak ortaya çıkan yapılara bakıldığında, neredeyse yeryüzünde Müslüman denecek kimsenin olmadığı fikriyatının hâkim olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Yani herkes (müminler) kâfir, müşrik, bid'at ehli gibi yaftalarla damga yemekten kendini kurtaramamaktadır.

Selefi anlayışa göre akıl ile dini hadiseleri yorumlamak, adeta kendini ilah gibi görmektir. Re'y ile hüküm vermek bir nevi ilahlığa soyunmak demektir. Bundan dolayı yeni ortaya çıkan sorulara cevap vermeye kalkışmak Allah'a karşı cüretkârlık olarak addedilmektedir. Bunu yeni bir din icad etmek olarak kabul etmişlerdir. Yani re'y ve yoruma kalkışmak şeytanın vazifesine soyunmak demek olarak kabul etmişlerdir.³⁰³ Re'y ile görüş bildirmek "nefsinin arzusunu ilah edinmek"³⁰⁴ sayılmaktadır. Akıl ile yapılacak çıkarımlar haramı helal helalı haram kılmaktır. Bilinenlerle yetinmek bilinmeyenlerden kaçınmak bu anlayışın önemli düsturlarındandır.

Ehl-i Eser'in re'y ve yoruma yani şahsi görüşlere karşı çıkmasının temelinde ferdileşme diğer bir ifade ile cemaatten kopma korkusudur. Çünkü onlara göre en güvenilir ve sağlam yol sünnete tabi olmaktır bu da cemaat ile beraber hareket etmekten geçer. Bu cihetle bireysel akıl ya zavallıdır veya sünnet düşmanıdır. Bunun karşısında ise cemaatin akli vardır bu akıl ise her zaman iyiyi ve doğruyu gösterir. Durum böyle

³⁰² İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, thk, Muhammed Zâhid b Hasan el-Kevserî, el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1368, 9-10.

³⁰³ İşcan, *Selefilik İslami Köktencilik Tarihi Temelleri*, 230.

³⁰⁴ Furkan, 25/43.

olunca bireysel fikirler yani re'y ve görüş bildirenler nerede görülürse ortadan kaldırılmalıdır.³⁰⁵

1.2.8. İlk dönem kelam eleştirileri

Avamın imanını muhafaza etmeyi esas alan Selef-i Salihin'in sözlerini ve davranışlarını değerlendirirken, tarihi şartları ve o dönem için kullanılan ifadelerin neye tekabül ettiği önem arz etmektedir. Mesela İmam Şafî'nin (ö. 204/820) insanın şirk dışında Rabbinin huzuruna kelimadan daha büyük bir günahla çıkmayacağını³⁰⁶ beyan ederken o dönem için kelamın neye karşılık geldiğini, kimlerin kelamla iştiğal ettiğini, bu sözü kime karşı kullandığı, kastının tam olarak ne olduğu önemlidir. Yine imam Ahmed b. Hanbel'in kelama ve kelam ehline karşı olan tavrının neden kaynaklandığını, o dönemde kelam ve kelamcı denilince neyin veya kimlerin akla geldiğini detaylı araştırmakla değerlendirmek gerekmektedir.³⁰⁷ O gün için kelamcılara bid'atçı ve sapık denmesinin arka planında neyin olduğunu, bu sözlerle kastedilenin ne olduğu, detaylı bir araştırmayla ancak anlaşılacağı kanaatindeyiz.³⁰⁸

Hadisleri tedvin ve rivayet ilmiyle kendinden sonraki nesillere aktaran Ahmed b. Hanbel, İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin talebesi olan ve o dönemde kadılık yapan İmam Ebû Yusuf'tan dersler almıştır. Bundan dolayı İmam Ahmed, "Kendisinden ilk hadis yazdığım kişi Ebû Yusuf'tur." demiştir. Bu cihetle Ahmed b. Hanbel re'ye dayalı fıkıhla³⁰⁹ ilme başlamış ve o dönemde Irak'ta Kadı olan Ebû Yusuf'tan ders almıştır. Ahmed b. Hanbel daha sonraları hadis ilmine yoğunlaşmışsa da bu alanda kıyasa

³⁰⁵ İşcan, *Selefilik İslami Köktenciliğin Tarihi Temelleri*, 231.

³⁰⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 284-285.

³⁰⁷ Selef âlimleriyle mezhep imamlarının şiddetle tenkit ettiği kelâm yöntemi, büyük ölçüde Cehmiye ile Basra'da doğup güçlenen, daha sonra Bağdat'a yayılan bir i'tizâl hareketidir. M. Sait Özervarlı, "Zemmü'l-Kelâm" *DİA*, XXXIV, 241.

³⁰⁸ "Sahabenin Birbirlerine Kullandıkları Eleştirel İfadelerin Anlam Boyutu" başlığında, sahabilerin birbirlerine tenkit maksadıyla yöneltmiş oldukları کذب / ke-ze-be ve زعم / ze-a-me ifadelerinin, dönemin dil anlayışı çerçevesinde incelenmesiyle aslında birinci anlamlarından ziyade "hata etti" gibi manalar içermektedir." Bunun için bkz: Enbiya Yıldırım, *Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye ve Hanefilere Bakışı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 27-36.

³⁰⁹ O dönem için Fıkıh daha ziyade Ehl-i Sünnet içerisinde tevhid, akaid, kelam ilimlerinin anlamını içinde barındıran üst çatı anlamında bir kavramdır. Özellikle kelam ve akaid ilmine Fıkıh'ul Ekber denmiştir. Bu mana için Ebû Hanîfe'nin el-Fıkıh'ul Ekber eserine bakılabilir. Bkz: Hayreddin Karaman, "Fıkıh" *DİA*, XIII, 1.

dayanarak hadislerden istinbatta bulunmuştur. Bu cihetle hadislerden hüküm çıkarmış diğer bir deyimle re'yi kullanmıştır.³¹⁰

İmam Şafî'nin keliması eleştirmesi incelendiğinde, onun kastının Kur'an ve Sünnete uygun düşmeyen kelimanın olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü İmam Şafî döneminde kelimanın ve kelimanın ehli dendiğinde genellikle Mu'tezile gibi gruplar anlaşılmaktadır. Günümüz âlimlerinin yaptığı araştırmalarda da bunu ortaya koydukları görülmektedir. Ehl-i Hadisin yaptığı eleştiriler Eş'ari ve Maturidî'den önceki kelimanın ilmi ve ehline yöneliktir. Buda Kitaba ve Sünnete aykırı olan görüşlere sahip kişiler tarafından ortaya konmuş kelimanın ilmi olduğunu, bunlarında Mu'tezile ve diğer bazı mezhep mensuplarının savunduğu kelimanın olduğu ortaya konmaktadır.³¹¹

Ümmetin sevadını azamı olan Ehl-i Sünnet ve bunların önderleri ve büyükleri olan dört imam dönemine baktığımızda³¹² kelimanın ilmiyle işgal edenlerin Mu'tezile gibi fırkalar oldukları, bunlarında çoğu yerde felsefî bazı tartışmalara girdikleri ve nassı sürekli akla göre yorumlamaya çalıştıkları, akli önceleyip nassı ona göre yorumlamaya gayret gösterdikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla avamı nassa bağlılıktan koparıp felsefî bir zemine doğru kaydardıkları görülmektedir. Bu insanların bazılarını bakıldığında İslamî yaşantıdan uzak kimseler olduğu da anlaşılmaktadır. Durum böyle olunca o dönemin önde gelen ve daha sonra her birinin benimsediği yol ümmet için bir çıkış kapısı olan İmam Hanefî, İmam Şafî, İmam Ahmed ve İmam Malik'in (r.anhüm) konuya bakışları mevzunun değerlendirilmesi için büyük önem arz etmektedir. Bunlar ve bunlar gibi ileri gelen âlimlerin kelimanın aleyhinde sarf ettikleri sözler çoğunlukla "Ehl-i Bid'at ve Dalalet" olan Mu'tezile kelimasına yöneliktir.³¹³ Ancak bunlar yapılırken sert

³¹⁰ Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehre, *İslâm'da İtikadî, Siyasî ve Fıkîhî Mezhepler Tarihi (Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye)*, trc, Sıbgatullah Kaya, Anka Yayıncılık, İstanbul, trsz. 471.

³¹¹ M. Sait Özervarlı, *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodu ve Kelâmcılara Eleştirisi*, İsam Yayınları, İstanbul, 2017, 61.; Muhit Mert, "Kelâm İlminin Zemmi Üzerine Bir Araştırma", İslami Araştırmalar, c.14, no, 1 2001, 201-202.

³¹² Yapılan araştırmalarda dünyadaki Müslümanların en az % 91'nin Sünnî oldukları görülmektedir. Başka bir araştırmada ise bu oran % 93.8 olarak görülmektedir. Bkz: Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, 145-146.

³¹³ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö. 792/1390), *Şerhu'l-Akâid*, trc, Talha Hakan Alp, Yasin Yayınları, İstanbul, 2008, *Giriş*, 11. ; Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, 28.

bir dil ve üslup kullanılmış olması muhtemelen insanları bu tarz görüşlerden uzak tutmaya çalışmaktan kaynaklanmaktadır.³¹⁴

Selef metodu Kur'an'ın iknai metoduna uygun düşmektedir. Bu ikna sistemi daha çok mütekaddimun tarafından kullanılmıştır. Bu metod hiçbir zaman ihmal edilemez. İslam tarihinde olduğu gibi bugünde belki gelecekte de temsil, vaaz ve nasihatlerle hidayete gelmiş ve gelecek olan insanlar azımsanmayacak kadar çoktur.³¹⁵ Şunu kabul etmek gerekir ki din sadece akıl ve mantığa hitap eden bir yapı değildir. Son devirlerde din psikolojisi alanında yapılan araştırmalarda bunu ortaya koymaktadır. Dini hayatı canlandıran ve insanlar üzerinde dine karşı kabul ve bağlılığı arttıran akıldan ziyade kalptir. İnsanların tamamı ikna yoluyla hidayeti bulmazlar. Bu iki kanadı yani kalp ve akıl metodunu beraber yürütmek gerekmektedir. Ancak buradaki akıl islam filozoflarını büyük bir oranda etkileyen Yunan felsefesinden neşet eden akıl ve mantık değildir. İslam akaidinin yegâne kaynağı olan Kur'an ve Sünnet tarzındaki akıldır. Buda tefsir, izah ve ispat için çokça başvurulmuş bir yöntemdir. Yani Kur'an akılcılığıdır. Bu noktadan bakıldığında bugün her zamankinden daha ziyade Kur'an'ı kendi akılcılığı ve tefekkür anlayışı içerisinde anlamaya ve yorumlamaya çalışmak gerekmektedir. Bunu yaparken elbette felsefe ve kelam tarihinden de ciddi istifade etmek gerekmektedir.³¹⁶

Selefi zihniyet üzerinden sünneti karalamak ilmi bir yaklaşım değildir. Hatta sünnetin Peygamber (a.s.m) döneminde, sahabe döneminde önemsenmediğini, bu kavramın, Sünnet ve Hadisçilik olarak, hadislerin kayda geçmesinden sonra Kur'an'ın alternatifi şekline getirildiğini söylemek hem Kur'an'a hemde Hz Peygamber(a.s.m)'e karşı büyük bir haksızlıktır.³¹⁷ Tam aksine Kur'an'a bakıldığında Kur'an'ın müminleri peygambere uymaya teşvik ettiğine dair birçok ayet görmek mümkündür.³¹⁸ Ayrıca hem

³¹⁴ Sa'düddin Mes'ûd b. Fahriddin Ömer b. Burhâniddin Abdillâh Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö. 792/1390), *Şerhu'l-Akâid, trc*, Talha Hakan Alp, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2018, **Giriş**, 46-47.

³¹⁵ Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 120.

³¹⁶ Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 90-91.

³¹⁷ Bkz: Ahmet Akbulut, "Tarihte ve Günümüzde Selefilik", *Tarihte ve Günümüzde Selefilik Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, ed. Ahmet Kavas, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014, 128.

³¹⁸ "De ki, eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın; çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." Âl-i İmran, 3/31., "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. Amellerinizi boşa çıkarmayın." Muhammed, 47/33., "Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla,

Hız. Peygamber (a.s.m) döneminde, hem sahabe döneminde hem de tabiîn döneminde sünnete çok ehemmiyet verildiğı bir hakikattir. Bu noktadaki deliller sayılamayacak kadar çoktur.³¹⁹

Hariciliğın devamı niteliğinde olan ancak günümüzde selefi olarak nitelenen ve tarihi süreç içerisinde İbn Teymiyye ve İbn Kayyım el-Cevziyye gibi bir kısım Müslümanlar tarafından geliştirilmiş düşünce yapısı, insan iradesini reddeden bir nitelik taşımaktadır.³²⁰ Bu düşünce ekolünün doğurduğu Vehhâbîlik her ne kadar Selef-i Salihin yolunda gittiklerini iddia ediyor olsalar da onların anlayış ve metodlarından oldukça uzaktırlar. Seleflik adı altında geliştirilen bu metod, bir nevi tarihi geriye sarma çabasıdır. Zamanın sürekli işlediğini ve insan fıtratını inkâr etme eğilimidir. Hız. Peygamber (a.s.m)'ın ashabının ümmete bıraktığı miras, onların dönemine geri dönmeye çalışmak değil, Kur'an'ın emirleri ve Peygamber (a.s.m)'ın uygulamalarını yani emir buyurdıkları değerleri tetkik ederek sahip çıkmak ve tatbik etmektir. İslam'ın en temel dayanağı olan Kur'an başta taklitçiliğı reddetmektedir.³²¹ Örnek almak ayrı körü körüne taklit ayrı bir şeydir. Bu anlayışı, din olarak kabul etmek, Allah'ın en son göndermiş olduğu din olan İslamiyet'i tarihin bir kısmına mahkûm etmek gibi görülmektedir.³²²

İslam düşünce tarihinde Selefilerin çok tutucu, buna karşılık Mu'tezile'nin naslardan fazlaca uzaklaştıkları belirtilmiştir. Bu iki ekolün ortasını tutan ise Ehl-i

şehidlerle ve iyi kimselerle birliktedirler. Bunlar ne güzel arkadaşlardır." Nisâ, 4/69., "Kim peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur. Kim yüz çevirirse, (bilsin ki) biz seni onlara bekçi göndermedik." Nisâ, 4/80., "Allah'a ve Resûlüne karşı gelen kimseye, içinde ebedî kalacağı cehennem ateşinin olduğunu bilmediler mi? İşte bu, büyük bir rezilliktir." Tevbe, 9/63., "Peygamber size ne veriyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah'ın azabı çetindir." Haşr, 59/7.

³¹⁹ Bu konu hakkında yazılmış olan bir makale için bkz: Bünyamin Erul, "Sünnet Kavramının Oluşum ve Gelişimi" *İslami Araştırmalar Dergisi*, c, 19, s, 1, 2006, 85-94., Hız. Ömer, Hız. Ali, Hız. Abdullah b. Mes'ud, Hız. Abdullah b Ömer, Hız. Aişe başta olmak üzere diğer sahabelerin bu konudaki uygulamaları için bkz: aynı makale, 88-91.

³²⁰ Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2015, 103-1113.

³²¹ "Onlara, "Allah'ın indirdiğine uyun!" denildiğinde, "Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!" derler. Peki, ama ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)? İnkâr edenleri imana çağırın (peygamber) ile inkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir. Onlar sağdırlar, dilsizdirler, kördürler. Bundan dolayı anlamazlar." Bakara, 2/170-171.

³²² Korkmaz, "Selefilige Karşı Reddiyeler", 478-479.

Sünnet akidesi olmuştur. Mesela Kur'an'ın bazı ayetlerinde ahirette sevapların tartılacağı haber verilmiştir.³²³ Buna dair birçok hadis rivayet edilmiştir. Mu'tezile kendi dönemlerindeki bazı fizik kanunlarına istinad ederek sevapların kemiyet değil keyfiyet olduğunu dolayısıyla tartılamayacağını iddia ederek, bu konuya dair olan ayetler te'vil edilmelidir görüşüne karşılık, Selefi düşüncede olanlardan bazıları ise kendi devirlerinde bulunan tartılar gibi bir maddi tartının olacağını ve sevap veya günahların bununla tartılacağını iddia etmişlerdir. İki gözü olan bir tartı aletinin amelleri tartacağını ifade etmişlerdir. Ehl-i Sünnet âlimleri ise onlar veznin ve mizanın (tartılma işinin) hak olduğunu kabul etmişler. Ancak mahiyetinin nasıl olacağını ancak ahirete gidince anlaşılacağını ifade etmişlerdir. Bu sebeple "Mizan, amellerin miktarını tespit etmeye yarayan şeyden ibarettir, akıl onun iç yüzünü anlamaktan acizdir." demişlerdir.³²⁴

Özellikle ilmi sahada ilerlemeyen avam müminlere hitap ederken onların amelî durumları için sade, saf ve kolay anlaşılır Selef metodunu kullanmak daha uygun gözükmektedir. "Felsefe-i cedide den neşet eden hastalıklar Selefiyye metoduyla tedavi olunamazlar. Selefiyye mezhebi gıda, mütekellimin mezhebi deva menzilesindedir."³²⁵ Ancak ehli ilim olan münevverleri nazara alan itikadi eserlerde, günün şartlarını ve mevcut durumu göz önünde bulundurarak, felesefi tabir ve akımları, pozitif ilimler dediğimiz fizik, kimya, biyoloji ve matematik gibi ilimleri de dikkate alarak, bütün bu birikimlerden istifade ederek bir ilmi yöntem ve izah tarzını takip etmek gerekmektedir.³²⁶

Felsefe ve kelama karşı olumsuz bir tavır takınan Selefililikte, Herevî ayrı bir yere sahiptir. Herevî kendinden önceki ve kendi dönemindeki tepkisel tavrı daha da ileri götürerek Selefilik dışında kalan bütün akım, mezhep, ekol ne varsa hepsine karşı sert bir tutum içerisinde olmuştur. Bunlarla mücadele etmiş, buna karşılık sürgünler yemiş

³²³ A'râf, 7/8-9. ; Mü'minûn, 23/102-103. ; Kâria, 101/6-7.

³²⁴ Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 119.

³²⁵ İzmirli, *Yeni İlmi Kelâm*, 106.

³²⁶ Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 120.

ve eserler telif etmiştir. Bu eserlerin en şiddetlisi de *Zemmü'l-Kelâm ve Ehlihi* adlı çalışmasıdır.³²⁷

³²⁷ Ahmet Erkol, *Nassın Egemenliğinde Aklın Mahkumiyeti Kelâm İlmine Yönelik Eleştiriler Selef Âlimleri ve Gazali Örneği*, Dîvan Kitap, İstanbul, 2018, 100.

İKİNCİ BÖLÜM

HEREVÎ'NİN KELAM ELEŞTİRİSİ

2.1. Zemmü'l-Kelâm Geleneği

Herevî'ye kadar kelam eleştirilerine yönelik farklı çalışmalar olmakla birlikte, müstakil bir esere rastlayamadık. Daha ziyade makale tarzı, bazı eserler içerisinde dağınık bazı başlıklar altında yer alan çalışmalar mevcuttur. Özellikle Mu'tezile ve Cehmiyye'ye karşı bazı çalışmalar olsa da müstakil bir eser olarak bunlardan söz etmek mümkün değildir. Bunlar içerisinde dikkat çeken çalışmalar; Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn el-Hallâl (ö. 311/923)'ın³²⁸ *Kitâbü's-Sünne*'sidir.³²⁹ Diğer bir çalışma ise daha önce kendisinden Selefî düşüncenin anlaşılması noktasında bazı alıntılar yaptığımız, Ebû Muhammed Hasen b. Alî b. Halef el-Berbehârî (ö. 329/940-41)'nin³³⁰ *Şerhu Kitâbü's-Sünne*'sidir.³³¹ Herevî'den önce yapılmış olan diğer bir çalışma da Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî (ö. 387/997)'nin³³² *el-İbâne an Şer'i'ati'l-Fırak'ın-Nâciye ve Mücânebeti'l-Fırak'ın-l-Mezmûme*'sidir.³³³ Horasan bölgesinde ise Herevî'den önce iki şahsiyet bu alanda dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el- Hattâbî el-Büstî (ö. 388/998)'dir.³³⁴ Diğerisi ise, Ebû Abdillâh Muhammed

³²⁸ Şükrü Özen, "Hallâl, Ebû Bekir", *DİA*, XV, 382-383.

³²⁹ Dönemin hemen hemen bütün kelâm problemlerini ele alan bir eserdir. Bu eser üzerine Ziyâeddin Ahmed tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır. Daha geniş malumat için bkz: Şükrü Özen, "Hallâl, Ebû Bekir", *DİA*, XV, 382-383. ; Ayrıca genel olarak *Kitâbü's-Sünne* ismiyle anılan çalışmalar için bkz: İlyas Çelebi, "Kitâbü's-Sünne", *DİA*, XXVI, 115-116.

³³⁰ Berbehârî bazı görüşlerinden dolayı yukarıda da ayırımına dikkat çektiğimiz Selefîyye'nin Haşevîyye kolundan olduğunu iddia edenler de vardır. Geniş bilgi için bkz: Ahmet Saim Kılavuz, "Berbehârî", *DİA*, V, 476-477.

³³¹ Bu risale, İbn Ebû Ya'lâ'nın *Tabakâtü'l-Hanâbile* adlı eserinin II. Cildinin 18-45. Sayfaları arasında yer almaktadır.

³³² Saffet Köse, "İbn Batta", *DİA*, XIX, 358-359.

³³³ Bu eser aynı zamanda el-İbânetü'l-kübrâ ismiyle de anılmaktadır. Bu eserde daha ziyade Mürcie, Kaderiye, Cehmiyye ve Şia gibi fırkaların görüşleri tenkid edilmektedir. Daha geniş bilgi için bkz: Saffet Köse, "İbn Batta", *DİA*, XIX, 358.

³³⁴ Kelâm ve kelâmcıların aleyhinde kaleme aldığı *Kitâbü'l-Gunye 'ani'l-Kelâm ve Ehlih ile Kitâbü Şi'ârü'd-Dîn fi Usûli'd-Dîn* (Şi'ârü'd-Dîn ve Berâhinü'l-Müslimîn), *Kitâbü's-Sirâc*, *Kitâbü's-Şicâc* (*Kitâbü's-Sihah*, *Kitâbü'n-Necâh*) adlı kitaplarından söz edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Salih Karacabey, "Hattâbî", *DİA*, XVI, 489-491.

b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî (ö. 395/1005) dir.³³⁵ Ancak bu alanda yazılan *Zemmü'l-Kelâm ve Ehlihî* eseri, alanda yapılmış ilk müstakil ve hacimli çalışma olduğu görülmektedir.

Herevî'den önceki eleştiriler daha ziyade Mu'tezile, Cehmiyye, Hariciyye, Mürciye ve Şia'ya yönelik çalışmalardır.³³⁶ Ancak Herevî doğrudan Eş'arî ve Mâtürîdî yani Ehl-i Sünnet kelamını da hedef almıştır. Hatta Hanefî ve Şafîî fikhını da re'y ve yoruma yer verdikleri gerekçesiyle yermiştir. Kısaca Herevî dinde yorum, re'y ve kıyası kullanan bütün oluşumları bu eseriyle reddetmiştir.³³⁷

2.2. Zemmü'l-Kelâm ve Ehlihî

Eserin genel muhteviyatı Selef yolunu, metodunu ve sünnete bağlılığı yüceltmek, yorum, re'y, kıyas, gibi yöntemler ile kelam ve bid'atı yermektir. Bu eserde Herevî oldukça sert ve dışlayıcı bir tavır takınmıştır. Ayrıca Herevî kelam ilmiyle ilgili *el-Erbâîn fî Delâilî't-Tevhîd*, *el-Fârûk fî's-Sıfât*, *el-İ'tikad*, *Tekfirü'l-Cehmiyye* gibi eserlerde telif etmiştir.³³⁸ Bu eserler hakkında daha önce bilgi verilmişti. *el-Erbâîn fî Delâilî't-Tevhîd*, eserini tahkik edenin aktardığına göre Herevî Ehl-i sünnet, sahebe ve tâbiîn'in itikad tarzını benimsemiş ve Ahmed b. Hanbel'in mezhebine hem usulde hem fîruda tabi olmuştur.³³⁹ O Mu'tezile mezhebinin Allah'ın varlığında ve ispatında dalaletle düştüklerini savunmuş, buna karşılık Allah'ın varlığını ve birliğini sünnete uygun bir şekilde ispat etme yolunu benimsemiştir.³⁴⁰ Herevî'nin oğlu Abdulfafir babasının birçok özelliğini anlattıktan sonra tasavvufa tam bağlı birisi olduğunu da

³³⁵ M. Yaşar Kandemir, "İbn Mende, Ebû Abdullah", *DİA*, XX, 177-179.

³³⁶ M. Sait Özervarlı, "Zemmü'l-Kelâm" *DİA*, XXXIV, 241. Bu tür risâlelerde genellikle Müslüman çoğunluğunun beşerî arzularına uyarak sırât-ı müstakîmden uzaklaştığı yolundaki şikâyetler dile getirilmekte, bu tehlikeden kurtulabilmek için Resûlullah'ın sünnetine ve Hulefâ-yi Râşidîn'in uygulamalarına uyulması tavsiye edilmektedir. Aynı eserlerde Havâric, Mürcie, Kaderiyye ve Râfıza gibi bid'at fırkalarının görüşleri eleştirilerek cemaatten ayrılmanın zararlarına dikkat çekilmektedir. Detaylı malumat için bkz: İlyas Çelebi, "Kitâbü's-Sünne", *DİA*, XXVI, 115-116.

³³⁷ Erkol, *Nassın Egemenliğinde Aklın Mahkûmiyeti Kelam İlmine Yönelik Eleştiriler Selef Âlimleri ve Gazali Örneği*, 101.

³³⁸ Zehebi, *Siyeru A'lâmin'n-Nubela*, XVIII, 509., ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I, 256., Ebû Câbir Abdullah b. Muhammed b. Osman el-Ensârî, *Zemmü'l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 83-84.

³³⁹ Şeyhü'l-İslâm Ebû İsmâîl Abdullâh b. Muhammedb. Alî b. Mett el-Ensârî Herevî, *el-Erbâîn fî Delâilî't-Tevhîd*, "Giriş", thk, Ali b. Muhammed b. Nasır el-Fakihî, Yayın evi yok, Medine, 1403, 11-12.

³⁴⁰ Fakihî, *el-Erbâîn fî Delâilî't-Tevhîd, Giriş*, 12.

eklemektedir.³⁴¹ Selefî zihniyete mensup eserlerde Herevî'nin bu özelliğine rastlamak pek mümkün değildir. Çünkü onlar tasavvufa karşıdrlar. Bundan dolayı Herevî'nin bu yönünü pek nazara vermezler.

Herevî'nin bu eseri yazmasındaki temel gaye kendisine göre ehl-i Bid'at olarak gördüğü Eş'ariyye, Mu'tezile, Rafıza ve Cehmiyye gibi mezheplerin yayılmasıdır. Onun gayesi de böyle bir eser ortaya koyarak, bu vesileyle insanları bu mezheplerden uzaklaştırmaktır. O dönem için Eş'ari mezhebinden Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027)³⁴², Mu'tezile mezhebinden Kadî Abdülcebbâr (ö. 415/1025)³⁴³, Rafıza mezhebinden Şeyh Müfid (ö. 413/1022)³⁴⁴, Kerramiyyeden Muhammed b. Heysem³⁴⁵, Sufilerden Ebû Abdirrahmân es-Sülemî (ö. 412/1021)³⁴⁶ Horasan bölgesinde etkili olmuş o asırda yaşamış şahsiyetlerdir.³⁴⁷ İşte Herevî bunlara karşı kendine göre doğru gördüğü ve özellikle itikadi mezhepler içerisinde mülâhaza ettiği ve ona göre dinin özüne zarar verdiğini düşündüğü bu fikirleri ortadan kaldırmak veya etkilerini kırmak amacıyla kelâmı ve kelâm ehlini zemmettiği bu eserini kaleme almıştır. Eserin ismini de muhtemelen eserde de bahsi geçen, birisinin İmam Şafiî'ye bir kitap getirmesi üzerine; İmam Şafiî “*Bu dayanaksız kitabı bir kenara koy.*” diyerek geri çevirmesi ve “*Zemmü'l-Kelâm ve Ehlihî*” demesinden mülhem olsa gerektir.³⁴⁸

Herevî, *Zemmü'l-Kelâm ve Ehlihî* eserini daha ziyade Peygamber Efendimiz'in (a.s.m), sahabe, tabiîn ve tebeu't-tâbiîn sözleriyle meydana getirmiştir. Her ne kadar kendisi bunu belirtmiyorsa da bahislerde değindiği konular göz önüne alındığında bu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

³⁴¹ Fakihî, *el-Erbâîn fî Delâilî't-Tevhîd, Giriş*, 15.

³⁴² Salih Sabri Yavuz, “İsferâyînî, Ebû İshak”, *DİA*, XXII, 515-516.

³⁴³ Metin Yurdagür, “Kādî Abdülcebbâr”, *DİA*, XXIV, 103-105.

³⁴⁴ Avni İlhan, “Müfid, Şeyh”, *DİA*, XXXI, 502-503.

³⁴⁵ Zeynep Alimoğlu Sürmeli, “Nişabur'da Etkili Olmuş Kerrâmî Şahsiyetler”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (3), 2017, 62-65.

³⁴⁶ Süleyman Uludağ, “Sülemî, Muhammed b. Hüseyin”, *DİA*, XXXVIII, 53-55., Abdurrahman es-Sülemî'nin sahâbe, tâbiîn, tebeu't-tâbiîn ve erken dönem âbid ve zâhidlerin hayat hikayelerini anlattığı Tabakâtü's-şûfiyyesi Herevî tarafından bazı değişiklik ve ilâvelerle Farsça'ya tercüme edilmiştir., Süleyman Uludağ, “Sülemî, Muhammed b. Hüseyin”, *DİA*, XXXVIII, 53-54.

³⁴⁷ Ensârî, *Zemmü'l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 145.

³⁴⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 301.

Zehebî, Herevî'yi sufi kimliğiyle, Mübtedia'ya yani Ehl-i bid'at'a karşı çok şiddetli ve özellikle Cehmiyye'ye karşı adeta bir kılıç olduğunu, Horasan'da söz konusu gruplara karşı o zamanda onun gibi savunma yapanın olmadığını bildirmektedir.³⁴⁹

el-Erbaîn fî Delâili't-Tevhîd adlı eserinde Herevî, Allah'ın zat ve sıfatları üzerine konuşmanın yasaklığı şeklinde açtığı son babda “ *Bir kavim hidayet bulduktan sonra ancak cidal ile sapılır.*”³⁵⁰ Manasındaki hadisi naklederek Hz. Peygamber'in (a.s.m) bu hadisten sonra “*Bunu sadece seninle tartışmak için ortaya attılar. Şüphesiz onlar kavgacı bir toplumdur.*”³⁵¹ ayetini okuduğunu aktarmaktadır.³⁵² Bu aktarımıyla konuya bakışını da ortaya koymaktadır.

Herevî, kelim ehli için şunları söylemektedir. “*Kelam ehli adeta cüzzam hastalığına yakalanmış gibidirler. Bunlar hayret ve pişmanlık içindedirler. Birbirlerine dil uzatmaktadırlar. Kimin daha güzel yazdığı derdindedirler. Dini adeta bir yarış ve müsabaka haline getirmişlerdir. Hayret edilecek bir durum ise kelim ehlinin birbirlerini reddetmeleri ancak buna rağmen aynı yola devam etmeleridir.*”³⁵³ Muhakkikin aktardığına göre o dönemde diğer mezheplerin büyük faaliyetlere girişmesi ve bu mezhepleri temsil eden şahsiyetlerin tanınması Herevî'yi *Zemmü'l-Kelâm ve Ehlihî* eserini yazmaya sevk etmiştir.³⁵⁴

Eserin Ankara Üniversitesi İlahiyât Kütüphanesi, Zahirîyye Kütüphanesi ve British Kütüphanesinde birer nüshası bulunmaktadır. Yaptığımız araştırmalara göre eserin şu an matbu olarakta üç değişik nüshası mevcuttur. Birincisi Semih Dugaym tarafından yayıma hazırlanmış olup, Beyrut'ta 1994'te neşredilmiştir. Bu çalışmanın emek mahsulü bir çalışma olmadığı anlaşılmaktadır.³⁵⁵ Eser daha sonraları ise Abdurrahman b. Abdulaziz eş-Şibli tarafından çalışılmış ve yedi cilt olarak Medine'de 1998 (1418) yılında yayımlanmıştır. Ahmet Erkol yapmış olduğu doktora tezinde bu eseri esas alarak tezin bir bölümünde ilk ciltlerini incelemiştir. Ancak kelim ilminin ve

³⁴⁹ Fakihî, *el-Erbaîn fî Delâili't-Tevhîd, Giriş*, 16.

³⁵⁰ Tirmizi, “*Kitabu't-Tefsîr, Suretu'z-Zuhurf*”, 3253.

³⁵¹ Zuhurf, 43/58.

³⁵² Herevî, *el-Erbaîn fî Delâili't-Tevhîd*, 92.

³⁵³ Ensârî, *Zemmü'l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 6.

³⁵⁴ Ensârî, *Zemmü'l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 26.

³⁵⁵ M. Sait Özervarlı, “Zemmü'l-Kelâm” *DİA*, XXXIV, 241.

kelamcılarının lanetlenmesi gibi kitabın ismini taşıdığı konular, kelamcılardan ilim öğrenmenin keraheti, bid‘atın büyük günahlardan olması ve kelamın bid‘at kategorisine dâhil edilmesi ile Eş‘arî‘ye yönelik eleştiriler gibi asıl kelamî konular sonraki ciltlerde yer aldığından incelememiştir. Eser aynı zamanda Ebû Câbir Abdullah b. Muhammed b. Osman el-Ensârî tarafından beş cilt olarak yayıma hazırlanmış olup Medine‘de 1998 (1419) yayımlanmıştır. Ayrıca eser ülkemizde Mücteba Uğur tarafından yayımlanmak amacıyla çalışılmış olup, hocanın vefat etmesi sebebiyle yayımlanamamıştır.³⁵⁶ Bazı makalelerde bu esere atıf yapılmışsa da basılmamış olan nüshası esas alınmıştır.³⁵⁷ Ensârî, yazmış olduğu mukaddimede Semih Dugaym‘ın yayıma hazırlamış olduğu önceki nüshayı değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bu nüshada British nüshasının esas alındığını aktaran muhakkik gerek nüshada gerekse muhakkikin dikkatsizliğinden kaynaklı birçok yanlışın olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle hadis metinlerinde ve ravilerin isim, vb. özelliklerinde ciddi hatalar olduğunu diğer nüshalarla (Türkiye ve Zahirîyye) mukayese ederek delillendirmiştir.³⁵⁸ Yukarıdaki durumları dikkate alarak çalışmamızda daha ciddi bir çalışma olması,³⁵⁹ eser hakkında geniş bir mukaddime ile ciddi bilgi sağlaması ve diğer çalışmaların durumunu da ortaya koymasından dolayı Ebû Câbir Abdullah b. Muhammed b. Osman el-Ensârî‘nin yayıma hazırladığı nüshayı esas aldık, yer yer diğer nüshalardan da istifade ettik.

Daha öncede belirtildiği üzere *Zemmü‘l-Kelâm ve Ehlihî* eserinin kaleme alınış amacı Selef yolunun ve Sünnete ittibanı yüceliğini ortaya koymaktır. Bununla beraber re‘y ve te‘vil yolunun ve kelam ilmi ve yönteminin yanlışlığını ve sapkınlığa sebep olduğunu beyan etmektir. Eserde müellif Mu‘tezile yanında Ehl-i Sünnet‘in kelam âlimlerini de ağır bir dille eleştirerek itikadi mevzularda münazara yapılamayacağını ileri sürmektedir.³⁶⁰ Bir mukaddime ve on dokuz babdan/bölümden oluşan eserde tam bir düzen yoktur. Ayrıca on beşinci ve on dokuzuncu bablarda/bölümlerde birer ara başlık açılmış bunların birincisinde dokuz tabaka şeklinde kendinden önceki

³⁵⁶ M. Sait Özervarlı, “Zemmü‘l-Kelâm” *DİA*, XXXIV, 241.

³⁵⁷ Bunun için bkz: Kamil Çakın, “*Buhârî‘nin Otoritesini Kazanma Süreci*”, İslami Araştırmalar, 10 (1,2,3), 1997, 105.

³⁵⁸ Ensârî, *Zemmü‘l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 156-197.

³⁵⁹ M. Sait Özervarlı, “Zemmü‘l-Kelâm” *DİA*, XXXIV, 241.

³⁶⁰ Herevî, *Zemmü‘l Kelâm*, I, 277.

şahsiyetlerin âsâr ve âsâr ehlini öven, re'y ve re'y ehlini zemmeden sözleri bulunmaktadır. Diğerinde de ara başlık açarak âsâr ve ehlini öven rivayetleri zikretmektedir.

Eser Herevî'nin kendi görüşlerini destekler mahiyetteki ayet ve hadislerin yanı sıra sahabe, tabiîn ve tebe'üt-tabîîn ile Herevî'den önce yaşamış olan Ashabü'l-Hadis/Âsâr büyüklerinin sözlerinden oluşmaktadır. Müellif, kendi görüşüne sahip olmayanların ayet ve hadislerde zorlama yorumlar yaptıklarını ve bid'ata saptıklarını ilk bölümden başlayarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Önceki ümmetlerin kendi dinlerine re'y ve yorum karıştırmakla ayrıca peygamberlerine muhalefet etmekle yoldan çıktıklarını iddia etmektedir. İlk bölümün başlığını da buna uygun bir şekilde diğer din mensuplarının teslimiyeti terk etmekle ve tartışmaya dalmakla yoldan çıktıklarını ve bundan dolayı helak olduklarını belirtmek suretiyle seçmiştir.³⁶¹ Sonraki bölümlerde Hz. Peygamber'in (a.s.m) ümmetini itikadi konularda tartışmaktan men ettiğini, cedelin yanlışlığını ve meydana getirdiği zararları, naklin üstünlüğü, kelimcilerin ortaya koydukları fikirlerin bid'at olduğunu ve bunun yanlışlığını sahabe ve tabiîn sözleriyle ortaya koymaya çalışmaktadır.³⁶² Son bölümlerde ise Selef âlimlerinin kelim aleyhinde serdettikleri sözler kronolojik bir sırayla zikredilmektedir. Eserin sonunda ise İmam Eş'arî'nin bid'ata saptığını ve felsefe yoluna girdiği iddia edilmekte ve Eş'arî'nin şahsına birçok karalamalar yapılmaktadır.³⁶³ Bu başlığın devamında bir ara başlık atarak adeta bir sonuç bölümü oluşturmuş ve burada tekrar âsâr ve ehli övülmüş, bu yoldan sapanlar olarak belirttiği anlayışlar da rivayetler üzerinden yerilerek eser sonlandırılmıştır.

Herevî'ye göre önceki ümmetlerin dinlerinde cidal ve tartışmaları o dinlerin bozulmasına ve yok olmasına sebep olmuştur. Bu ümmetin dininde olmayan şey ise tekellüf, cidal, suni ve yapmacık hallerdir ki bu durumlar cedelde yani kelim ilminde vardır. Çünkü bu bir hastalıktır ve bu hastalıkta önceki ümmetlerde vardı. Allah'ın kitabında ise bu kesin bir ifadeyle yasaklanmıştır. Hz. Peygamber'in (a.s.m) en nefret ettiği şeylerde cidal, riyakârlık, yapmacık tavırlar, hissi hareket ve ikiyüzlülüktür. Allah,

³⁶¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 299.

³⁶² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 371.

³⁶³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 131. ; M. Sait Özervarlı, "Zemmü'l-Kelâm" *DİA*, XXXIV, 240-241.

Peygamberleri ve Peygamberimizi (a.s.m) bu hallerden uzak tutmuştur. İslamiyet’i tamamlamış ve hiçbir eksik bırakmamıştır. Gece ve gündüz gibi her şeyini açık bir hale getirmiştir. İslam dini her yönüyle açık ve zahirdir. Bunun en açık delili de Allah’ın kitabında geçen “Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı seçtim.”³⁶⁴ ayetidir.³⁶⁵ Selefi zihniyete sahip olanlarda genel olarak bu durumu müşahade etmek mümkündür. Kendi görüşlerinden ziyade kendi düşünce tarzını yansıtabilecek olan nasları kullanırlar veya kendilerinden önceki şahısların sözlerini zikrederler. Bu durum ise karşıdakinin savunma mekanizmasını devre dışı bırakmak, dolayısıyla nassın baskısını kullanmak demektir. Çünkü bu söylenenlere karşı herhangi bir savunma yapıldığında nassa muhalefet iddiasıyla, Selefi zihniyete sahip kişilerce, en hafif ifadeyle Ehl-i Bid’at damgasını yemiş olur.

“Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı seçtim.”³⁶⁶ ayetinin nüzul sebebi ile ilgili birçok değişik rivayet aktaran Herevî, özellikle bir Yahudi’nin Hz. Ömer’e bu ayet hakkında sorması üzerine onunda Cuma ve aynı zamanda Arafat olan bir günde indirildiğini haber verdiğini bildirmektedir.³⁶⁷ Hatta Yahudi birisinin Hz. Ömer’e Hz. Musa’nın (a.s) ahbine göre iki bayram gününde inmesi lazımdı dediğinde, Hz. Ömer gülerek bu ayetin iki bayram gününde indirildiğini söyleyerek yukarıda zikredilen iki günün birleştiği bir günde indiğini haber vermiştir.³⁶⁸ Başka aktarımlarda ise bu şahsın Ehl-i Kitap’tan biri olduğu aktarılmaktadır.³⁶⁹ Yine Hz. İbn Abbas’a (r.a) isnad edilen bir rivayete göre bu ayet iki bayram gününde indirilmiştir ki bunlar Cuma ve Arafat günleridir.³⁷⁰ Herevî’ye göre bu ayetin nüzulünden sonra herhangi bir şey ilave etmek veya söylemek bid’attır.³⁷¹ Dolayısıyla bu düşünce yapısına göre dinde her şey bitmiştir. Yoruma kalkışmak, re’y ile bir şeyler ortaya koymaya çalışmak, dinden uzaklaşmaya, dalalete düşmeye hatta dinden çıkmaya kadar insanı sürüklemektedir.

³⁶⁴ Mâide, 5/3.

³⁶⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 275-279.

³⁶⁶ Mâide, 5/3.

³⁶⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 281.

³⁶⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 281-282.

³⁶⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 282-283.

³⁷⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 284-285.

³⁷¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 287.

Herevî buradan hareketle aktardığı bir rivayette üç şeyin ilim olduğunu, bunların dışında kalan ne varsa bid'at ve dalalet olduğunu bildirmektedir.³⁷² Bu üç şeyi de, muhkem ayetler, kaim olan yani kesin olarak bilinen Sünnet ve farzlar şeklinde sıralamaktadır.³⁷³ Herevî'ye göre Müslümanlar arasında ittifak ve birliği sağlayacak olan şey farzlara olan ittibadır.³⁷⁴ Müslümanların birbirine bağlanmaları, birbiriyle uyum içerisinde yaşamalarının yegâne çaresi, vasıtası, kemeri bu üç şeye uymalarıyla mümkün olabilir.³⁷⁵

Herevî'nin aktardığı bir Hadis-i Şerif'te “Kim benim emirlerimin dışında yeni bir şey ihdas (çıkarırsa) ederse o bizden değildir. O reddedilmiştir.”³⁷⁶ Ona göre yeni olan herşey bu hadisin dâhilindedir ve bid'attır. Bunu yapan Hz. Peygamber'den (a.s.m) ayrılmıştır.³⁷⁷

Anlaşıldığına göre Herevî, bu tarz rivayetlerden yola çıkarak nasların zahirine göre hükmetmiştir. Nitekim Allah'ın arşa istiva etmesini *el-Fârûk fi's-Sıfât* isimli eserinde konuyu şu şekilde açıklamıştır. “Biz sünnet kitaplarında Allah'ın yedi kat semanın üzerindeki arşa istiva ettiğini bulduk. Bunda herhangi bir teşbihe gitmeden söylendiği şekliyle kabul ediyoruz. Kim bizden bunları bu şekilde kabul ederse o bizi görmese de bizdendir. Allah arşa istiva etmiştir. İlmiyle, kudretiyle, işitmesiyle, görmesiyle, rahmetiyle her yeredir.”³⁷⁸

2.3. Geçmiş Ümmetlere Benzemenin Yasaklanması

Herevî'ye göre, geçmiş ümmetler dinlerine tabi olduklarında, teslimiyet ve ittiba gösterdiklerinde dinlerini ve beraberliklerini muhafaza edebilmişlerdir. Ne zamanki tartışmaya, birbirlerine yüklenmeye ve ihtilafa düşmüşler, işte o zaman yoldan sapmış ve helak olup gitmişlerdir.³⁷⁹ Herevî'nin iddiasına göre geçmiş ümmetleri helakete sürükleyen şey onların kendi aralarındaki tartışmaları, ihtilafa düşmeleri ve birbirlerine

³⁷² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 292.

³⁷³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 289, 292.

³⁷⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 290.

³⁷⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 292.

³⁷⁶ Buharî, “*kitabu's-Salat*”, 2, 959, 2550.

³⁷⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 296.

³⁷⁸ Zehebi, *Siyeru A'lâmin 'n-Nubela*, XVIII, 514.

³⁷⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 299.

karşı istihza vari tavır takınmalarıdır. Bu iddiasını birçok hadis zikretmek suretiyle temellendirmeye ve davasını buna bina etmeye çalışır.

*“Ben size herhangi bir şeyi emredip yasaklamadığım sürece beni kendi halime bırakınız. Sizden önceki ümmetleri çok soru sormaları ve peygamberlerine karşı münakaşa etmeleri helak etmiştir. Size herhangi bir şeyi yasakladığım zaman ondan kesinlikle kaçınınız, bir şeyi emrettiğimde de onu gücünüz yettiğince yerine getiriniz.”*³⁸⁰

Bu ve benzeri rivayetleri parçalar halinde, farklı varyantlarını değişik raviler ile birçok kez rivayet eden Herevî, bununla geçmiş ümmetlerin helakine sebep olan şeyin, peygamberlerine karşı gelmeleri ve çok soru sormaları olduğunu nazara vermektedir. Yukarıdaki rivayetlerden hareketle çok soru sormak kelam ilminde olur, insanlar bu şekilde Hz. Peygamber’in (a.s.m) buyruklarına karşı gelmiş olurlar, kendi re’yelerini kullanırlar, dine zarar verirler, dinin özünden uzaklaşırlar, çıkarımını yaptığı görülmektedir. Kelam ilminin, diğer ümmetlerin çok soru sormak ve inceleme yapmakla dinlerinde yaptıkları tahribatı İslamiyet’te yapacağı kanaatini taşıdığı anlaşılmaktadır. Yukarıdaki hadisleri zikretmek suretiyle bunu Hz. Peygamber’in (a.s.m) bir endişesiymiş gibi ifade etmeye çalıştığı görülmektedir.

Hız. Peygamber’in (a.s.m) ümmetini sakındırması ve diğer ümmetlerin helakine sebep olan hadiseleri, anlaşıldığı kadarıyla Herevî kelam ilmi konuları çerçevesinde değerlendirmiş ve bu ilimle meşgul olanları, bu ilmin bid’ata, dalaletle hatta helakete götüreceği kanaatini taşıdığı müşahade edilmektedir.³⁸¹ Özellikle “size emredip yasakladığım sürece”³⁸² kısmını değişik ravi silsileleriyle çokça zikrederek bunun üzerinden dini meselelerde tartışmanın yasaklandığını ve kelam gibi soru soran ilimlerden bu hadisin insanları alıkoyduğu sonucuna vardığı anlaşılmaktadır.

Herevî’nin aktardığına göre; Allah’ın Resulü “Ey insanlar! Allah size haccı farz kılmuştur, haccediniz” buyurdu. Bir sahâbî, “Ey Allah’ın Elçisi! Her yıl mı?” diye sordu. Peygamberimiz (a.s.m), sükût etti cevap vermedi. Sahâbî sorusunu üç defa tekrarladı,

³⁸⁰ Buharî, “*Kitâbu’l-İtisâm*”, 2. ; Müslim, “*Hac*”, 412, “*Fezâil*”, 130-131. ; Ayrıca bkz. Tirmizî, “*İlim*”, 17. ; Nesâî, “*Hac*”, 1. ; Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, I, 299-300, 312-314.

³⁸¹ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, I, 299-313.

³⁸² Buharî, “*Kitâbu’l-İtisâm*”, 2. ; Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, I, 299-302, 307-309, 313-314, 320.

bunun üzerine Peygamberimiz (a.s.m), “Eğer ‘evet’ deseydim her yıl hac yapmak farz olurdu, buna gücünüz yetmezdi” cevabını verdi.³⁸³ ve şu ayeti okudu: “Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde, sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın.”³⁸⁴ “İhtilafa düşmeyin sizden öncekiler ihtilafa düştüler ve helak oldular.”³⁸⁵ Hz. Peygamber’in (a.s.m) bunu zikrettikten sonra kızgınlığından yüzünün renginin değiştiğini aktaran Herevî, burada tartışmanın ve ihtilafa düşmenin temelinde cedel ve kelim ilmi gibi araştırma, tartışma ve soru sorma özellikleriyle öne çıkan ilimlerin olduğunu hissettirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Aktardığı başka bir hadiste ise, bir surenin okunuşunda ihtilafa düşen iki kişinin Hz. Peygamber’in (a.s.m) yanına gelerek mevzuyu sorduklarında, Hz. Peygamber’in (a.s.m) yüzünü çevirdiğini, bu durumdan hoşlanmadığını ve “Nasıl öğretildiyseniz öyle okuyun”³⁸⁶ dediğini, sizden öncekileri helak eden şeyin peygamberleri üzerine düştükleri ihtilaf olduğunu ifade etmektedir.³⁸⁷ Herevî burada da yine ihtilaf ve tartışmanın vereceği zarara dikkat çekerek, dinde bunu yapmanın olumsuz neticelerini nazara vermektedir.

Herevî aktardığı bir rivayette Hz. Peygamber’in (a.s.m) kendisinin bid‘attan uzak olduğunu belirterek: “Kim İslamiyet’te yani Kur’an’da olmayan bir şeyi ortaya koyarsa onu Kur’an’dan üstün tutuyor demektir. Bu yeni ortaya attığı şeyi Kur’an’dan üstün tutarsa bu din için bir zorluktur. Bu zorluğu yapan da bilsin ki kendisine ahirette ona göre muamele edilecektir. Bu yüzden dinde tartışma olmaz ve teslimiyet vardır. Önceki ümmetler peygamberlerine olan muhalefetleri yüzünden helak olmuşlardır.”³⁸⁸ Gerek kitabın ismi gerekse kullanılan konu başlığı dikkate alındığında, burada Herevî kelim dinde yani Kur’an’da olmayan bir şeyi ortaya koymak olarak değerlendirdiği ve kelim ehlini de bid‘at ehli olarak düşündüğü görülmektedir.

Herevî aktardığı rivayetlere istinaden cedel ehlinin mutlaka dalaletе düşüklerini bunun kaçınılmaz bir son olduğunu belirtmektedir. “Bunu sadece seninle tartışmak için

³⁸³ Müslim, “Hac”, 412. ; ayrıca bkz: İbn Mâce, “Menâsik”, 2. ; Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, I, 313.

³⁸⁴ Maide, 5/101.

³⁸⁵ Buharî, “Kitâbu’l-Husûmât”, 2, 179. ; Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, I, 315.

³⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 199-200.

³⁸⁷ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, I, 316.

³⁸⁸ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, I, 319.

ortaya attılar. Şüphesiz onlar kavgacı bir toplumdur.”³⁸⁹ Bu ayet ile iddiasını destekleyen Herevî, tartışan toplumların kendi helaketlerini hazırladıklarını bununla ortaya koymaktadır.³⁹⁰

Herevî’ye göre, Hz. Peygamber’in (a.s.m) uğradığı bir topluluğun Kur’an üzerine tartıştıklarını görünce çok sinirlendiği, yüzünün kıp kırmızı kesildiği,³⁹¹ yine Hz. Peygamber’in (a.s.m) ashabına kader hakkında tartışmayı kesinlikle yasakladığını³⁹² aktarmaktadır. Herevî bununla dini konularda tartışmanın, cedelin ve buna benzer mevzuların konuşulmasının yasak olduğunu bildirmek suretiyle bu alandaki araştırmalara karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Hâlbuki kendi eserinde bunları zikretmekle kendisinin de bu konuları tartıştığı ve araştırdığı görülmektedir.

Herevî, Sahabenin kader hakkında tartıştıklarını ve onları bu halde gören Hz. Peygamber’in (a.s.m) onları bundan şiddetle menettiğini, önceki ümmetlerin helakına sebebiyyet veren şeyin onların peygamberlerine muhalefet etmeleri ve kitapları üzerinde tartışma yapmaları olduğunu belirtir. Kur’an ise bazı ayetler ile diğer ayetleri tartışılmak üzere değil, bir kısım ayetleriyle diğer ayetleri tasdik edilmek üzere indirilmiştir. Onu anlamak, onunla amel etmek ve ona iman etmek sizin göreviniz. Onun bir kısım ayetleriyle diğer ayetlerini tartışmak sizi küfre götürür. Bu tartışmaları yapmak ilim değildir. Bazı ayetlerin ilmi ancak Allah katındadır.³⁹³ Başka bir rivayette ise, kader hakkında tartışanları gören Hz. Peygamber (a.s.m) onlara Allah’ın kitabının tartışılmak üzere değil kendisine iman edilmek ve itaat edilmek üzere indirildiğini ve onları bu tarz tartışmalardan men ettiğini, “*Kur’an’ı tartışmak helak olmaya sebeptir*”,³⁹⁴ diyerek onları uyardığını, başka bir rivayette de Resulullah’ın (a.s.m) onların yanında oturmadan uzaklaştığını aktaran Herevî, bütün bunları dinde tartışmanın ve cedelin dine verdiği zarar olarak ele aldığı anlaşılmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, konuyu

³⁸⁹ Zuhurf, 43/58.

³⁹⁰ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, I, 324-325.

³⁹¹ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, I, 326.

³⁹² Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, I, 328.

³⁹³ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, I, 329-330, 334-338.

³⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II: 178, 195. ; İbn Mace, “*Mukaddime*”, 1 (33).

değerlendirdiği başlığı da dikkate aldığımızda öyle anlaşıyor ki müellif bütün bunları dini tahrif sebebi olarak görmektedir.³⁹⁵

Başka bir rivayet aktaran Herevî, dini bazı mevzuları tartışan bir gruba rastlayan Hz. Peygamber'in (a.s.m) çok sinirlenerek, *"Bu tartışmalar ateş (cehenneme gitmeye) sebebidir. Tartışmada ve cedelde hiçbir hayır bulunmamaktadır. Helake sebeptir. Kardeşler arasında düşmanlığa kapı aralamaktadır. Dinde şüpheyi yol açmaktadır. Amellerin boşa gitmesine sebebidir."* demektedir. Hz. Peygamber'in (a.s.m) bunun gibi daha başka ifadelerde sarf ettiğini bildirdikten sonra onlara bu tartışmaları terk etmelerini emir buyurduğunu ve şunu eklediğini aktarmaktadır: *"Muhakkak ki Şeytan sizin Allah'a ortak koşmanızdan, içki içmenizden ve kendisine kulluk etmenizden ümidini kesmiştir. Fakat o sizin dinde traş/tahrip yapmanız için çaba sarf edecektir."* Dedikten sonra şöyle devam etti: *"İsrail oğulları yetmiş bir fırkaya, Nasranîler yetmiş iki fırkaya, benim ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Hepsi dalalettedir. Ancak Sevadü'l-A'zam hariç."* Sevadü'l-A'zam kimdir ey Allah'ın Resülü diye soruldu: O da (a.s.m) dedi ki: *"Benim ve ashabımın yolunda olanlardır. Onlar Allah'ın dinine zarar vermezler."* Sonra şunu ekledi. *"İslam garib başladı, yine garib devam edecek ve o gariplere ne mutlu."* Dediler ki garib kimdir? Ya Resûlullah: dedi ki; *"İnsanların Allah'ın dinine verdikleri zararı (yaptıkları tahribatı) düzeltirler. Tevhid ehli olanlardan da kimseyi küfür ile suçlamazlar. İşte garibler bunlardır."*³⁹⁶

Bu rivayeti aktaran müellif, kurtuluş ehli olarak zikredilen Sevadü'l-A'zam tabirinin içerisine dâhil olmanın hadise göre önemli şartlarından birisi olarak kabul edilen *"tevhid ehlini küfür ile suçlamamak"* tabirini de kabul ettiği aşikârdır. Herevî'nin radikal bir Selefi olduğu da düşünüldüğünde bu tabiri nasıl kabul ettiği ayrıca bir güçlük olarak görülmektedir. Çünkü bunu zikreden Herevî, diğer kelimeleri, hatta Hanefi ve Şafiî fıkıh âlimlerini bile sırf re'y kullanıyorlar diye ağır ithamlara maruz bırakmaktadır.³⁹⁷ Bu durum anlaşılması güç bir çelişki olarak görülmektedir. Söz konusu hadis birçok noktada tartışma konusu olmuş sıhhati hakkında ayrıca tartışmalar

³⁹⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 331, 339-340.

³⁹⁶ Hâfiz Ebû Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberanî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdi Abdulmecid es-Selafi, Kahire, Mektebetu İbn Teymiyye, trhsz. VIII, 178 (7659). ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 341-343.

³⁹⁷ Bunun için bkz: Tek, *Giriş (Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelû'l-Makâmât, Elf Makâm)*, 30.

yapılmıştır.³⁹⁸ Bu konu bizim araştırmamız açısından saded dışı olduğundan o konuya girmeyi uygun görmüyoruz.

Abdullah b. Abbas'tan aktardığı bir rivayette dinde aşırıya gitmenin helake sebep olacağını³⁹⁹ aktaran Herevî, Ebû Hüreyre'ye dayandırdığı başka bir rivayette ise Allah'ın kaderi tartışanları yetmiş peygamberin diliyle lanetlendiğini ve Hz. Peygamber'in (a.s.m) onların sonuncusu olduğunu bildirmektedir.⁴⁰⁰

Bakıldığında Herevî, genel olarak önceki kavimlerin helak sebebiyle ilgili rivayetleri değişik varyantlarıyla rivayet etmektedir. Diğer kavimlerin helak sebebi⁴⁰¹ olarak da onların sürekli peygamberlerine itiraz etmeleri,⁴⁰² kendi kitaplarına muhalefet etmeleri, zındıklık çıkarmaları olarak aktarmaktadır.⁴⁰³ Herevî'nin seçmiş olduğu başlık da dikkate alındığında, hiçbir yoruma gitmeden kalam ehlinin İslam dininde onarılamayacak tahriplere sebebiyet verdiği görüşünü aktardığı rivayetler üzerinden ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

Herevî, aktardığı rivayetlerde kalam ehlini zındık olarak tanımladığı anlaşılmaktadır. Zındıkların da Nuh'un (a.s), Musa'nın (a.s) ve İsa'nın (a.s) dinlerini bozan kimseler olduğunu rivayetler üzerinden ortaya koymaktadır.⁴⁰⁴ Bu dini de zındıkların bozacaklarını yine rivayetler üzerinden değerlendirmektedir. Bu kimselerin önceki peygamberlerin dilleriyle lanetlendiğini aktaran müellif bu dini de ancak bu zihniyetin tahrif edeceğini bunlardan başka kimseden korkmaya gerek olmadığını ifade ederek kalam ehline ağır eleştirilerde bulunduğu görülmektedir.

Herevî, bu tarz insanların âlimlerin sözlerini dinlemediklerini yine rivayetler üzerinden ortaya koyarak bunların birbirlerine düşman kesildiğini, Allah'ın onları peygamberlerin diliyle lanetlediğini, Allah'ın ayetlerini bırakıp kendi re'yleriyle hareket etmeleri onların helakine sebep olduğunu ve bu insanların bundan dolayı doğru yolu

³⁹⁸ Bunun için bkz: Özler, *İslâm düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı*, 15-28.

³⁹⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 344-345.

⁴⁰⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 347.

⁴⁰¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 349.

⁴⁰² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 350.

⁴⁰³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 350.

⁴⁰⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 350-356.

bulamadıklarını değerlendirmektedir.⁴⁰⁵ Bunların yüzünden ilmin ortadan kalkacağını, bunun sebebi ise onlar kendi heveslerine uyarak Kur'an'ın tefsirini bozacaklarını yine rivayetleri aktarmak suretiyle ifade etmektedir. Kelam ehlini, kendi heveslerine göre hareket eden, dinden uzaklaşan, dini bozan kimseler olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.

2.4. Kelam İlmiyle Meşguliyetin Münafıklık Kabul Edilmesi

Herevî, bu ümmetin davetçileri hakkında olan korkusunun davetçilerin dalalette olmaları, dinde mücadele edenlerinde münafık hatipler olmasından dolayı olduğunu zikretmektedir. Hz. Peygamber'in (a.s.m) de buna işaret eden hadisleri olduğunu ve O'nun da ümmeti hakkında dalalette olan ve deccal taraftarı olan imamların yani davetçilerin olmasından korktuğunu ifade etmektedir.⁴⁰⁶

Anlaşıldığı üzere Herevî, dinde tartışanların, ümmet adına davette bulunanların, nasıl bir pozisyon almaları gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre dinde mücadeleye kalkışmak, re'y kullanmak ve insanları bu şekilde irşad etmek münafıklık, dalalet, küfre taraftar olmak, dini bozmak gibi hususiyetleri beraberinde getirmektedir.

Herevî, Hz. Peygamber'in (a.s.m) ümmeti hakkında en çok korktuğu şeyin dalalete sapmış olan imamların/önderlerin ve âlimlerin olduğunu beyan eden birçok rivayet aktarmaktadır. Herevî de kendi görüşlerini zikretmek yerine bu zihniyete sahip şahsiyetlerin ekserisinde olduğu gibi rivayetleri konuşturmaktadır. Burada aktardığı rivayetlere dikkat edildiğinde kelam ve kelam ehlini çok sert bir dille eleştirdiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ona göre kelamcılar dalalete sapan, deccal taraftarı olan, dini bozmaya çalışan, kıyametin kopmasına neden olacak olan bozgunculardır. Herevî, selefilerin genel bakışı olan zamanın geçmesiyle her şeyin daha da kötüye gideceği, âlimlerin ve insanların bozulacağı, dünyaya meylin artacağı, münafıkların çoğalacağı, insanların ilim olmaksızın dalalete sapacağı tezini aktardığı rivayetler üzerinden işlemektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bütün bu olumsuzlukları kelam ilmi ve kelam ehline hamlettiği görülmektedir. Ona göre kelam ehli olanlar, Kur'an üzerine mücadele eden münafıklardır ve ümmeti ilimleri olmaksızın dalalete sürükleyen sapıklardır.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 355-566.

⁴⁰⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 371.

⁴⁰⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 371-375.

Herevî'nin Hz. Ömer'den (r.a) aktardığı bir rivayete göre İslamiyeti üç şey yıkar: Âlimin zilleti, münafığın Kur'an üzerine yaptığı mücadele (cedel) ve imamların/önderlerin dalaletle düşmesi.⁴⁰⁸ Aktardığı başka bir rivayette ise Muaz b. Cebel (r.a) Hz. Peygamber'den (a.s.m) şöyle işittiğini bildirmektedir. *"Muhakkak ki sizin için korktuğum üç durum var. Âlimin zilleti, münafığın Kur'an üzerine yaptığı mücadele, cedel/tartışma ve dünyanın size açılması/dünya nimetlerine dalmanız"*⁴⁰⁹ şeklindedir. Burada bu minval üzere ve bu manayı teyid eden birçok rivayetler aktarmaktadır.⁴¹⁰

Yukarıda da değinildiği üzere, söz konusu rivayetlerde Herevî anlaşıldığı kadarıyla Kur'an üzerine tartışan münafıklar kısmını kalam ehli veya cedel ehli olarak değerlendirmektedir. Herevî'nin söz konusu rivayetleri bu başlıkta zikretmesi bunu ortaya koymaktadır. Bunu kendisine göre bir endişe olarak görmektedir. Ayrıca Selefi mantığa göre dünya nimetlerine dalmak dinden uzaklaşmaya sebeptir. Ona göre kalam ehli olanlar dünyaya dalmış ve insanları bu şekilde dinden uzaklaştırmaktadırlar.⁴¹¹ Yine aktardığı başka rivayetlerde bu durumu âlimlerin zilleti, hükümdarların adaletsizliği, zulmü, baskısı ve hevaya tabi olmaları şeklinde işlemektedir. Herevî, özellikle hevaya tabi olmayı kalam ehline hamlederek, onları kendi hevalarına tabi olanlar ve dini kendi arzularına göre değerlendirenler olduğunu aktardığı rivayetler üzerinden ortaya koymak suretiyle çok şiddetli tenkitlere maruz bırakmaktadır.⁴¹²

Herevî'nin aktardığı başka bir rivayette Hz. Peygamber'in (a.s.m) ümmeti için korktuğu şeyin şehvete tabi olarak insanların hevalarına uymak suretiyle batınlarını haramla doldurmaları ve sapkınlığa sapmalarıdır. Müminleri imanlarının koruyacağını, müşriklerin şirkte olduklarının belli olduğu, ancak korkulması gerekenlerin bilgili münafıklar olduğu zira bilgili olan münafıkların güzel konuşmaları ve hikmetten bahsetmeleri ve fücür ile yani haramla amel etmeleri ümmet için korkulan başka bir durumdur. Herevî bu rivayetin Hz. Ömer'den olduğunu belirtmek suretiyle ayrı

⁴⁰⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 376.

⁴⁰⁹ ed-Dârimî, *"Babu't-Teğayyuru'z-Zaman"*, 82 (214).

⁴¹⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 376-381.

⁴¹¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 375-381.

⁴¹² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 380-381.

değerinin olduğunu vurguladığı görülmektedir ve Hz. Ömer'in bunu minberden okuduğunu⁴¹³ ve Yezid'in aktardığını da ayrıca belirtmektedir.⁴¹⁴ Herevî'ye göre korkulan başka bir grup ise yine münafık olup Kur'an'ı, Kur'an'dan başka şeylerle te'vîl edenlerdir.⁴¹⁵

Herevî, hadiste münafıklar olarak rivayet edilenlerden kalam ehlini anladığı anlaşılmaktadır. Kalam ehlinden kasıt da Selefi zihniyete göre, Selefilerin dışında kalan herkesi kapsamaktadır. Çünkü bu zihniyete göre doğru yolda olanlar sadece kendileridir. Kendilerinin dışında kalanlar onlara göre hevaya tabi olanlar, dalaletle sapanlar, dinden uzaklaşanlar hatta dinden çıkanlar yani münafıklardır.

Herevî, Kur'an'ı başka şeylerle te'vîl edenler, yani kendi hevalarına tabi olup Kur'an'ı kendi kafalarına göre yorumlayanlardan kastın da kalam ehli olduğu ve dolayısıyla kalam ehlinin münafıklar olduğu tezini yine rivayetler üzerinden ortaya koymaktadır. Selefi geleneğe göre naslarda rivayet edilen konular hiçbir yoruma gitmeksizin kabul edilmelidir. Herevî de bunu aynen yapmakta ve yukarıdaki rivayetler vasıtasıyla fikrini ortaya koyarken herhangi bir yoruma gitmeden rivayetleri konuşturma yolunu takip etmektedir. Herevî'nin bu tezini başka rivayetlerle de desteklediği görülmektedir. Çünkü başka rivayetlerden aktarmak suretiyle müminlerin ve müşriklerin belli olduğunu ancak âlim görünümlü münafıklardan korkmak gerektiğini ifade ederek onların dilleriyle insanları saptırdığını ve bunların münafık kimseler olduğunu ortaya koymaktadır.⁴¹⁶ Bunların kendi şehvetlerine yenik düştüğünü dini kendi heveslerine göre yorumladıklarını haber vermektedir. Bütün bu özellikleri kalam ehli için kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bunların hadise muhalefet ettiğini, dalaletlerini süslediklerini, hevalarına tabi olduklarını ve dinin esaslarını ve muhkematını bozduklarını ifade etmektedir.⁴¹⁷ Herevî'ye göre bunlar nifak ve bozgunculuk ehlidirler ve onlar küfür ile iman arasında sürekli savrulmaktadırlar. Ona göre bu facir olan âlimlerden çok korkmak gerekmektedir. Bunlardan sürekli Allah'a sığınmak gerekir.⁴¹⁸

⁴¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 288 (143), 399 (310).

⁴¹⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 384.

⁴¹⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 383-388.

⁴¹⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 389-390.

⁴¹⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 391-397.

⁴¹⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 397-400.

2.5. Kelamın Hitabette Tasannu' ve Münafıklığa Sebeb Olması

Herevî, Hitabeti parçalaya parçalaya ve kelamı ince ince konuşmanın kerih olduğu ve münafıklığa sebep olduğunu belirtmektedir.⁴¹⁹ Burada kelam ehlinin kelamı bu şekilde kullanmalarıyla, ayrılığa, parçalanmaya ve şikaka sebep olduklarını işlemektedir.

Herevî, aktardığı bir rivayette “*Muhakkak ki sizler âlimleri çok, hatipleri az olan bir zamanda yaşıyorsunuz. Kim bu zamanda anlatılanlardan onda birini terk ederse hevasına tabi olmuştur. Fakat bir zaman gelecek hatipler çoğalacak ancak âlimler azalacaktır. (o zamanda) kim anlatılanlardan onda birisine tabi olursa necatı bulur.*”⁴²⁰ Selefliğin genel karakteristik özelliğini yansıtmaması açısından bu rivayet oldukça önemlidir. Çünkü onlar zamanın geçmesini hep kötüye doğru ilerleyiş olarak yorumlamaktadırlar. Herevî diğer başlıklarda olduğu gibi, burada da hadisin değişik varyantlarını ve değişik ravilerle aktarıp konuyu işlemektedir.⁴²¹

Herevî, Hz. Peygamber’in (a.s.m) “*Allah’ın bütün peygamberleri tebliğ vazifesiyle vazifelendirmiştir. Muhakkak ki kim kelamı parçalarsa onun hitabı şeytanın hitabıdır.*”⁴²² Yine başka bir rivayette Hz. Peygamber’in (a.s.m) lanetinin kelamı parçalayanlara ve onu şiirselleştirenlerin üzerine olduğunu aktarmaktadır. Herevî’ye göre, ümmetin şerlileri çeşit çeşit nimetler yiyen, rengârenk elbiseler giyen ve kelamı evirip çevirerek başka manalara çevirenlerdir.⁴²³ Allah’ın lanetinin belîğ konuşanların/edebiyat yapanların üzerine olduğunu, onların dillerinin başka söylediğini, içlerinde ise başka şeyler gizlediklerini⁴²⁴ rivayet eden Herevî, Allah böylelerinin dillerini ahirette yorgun hayvanların dillerini çıkarmaları gibi dışarı çıkartır ve onları cehenneme atar.⁴²⁵ rivayetiyle devam ettirmektedir.

⁴¹⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 401.

⁴²⁰ Buharî, “*et-Târihu'l-Kebîr*”, II: 374 (2819). ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 402.

⁴²¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 402-405.

⁴²² Abdurrezzâk, “*Musannef*” XI, 163, No: 20209. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 407.

⁴²³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 410.

⁴²⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 413.

⁴²⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 420-421.

Herevî, kelandan ve hadislerin garib olanından kaçınmak gerektiğini,⁴²⁶ âsâra ve selefin sözlerine tabi olmak gerektiğini, hatta bu durum hoşumuza gitmese de sonrakilerin süslü sözlerini değil âsâra ve selefin sözlerine uymanın gerekliliğini belirtmektedir.⁴²⁷

Herevî, süslü sözlerin, âlim görünümlü münafıkların, edebiyat yapanların, selefin yoluna tabi olmayanların, hem Hz. Peygamber (a.s.m) tarafından lanetlendiklerini, hem de Allah'ın bunlara karşı öfkeli olduğunu rivayetler üzerinden ortaya koymaktadır. Anlaşıldığına göre müellif seleflerin dışında kalan herkesi bu kategoride değerlendirmektedir. Bunları çok şiddetli tehditlere hedef ettiğı gibi, ahirette de cehennem ehli olacaklarını belirtmektedir.

Herevî'ye göre kelimî eğip bükenler olarak rivayet edilenler Kur'an üzerine ve hadislerde yorum yapanlar, bunları re'yleriyle te'vîl edenlerdir. Ona göre bunlar selefin yolundan ayrılmışlardır. Dolayısıyla dinlerini önceki ümmetlerin yaptığı gibi tahrif etmişlerdir. Bu kimseler rivayetlerde haber verilmişler ve akıbetlerinin ne olacağı da bildirilmiştir.

2.6. Cedelin/Kelamın Kötülükleri ve Uğursuzluğu

Herevî, burada cedelin zemmi/kötülüğü, kabalığı ve uğursuzluğunu işlemektedir.⁴²⁸ Hz peygamber (a.s.m) ile Hz. Fatıma (r.anha) arasında geçen bir diyalogu rivayet eden Herevî bu diyalogda mevzu bahis olan “*Fakat insan tartışmaya her şeyden daha çok düşkündür.*”⁴²⁹ ayetini aktararak tartışanların hakkı bulamayacaklarını, onların haktan saptığını iddia etmektedir. Bununla kelam ve cedel ehlini bu ayetin kapsamına dâhil ettiğı görölmektedir. Hâlbuki ilgili ayetin siyak ve sibakı dikkate alınarak tefsirine bakıldığında ayetin inkâr ehli olup inatlarından dolayı

⁴²⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 431.

⁴²⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, I, 431.

⁴²⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 5.

⁴²⁹ Kehf, 18/54.

iman etmeyen küfür ehlinden bahsettiği anlaşılmaktadır.⁴³⁰ Bundan anlaşıldığına göre Herevî cedel ehlini küfür ehli ile eşdeğer olarak nitelemekte ve değerlendirmektedir.⁴³¹

Herevî kırtas olayı olarakta meşhur olan Hz. Peygamber'in (a.s.m) kalem kâğıt istemesi ve sonrasında insanları tartışmaktan men ederek yanından ayrılımlarını emir buyurması hadisini⁴³² uzun uzadıya ravi silsilesiyle ve değişik varyantlarıyla beraber aktardıktan sonra buradan Hz. Peygamber'in (a.s.m) tartışmaktan menetmesi emrini nazara vererek tartışmanın ve cedelin yasaklandığı sonucuna varmaktadır.⁴³³ Konunun hassasiyeti bir yana o esnada hasta olan Hz. Peygamber'in (a.s.m) seslerden rahatsız olması ve insanların dışarı çıkmalarını istemesi kadar doğal bir şey olmasa gerektir. Ancak Herevî buradan cedelin yasaklandığı sonucunu çıkarmakta ve bunun üzerinden kelim ehlini zemmetmektedir.

Başka rivayetler de aktaran Herevî, Hz. Peygamber'in (a.s.m) kâğıt kalem istemek suretiyle tartışmayı yasaklayacağını ve bu şekilde dalalete düşmenin önünü almaya çalıştığını nazara vermektedir.⁴³⁴ Tartışmanın Allah'ın gazabını beraberinde getirdiğini⁴³⁵ de nazara vererek bu işin ne kadar sakınılması gerektiğini aktardığı rivayetler üzerinden ortaya koymaktadır. Batıl olan yollardan yardım almakla tartışanların, Allah'ın ve Resulü'nün zimmetinden çıktığını da aktarmak suretiyle işin vahametini ortaya koymaktadır.⁴³⁶ Ona göre âsârdan başka bir yol ve yöntem kesinlikle doğru değildir. Bu şekilde başka yol arayanların haktan ve hakikatten nasiplerinin

⁴³⁰ Bu ayetin geniş izahı için bkz: Hayreddin Karaman vd., *Kur'an yolu Türkçe Meâl ve tefsir*, DİB. Yayınları, 2007, III, 563-564.

⁴³¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 10. ; Ayrıca, Hz. Peygamber (a.s.m) döneminde ihtilaflara sebep olanların münafık ve küfür ehli oldukları ve bu arzularını Hz. Peygamber'den (a.s.m) sonra fiile döktükleri, sahabeler arasında cereyan eden tartışmaların ise küçük çapta ve üzerinde durmayı gerektirecek bir durum olmadığı, sahabelerin Hz. Pygamber'den (a.s.m) aldıkları güçlü vahdet dersinin ihtilaflara mani olduğu hakkında bkz: Geçit, *Ehl-i Sünnet Siyasal Düşüncesinin Oluşumu (Ashâbü'l-Hadis Örneği)*, 41-47.

⁴³² Abdullah İbn Abbâs'dan (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: "Peygamber Efendimiz'in (a.s.m) vefatına yakın ağırları artınca: "Yazı yazacak bir şey getiriniz, size öyle bir kitâp yazayım ki, ondan sonra hiç ayrılığa düşmeyesiniz" buyurdu. Ömer (r.a.): Peygamber'in (a.s.m) hastalığı ağırlaştı. Bizim elimizde de Allah'ın Kitâbı vardır. O bize yeter, dedi. Bunun üzerine orada bulunan sahâbîler ihtilâfa düştüler. Sesleri yükseldi. Resûlullah (a.s.m): "Yanımdan çıkın; benim yanımda tartışmak olmaz." buyurdu. İbn Abbâs, bunu râvî Ubeydullah ibn Abdillâh'a nakl ettikten sonra kalktı ve odadan çıkarken: Âh ne büyük musibettir ki, Resûlullah ile yazmak istediği şey arasına girdi." şeklinde söylendi. Buharî, *"Kitabu'l İlim"*, 39. ; Müslim *"Kitab'ul-Vasiyyet"*, 1637.

⁴³³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 12-15.

⁴³⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 14.

⁴³⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 16-18.

⁴³⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 21.

olmadığını ve bu kimselerin dalalet ehli olduklarını beyan etmektedir. Bu şekilde tartışmanın ilim olmadığını, Allah'ın gazabını ve öfkesini celbettiğini, böylelerin kıyamete kadar doğru yolu bulamayacaklarını, kıyamette de pişman ve perişan bir surette haşır olacaklarını aktararak cedeli ve kelam metodunun yanlışlığını ve doğru yoldan ayrılmanın bir göstergesi olduğunu beyan etmektedir.⁴³⁷

Bir müminin kardeşine verdiği sözü yerine getirmesi gerektiğini, ona muhalefet etmemesi gerektiğini, tartışmamasının gerektiği⁴³⁸ hadiside cedelin yasaklanması manasına hamleden Herevî, kelam ve cedelin kardeşleriyle tartışmanın aynısı olduğu ve dolayısıyla yasaklanan bir durum olarak değerlendirmektedir.

Herevî, Hz. Peygamber'den (a.s.m) yaptığı “*Kim âlimlere üstünlük kurmak, sefihlerle tartışmak ve insanların inançlarını değiştirmek için ilim öğrenirse Allah onu ateşe atar*”⁴³⁹ rivayetini değişik varyant ve ravi silsilesiyle beraber birkaç tekrar olarak aktarmaktadır. Konuya giriş nazara alındığında bazı ilimleri öğrenmenin sakıncası ortaya konulmaktadır. Bununla beraber bu ilimleri öğrenenlerin maruz kalacakları sonda haber verilmiş durumdadır. Burada da anlaşıldığı kadarıyla Herevî, diğer kısımların genelinde olduğu gibi niyet okuduğu anlaşılmaktadır. Özellikle tartışmayı beraberinde getiren ilimler kategorisine cedeli dâhil ederek bu ilmi öğrenmekten asıl maksadın üstünlük taslamak, başkalarıyla tartışmak ve insanların itikadını bozmak olduğunu değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Bunu yapanların cehennemde oturmuş yerlerini hazır edenler olduğunu, onların şiddetli azapla azaplandırılacağı gibi aşırılığa varan ithamlara maruz bıraktığı da görülmektedir.⁴⁴⁰

2.7. Cedeli/Kelamı Terk Etmenin Gerekliliği

Herevî, burada tartışmanın yasaklığını, haklı olunsu bile tartışmayı terk etmenin gerekliliği ve fazileti üzerinde durmaktadır.⁴⁴¹ Herevî'nin burada ilk aktardığı rivayet, yalanı ve batılı, haksız veya haklı olduğu halde tartışmayı terketmenin önemi ve buna karşılık Hz. Peygamber'in (a.s.m) verdiği müjdedir. Buna göre haksız olduğu halde

⁴³⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 19-23.

⁴³⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 23.

⁴³⁹ Heysemî, “*Keşfü'l-Estâr 'an Zevâ'idü'l-Bezzâr*”, I, 101 (178).

⁴⁴⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 26-36.

⁴⁴¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 37.

tartışmaktan kaçınan için cennetin kenarında, haklı iken tartışmayı terk edene cennetin ortasında, ahlakını güzelleştirene de cennetin en yücesinde bir köşk verilecektir.⁴⁴² Buraya hadisin değişik kavillerini ve rivayetlerini ekleyen Herevî, kim cennetin kenarında veya ortasında veya en yüce yerinde bir köşkünün olmasını ister tarzındaki özendirici ifadeler ve tartışmayı terk etmek ve ahlakını güzelleştirmek gibi teşvik edici bir üslupla konuyu Hz. Peygamber'in (a.s.m) kefalet etmesine ve garanti vermesine bağlamaktadır. Bu hadisin de birçok değişik varyantlarını aktarmaktadır.⁴⁴³

Herevî aktardığı başka bir rivayette Hz. Peygamber'in (a.s.m) altı şeyin hayır hasletlerinden olduğunu bunlardan birisinin “*Sen haklı olduğun halde seni tartışmaya çağıranla tartışmamandır.*”⁴⁴⁴ ifadesidir. Rivayetin başka tariklerini de aktaran Herevî, tartışmayı terk etmenin imanının kemaline alamet olduğunu,⁴⁴⁵ cennete önce girmeye vesile olduğunu,⁴⁴⁶ cennetin kenarında, ortasında veya en yüce yerinde bir saray elde etmenin yolu⁴⁴⁷ olarak göstermektedir.

Herevî'nin bu konuda zikrettiği hadisler genellikle ahlak kurallarıyla ilgili hadislerdir. Bunları itikat alanına taşımak ayrı bir tezat olsa gerektir. Genel Selefi mantıkta olduğu gibi Herevî de kendi bakış açısını ve itikadi yapısını ortaya koymak adına sürekli âsârdan yararlanmaktadır. Ancak kullanılan nasların mevzuya ne kadar katkı sağladığı veya konuyla olan ilgi durumu oldukça tartışmalıdır. Herhangi bir konuyla ilgili terimlerin, değişik bir mevzu içerisinde bir cümlede veya bir parçada yer alması doğrudan o konuyu açıkladığı veya o konuya yönelik bir izah olduğunu ortaya koymak pek ilmi bir yaklaşım olmasa gerektir. Burada Herevî'nin ilmi bir yaklaşımdan ziyade kendi görüşünü desteklemek adına nasları kendi istediği şekilde istimal etmesinin söz konusu olduğu müşahede edilmektedir. Kanaatimizce burada aktardığı hadislerin ne kelam ilmi, nede cedelle bir ilgisi yoktur. Müslümanlar arasındaki ahlaki

⁴⁴² Tirmizi, “*Birr*”, 58. ; İbn Mace, “*Mukaddime*”, 7. ; Nesai, “*Cihâd*”, 19. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 38-39.

⁴⁴³ Bunun için bkz: Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 42-46.

⁴⁴⁴ Süyûtî, “*el-Câmiu's-Sagîr*”, 3243. ; Diğer hasletler: Allah yolunda kılıçla savaşmak, yaz sıcaklığında oruç tutmak, musibet anında sabır göstermek, sabahın (fecrin doğuşu vaktinde) karanlığında namaz kılmak, kışın soğukunda güzelce (şartlarına riayet ederek) abdest almak olarak ifade edilmektedir. Bkz: Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 47-48.

⁴⁴⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 51-52.

⁴⁴⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 49-50.

⁴⁴⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 52.

durumu ortaya koyan hadislerdir. Sosyal hayatın düzenini ilgilendiren konulardır. Kelam ilmi gibi meselelerle herhangi bir alakaları bulunmamaktadır.

2.8. Hz. Peygamber'in (a.s.m) Tartışmayı Yasaklaması ve Kelam

Herevî, Hz. Peygamber'in (a.s.m) ailesine Kur'an üzerine tartışmayı yasakladığını, “Hz. Mustafa'nın ailesini Kur'an üzerine tartışmaktan şiddetle ve sert bir üslupla menetmesi”⁴⁴⁸ ifadeleriyle anlatmaktadır.

Bir rivayette Hz. Aişe (r.anha) Hz. Peygamber'in (a.s.m) Âl-i İmrân süresinin yedinci ayetinde geçen “*Kalplerinde bir eğrilik olanlar*”⁴⁴⁹ ifadesini okuyarak, “*Bunlar Kur'an'ın müteşabihâtı peşine düşen kimselerdir. İşte Allah'ın isimlendirdiği bu kimselerden sakınınız.*”⁴⁵⁰ buyurarak, şiddetli bir şekilde uyarıda bulunduğunu ve bu kimselerle karşılaşıldığında onlardan sakınmak gerektiğini bildirmektedir.⁴⁵¹ Burada dikkat edilirse Resûlullah'ın daha hayattayken o dönemde bulunan müşrikler ve münafıkları kastederek bu ifadeleri kullandığı, bu kimselerin çıkardıkları fitnelerden ve nasslar hakkındaki yorumlarından anlamak çok da zor olmasa gerektir. Sonraki zamanlarda da kötü niyetli kimselerin olacağı bir hakikattir. Bu kimselerin yapacakları farklı yorumların kastedildiği dikkate alınması gereken bir durumdur.⁴⁵²

Başka bir rivayette ise yine Hz. Aişe'nin (r.anha) Hz. Peygamber'in (a.s.m) söz konusu ayetin ilgili kısmını okuduktan sonra kesin bir ifadeyle, “*Bu kimseleri görürseniz ki bunlar Kur'an'ın müteşabihâtı ile ilgilenirler. Bu yaptıklarıyla Allah'tan uzaklaşmışlardır. Bu kimselerden sakınınız.*”⁴⁵³ Başka bir rivayette ise Hz. Aişe, Hz. Peygamber'in (a.s.m) Âl-i İmrân süresinin söz konusu ayetini okuyup “*Bunlar Kur'an'ın müteşabihâtı peşine düşen kimselerdir. İşte Allah'ın isimlendirdiği bu kimselerden sakınınız.*”⁴⁵⁴ Bu hadisi değişik varyant ve rivayet silsileleriyle aktaran Herevî, bununla Hz. Peygamber'in (a.s.m) aile fertlerini tartışmaktan, Kur'an'ın Müteşabih ifadelerinden nasıl sakındırdığını ortaya koyarak işin önemini göstermeye

⁴⁴⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 53.

⁴⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/7.

⁴⁵⁰ Buharî, “*Tefsiru Sureti Âl-i İmrân*”, 1. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 55.

⁴⁵¹ Buharî, “*Tefsiru Sureti Âl-i İmrân*”, 1. ; Ebû Dâvûd, “*Sünnet*”, 2.

⁴⁵² Bu konunun geniş izahı için bkz: Karaman vd., “*Kur'an yolu Türkçe Meâl ve tefsir*”, DİB. Yayınları, 2007, I, 501-502.

⁴⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 48. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 57-58.

⁴⁵⁴ Buharî, “*Tefsiru Sureti Âl-i İmrân*”, 1. ; Müslim, “*İlim*”, IV, 2053. Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 59.

çalışmaktadır.⁴⁵⁵ Başka rivayetlerle iddiasını destekleyen Herevî, İbn Abbas'a (r.a) dayandırdığı bir rivayette Hz. Peygamber'in (a.s.m) şûrâ süresinde geçen "*Âyetlerimiz hakkında tartışanlar.*"⁴⁵⁶ kısmını okuyarak bu kimseler Allah'ın söz konusu ayetle işaret ettiği kimselerdir. Onlardan sakınınız.⁴⁵⁷ dediğini bildirmektedir.

Yine İbn Abbas'a (r.a) dayandırdığı başka bir rivayette Hz. Peygamber'in (a.s.m) Âl-i İmrân süresindeki ilgili ayette geçen "*Kalplerinde bir eğrilik olanlar.*"⁴⁵⁸ ayetini okuyarak "*Onlar düşmanlık ashabıdır, onlar Allah'ın dini hakkında tartışan münaфіklardır.*"⁴⁵⁹ demiş, başka bir rivayette ise bir şahsın söz konusu ayet ile ilgili soru sorduğunu bunun üzerine Hz. Peygamber'in (a.s.m) "*Onlar Haricilerdir*",⁴⁶⁰ diyerek cevapladığını aktarmaktadır.⁴⁶¹

Herevî'nin aktardığı başka rivayetler de ise Hz. Peygamber'in (a.s.m) "*Kur'an hakkında tartışmayınız, birbirinizle çekişmeyin, muhakkak ki çok tartışmak yasaklanmıştır. İslam'ın hükümleri kesinleşmiştir ve tektir. Onun hududları bellidir, farzları bellidir ve Allah'ın emirlerinin hepsi bellidir. Emirleri ve yasakları iki harf gibidir. Kim bunda ihtilafa düşerse hepsinde ihtilafa düşer.*"⁴⁶² "*Kim bunları kabul ederse hepsini kabul etmiş olur. Kim bunlarda şüpheye düşerse hepsinde şüpheye düşmüştür.*"⁴⁶³ Herevî, İbn Abbas'tan yaptığı bir rivayette tam Selefi zihniyetin tezahürünü ortaya koymaktadır. Buna göre "*istikameti isteyen kimseler âsâra tabi olmalıdırlar. Diğer türlü bid'at ehli olurlar.*"⁴⁶⁴

Herevî'nin ortaya koyduğu esasa göre "*Kur'an kendisine tabi olunmak üzere kalplere girmektedir. Ona tabi olmak ilimdir. Ondan kim keyfine göre dünyalık şeyler*

⁴⁵⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 57-62.

⁴⁵⁶ Şûrâ, 42/35.

⁴⁵⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 62-63.

⁴⁵⁸ Âl-i İmrân, 3/7.

⁴⁵⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 63.

⁴⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 262.

⁴⁶¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 62-63.

⁴⁶² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 65.

⁴⁶³ Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 325 (8046). ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 64.

⁴⁶⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 66.

çıkarırsa, o Kur'an'ın yolundan ayrılmıştır. Kimde Allah rızası için onu öğrenirse Allah ona Kur'an'dan lezzet aldırır.”⁴⁶⁵

Herevî'nin aktardığı rivayetler dikkate alındığında müteşabih ayetler hakkında konuşmak ve yorum yapmak dalalet ve Kur'an'dan uzaklaşma sebebidir. Bunu yapanlar ancak kalplerinde hastalık olan kimselerdir. Kur'an hakkında yapılan her yorum özden uzaklaşma sebebidir ve dünyalık makam mevki hastalığında olanlar bunu yapar. Bu tarz kimselerden uzak durmak gerekir. Dikkat edildiğinde Herevî, hususi olan durumları ve rivayetleri umumileştirme eğilimi taşıdığı anlaşılmaktadır. Âsârın dışında ilim olmadığını, âsâra tabi olanlar ilmi elde ettiklerini diğerlerinin haktan uzaklaştıklarını düşünmektedir. Ona göre tarihi mevcut zamana getirmek ve tarih içerisinde yaşamak lazımdır ki bu selefilğin genel düşüncesidir.

İlerleyen sayfalarda Herevî, hemen hemen her konuyla ilgili rivayetler aktarmaktadır. Mesela yolculuk namazının iki rekât olacağını Abdullah b. Ömer'den (r.a) aktaran Herevî, bunun dışında bir fikir beyan etmenin sünnete muhalefet etmek olduğunu dolayısıyla bunun küfür olduğunu yine rivayete dayanarak, konuyuda söz konusu meseleye hamlederek aktarmaktadır.⁴⁶⁶

Helal-haram noktasında yeme-içme ile ilgili rivayetleri de Herevî, aynı mantıkla aktarmaktadır.⁴⁶⁷ Konuyu bu mevzular üzerinden sünnete muhalefetin küfür olduğu rivayetlerine dayandıran ⁴⁶⁸ Herevî, meseleyi Selefilerin tipik yaklaşım tarzıyla değerlendirmiş ve dolayısıyla dinde rivayetin esas alınması gerektiği, dini konularda hiçbir şekilde araştırmanın olamayacağı,⁴⁶⁹ hidayet ancak rivayette olduğunu,⁴⁷⁰ bunun dışındaki yorum ve re'yn bid'at olduğunu ve bid'atın dalalet olduğunu, dalaletin sonucunun da ateş olduğunu⁴⁷¹ bunu yapanların şiddetli bir şekilde tenkit edildiklerini, dinden çıktıklarını,⁴⁷² gayelerinin dini bozmak olduğunu söylemektedir. Bu suretle

⁴⁶⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 66.

⁴⁶⁶ Bunun için bkz: Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 318.

⁴⁶⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 317.

⁴⁶⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 319, 320.

⁴⁶⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 321.

⁴⁷⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 324, 325-326, 331.

⁴⁷¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 324, 327-328.

⁴⁷² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 324.

konuyu kelama ve kalam ehline getiren Herevî, bu fiilleri işleyenlerin onlar olduğu algısını oluşturmaya çalıştığı görülmektedir.

Sünnete muhalefet edenlerin takva sahibi olarak yaşasalar bile Allah'ın azabına uğrayacaklarını aktaran⁴⁷³ Herevî, Hz. Peygamber'in (a.s.m) uygulamaları nasılsa, bunun sebebi ve söyleniş amacına bakılmaksızın tabi olunması gerektiğini bunun dışındaki davranışların doğru olmadığını, dalalet ve sapkınlık sebebi olduğunu ortaya koymaya çalıştığı anlaşılmaktadır.⁴⁷⁴ Buna delil olarak da: *"Aşırı gitmeyin; doğrusu Allah aşırı gidenleri sevmez."*⁴⁷⁵ ayetini zikretmektedir.

Burada özellikle Abdullah b. Ömer'den (r.a) aktarımlarda bulunan Herevî, Hz. Abdullah'ın Hz. Peygamber'in (a.s.m) her türlü davranışını şekilsel olarak taklit ettiğini de aktararak konunun önemine dikkat çekmektedir. Mesela Hz. Abdullah'ın gece vakti Mekke'ye yaklaşması durumunda şehre girmediği zira Hz. Peygamber'in (a.s.m) böyle hareket ettiğini gördüğünü, bundan dolayı kendisi de bunu yapmak suretiyle O'na (a.s.m) tabi olduğunu bildirmektedir.⁴⁷⁶ Bunların birazda fitri bir durum olduğunu dikkate almayan Herevî, bütün durumlarda olması gerekenin bu olduğu kanaatindedir. Zira aktardığı rivayetlere göre *"Sünnete uymak şartıyla yapılan az amel, bid'at olarak yapılan çok amelden üstündür."*⁴⁷⁷ yine *"Sünnet ile yapılan az bir iş, ictihad ile yapılan bid'adan hayırlıdır."*⁴⁷⁸ Çünkü bid'at dalalettir.⁴⁷⁹

Yine İbn Ömer'den yaptığı bir rivayette sabahleyin çok namaz kılan birisini azarladığını, onunda çok namaz kıldığı için Allah'ın kendisini azaplandıracağını mı düşündüğü sorusuna mukabil: *"İbn Ömer'in çok namaz kılmaktan değil, sünnete muhalefet etmekten dolayı Allah'ın seni azaplandırmasından korkuyorum dediğini ifade etmektedir."*⁴⁸⁰ Bu kısımlarda Herevî'nin Zahirilerin düşünce tarzıyla konuyu değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

⁴⁷³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 336.

⁴⁷⁴ Bunun için bkz: Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 336, 338.

⁴⁷⁵ Bakara, 2/190.

⁴⁷⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 343.

⁴⁷⁷ Abdurrezzâk, *"Musannef"* XI, 291. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 343.

⁴⁷⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 344, 345.

⁴⁷⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 344.

⁴⁸⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 346.

Herevî'nin sünnet anlayışı anlaşıldığı kadarıyla her cihetle Hz. Peygamber'in (a.s.m) taklit edilmesi,⁴⁸¹ hiçbir şekilde sorgulamanın olmaması, gelen rivayetlere kayıtsız şartsız tabi olunması,⁴⁸² re'y ve yoruma kesinlikle yer verilmemesidir. Hâlbuki Hz. Peygamber'in (a.s.m) hayatına bakıldığında, sürekli araştırmanın olduğu, insanların buna yönlendirildiği, hatta bunu bizzat Kur'an'ın "*Hiç akletmez misiniz?*"⁴⁸³ "*Akledenler için.*"⁴⁸⁴ "*Düşünen bir toplum için*"⁴⁸⁵ gibi birçok ayet ile teşvik ettiği gibi, birçok hadis ile de teşvik edildiği bir hakikattir. Ancak şurası da bir hakikattir ki, rivayet kültürümüzde herkes kendi fikri yapısına uygun rivayetleri kolaylıkla bulabilmektedir. Bunun da en önemli sebebinin tek taraftan hadiselerle bakmak ve konuları kendi bakış açımızdan değerlendirmeye tabi tutmaktan kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Herevî, Sünnet'e muhalefet edenlerin, Hz. Peygamber'in (a.s.m) bayrağı altından çıktıklarını, o kimselerin muhalif olduklarını, dalalet ve sapkınlığa düştüklerini ve dolayısıyla bunların Hz. Peygamber'den (a.s.m) ayrıldıklarını rivayetlerle ortaya koymaya çalışmaktadır. Bunu yaparken temel referans olarak şu rivayeti aldığı anlaşılmaktadır. "*Kim bizim sünnetimizi terk ederse o bizden değildir.*"⁴⁸⁶ Bu rivayetin değişik versiyonlarını aktaran Herevî sünneti terk edenlerin zalimlerden olduğunu da bildirmektedir.⁴⁸⁷ Bundan dolayı hadislerin lafızlarına da büyük önem verdiği anlaşılmaktadır.⁴⁸⁸ Bu durumu muhafaza etmeyen ve zalim olan, adaletsizlik eden ve dinde aşırılığa gidenlere Hz. Peygamber'in (a.s.m) şefaet etmeyeceğini de bildirmektedir.⁴⁸⁹ Zira bu kimselerin bid'a ehli oldukları, Müslümanların kalplerini bozdukları ve dine zarar verdiklerini düşünmektedir.⁴⁹⁰ Bu kimselerin puta tapan kimseler gibi olduklarını bunu da "*Kendilerine ait putlara tapan bir kavme*

⁴⁸¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 362-363.

⁴⁸² Şu rivayeti aktaran Herevî " yün elbise giyerdi, nalinlerini(ayakkabılarını) tamir ederdi, elbisesini yamardı, eşeğe binerdi ve derdi ki kim bizim sünnetimizi terk ederse o bizden değildir." Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 365.

⁴⁸³ Bunun için bkz: Bakara, 2/44, 73, 170. ; Âl-i İmran, 3/65. ; En'âm, 6/32. ; A'râf, 7/169.

⁴⁸⁴ Bunun için bkz: Bakara, 2/164, 242. ; Âl-i İmran, 3/118. ; En'âm, 6/151.

⁴⁸⁵ Bunun için bkz: Mâide, 5/58. ; En'âm, 6/126.

⁴⁸⁶ Ebû Muhammed Cafer b. Hayyan el-İsfahânî (ö. 369/979), *Ahlâku'n-Nebî*, thk. Seyyid el-Cümeylî, Daru'l-Kitabu'l-Arabî, Beyrut, 1406/1986, 106. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 365, 369, 379, 382.

⁴⁸⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 370.

⁴⁸⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 370-375.

⁴⁸⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 376.

⁴⁹⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 378.

rastladılar.”⁴⁹¹ ayetiyle delillendirmektedir.⁴⁹² Bunların İslam’dan ayrıldıklarını rivayetleri kullanmak suretiyle ortaya koymaya çalıştığı anlaşılmaktadır.⁴⁹³

Herevî yaptığı rivayetlerde Hz. Peygamber’in (a.s.m) kendi emrine muhalefet edenlerin veya karşı gelenlerin kendisinden ayrıldıklarını ve kim de bir kavme benzerse onun onlardan olduğunu beyan etmektedir.⁴⁹⁴ Bununla Herevî sünnete muhalefet edenlerin başkalarına benzediğini ve dolayısıyla İslam’dan ayrıldıklarını iddia ettiği anlaşılmaktadır. Aynı meyanda başka rivayetleri de aktaran Herevî sünnete az bir muhalefette insanı başkalarına benzettiğini ve onlara dâhil ettiğini ortaya koymaktadır.⁴⁹⁵

Herevî, bid’a sahibinin yapmış olduğu çok ibadetin kendisini Allah’tan uzaklaştırmaktan başka işe yaramadığını yine rivayetlerle delillendirmeye çalışmaktadır.⁴⁹⁶ Bid’at ehlinin içtihadının da aynı şekilde kendisini Allah’tan uzaklaştırmaya sebep olduğunu rivayet etmektedir.⁴⁹⁷ Amelsiz sözün fayda vermeyeceğini, niyetsiz amelinde fayda sağlamayacağını, sözün de, amelin de, niyetin de ancak sünnete tabi olmakla faydalı olduğunu, aksi halde hiçbir kıymetinin bulunmadığını ifade etmektedir.⁴⁹⁸ Devamında değişik rivayetler aktaran Herevî, her halükarda sünnete uymanın zorunluluğu ve ayrılmanın tehlikesini ifade etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.⁴⁹⁹ Konunun sonunda Herevî Sünnet’e uyanların necat bulacaklarını, çok merak etmek üzere soru soranların ve muhalefet edenlerin helak olacaklarını yine rivayetle ortaya koyduğu görülmektedir.⁵⁰⁰

2.9. Kur’an Üzerine Tartışmanın Men edilmesi ve Te’vil

Buradaki ifadeler dikkate alındığında bu kısmı Herevî’nin değil, talebelerinin telif ettiği anlaşılmaktadır. Zira bu konu diğerlerine muhalif olarak besmele ile

⁴⁹¹ A'râf, 7/138.

⁴⁹² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II,383.

⁴⁹³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II,386.

⁴⁹⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 391, 392.

⁴⁹⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 392.

⁴⁹⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 395.

⁴⁹⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 396.

⁴⁹⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 396, ; Bu konuyla ilgili değişik rivayetler için bkz: Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 397, 398, 399.

⁴⁹⁹ Bu manadaki rivayetler için bkz: Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 396-304

⁵⁰⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II,306.

başlamaktadır. Bu konuyu kendilerine Herevî'nin rivayet ettiği detayı da bulunmaktadır. Konuya giriş “Hz. Mustafa’ya (a.s.m) hürmet, Kur’an üzerine tartışmanın yasaklılığı”⁵⁰¹ olarak kaydedilmektedir. Burada ilk rivayet edilen “Kur’an hakkında müinakaşa etmek küfürdür”⁵⁰² hadisidir. Herevî, bu ifadeleri değişik tariklerle ve lafız farklılıklarıyla birçok kez rivayet etmektedir.⁵⁰³

Başka bir rivayette ise “Sadece Kur’an ile hareket etmek küfürdür.” Ravi Hz. Peygamber’in (a.s.m) bunu üç defa tekrar ettiğini ve “Eğer bir şeyi biliyorsanız onunla amel edin bilmiyorsanız bilen birilerine sorun”⁵⁰⁴ dediğini ifade etmektedir. Herevî, bu rivayeti aktardıktan sonra şöyle bir rivayette bulunmaktadır. “Işıkların yolları aydınlatığı gibi Kur’an’ında ışıkları vardır. Neyi biliyorsanız ona tabi olun size ne zor geldiyse onu terk edin”⁵⁰⁵ diyerek önceki rivayetlerin bir benzeriyle konuyu pekiştirmektedir.

Başka bir rivayette ise “Kur’an’ın bir kısmını diğer bir kısmıyla kıyaslamayın, yani bir kısmında eksiklik varmış gibi hareket etmeyin, çünkü bu durum bazılarının kalbinde şüpheye sebebiyet verebilir.”⁵⁰⁶ Burada konunun Hz. Peygamber’e (a.s.m) hürmet etmekle pek bir ilgisi bulunmamaktadır. Ancak Herevî’nin, kendi görüşünü destekleyen ne kadar rivayet varsa hepsini toplama gayreti içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Aktarılan ilginç bir rivayette şudur: “Kur’an’ı kısımlara ayırdılar, bir kısmını inkâr ettiler diğer kısmına iman ettiler.” Said’in dediğine göre bu kimseler Ehl-i Kitap’tır. “Onlar kendilerine göre Kur’an’ı parça parça ettiler bir kısmına iman ettiler diğer bir kısmını inkâr ettiler.”⁵⁰⁷ Herevî’nin bunu da yine kelam ehline hamlettiği anlaşılmaktadır ki bu durum anlaşılması zor olan bir durumdur. Zira içinde “Kur’an’ı tahrif etmek” veya “Hz. Peygamber’e (a.s.m) muhalefet etmek” gibi tabirlerin geçtiği

⁵⁰¹ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, II, 67.

⁵⁰² Ebû Dâvûd, “*Sünnet*”, 5.

⁵⁰³ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, II, 70, 76, 83, 85, 86.

⁵⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 300. ; Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, II, 82.

⁵⁰⁵ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, II, 87-88.

⁵⁰⁶ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, II, 88.

⁵⁰⁷ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, II, 89.

her rivayet veya sözü kelim ehli için zikredilmiş gibi kabul etmek veya ona göre yorumlamak tamamen indi ve kasti bir durum olsa gerektir.

İbn Abbas'ın (r.a) iki kişinin bir ayet hakkında tartıştıklarını görünce; “*Kur'an hakkında tartışanlardan birisi ya diğerinin hükmünü veya Kur'an'ın hükmünü inkâr eder.*”⁵⁰⁸ Başka bir rivayette ise “*Kim Kur'an'dan bir ayet inkâr ederse tamamını inkâr etmiş olur.*”⁵⁰⁹ “*Müslümanlardan kim Kur'an'ın bir ayetini inkâr ederse onun boynu vurulur ve ona hadd uygulanır.*”⁵¹⁰ Dediğini, bu minval üzere başka rivayetlerde de bulunan Herevî, kendisine bir ayet ulaşan kimseye tebliğin ulaştığını bunu isterse kabul edeceğini isterse inkâr edeceğini ifade etmektedir.⁵¹¹ Burada dikkat çeken kısım ise kelim ehlini kendisine ulaşan ilahi hükümleri inkâr edenler grubuna dâhil etmesidir.

Herevî, “*Allah'ın kitabının ayetleri hakkında tartışanların, batıl dualarla Allah'a yakarıştaki bulunanların ve isyanlarıyla Allah'a isyan edenlerin dinlerinin olmadığı*”⁵¹² “*Kim bir harfî okurken onu değiştirirse muhakkak ki o harfî inkâr etmiştir. Kim bir harfî inkâr ederse kitabın tamamını inkâr etmiştir.*”⁵¹³ rivayetlerini aktarmakla da herhalde kelim ehlini Allah'ın dinine muhalefet, kitabının ayetlerini tartışmak ve bu şekilde Allah'a yaklaştıklarını zannederek Allah'a isyan ettiklerini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Kur'an üzerine konuşan insanların üç gruba ayrıldığını kaydeden bir rivayeti ele alan Herevî, bunlardan bir grup-Allah'ın sınıfı- herhalde bununla yalnız Allah'ın rızasını gözeten grubu kast ediyor olmalı, ikinci grup -dünya sınıfı- herhalde bununla da Allah'ın kitabını kullanarak dünyalık elde edenleri kast ediyor olmalı, üçüncü grup olarak da-cedel sınıfı- olduğunu aktarmaktadır. Bununla da kelim ehlini kastettiği anlaşılmaktadır. Herevî bu tarz rivayetlerin tamamını kelim ehlini yermek için istimal ettiği görülmektedir.⁵¹⁴ Hevası ile hareket edenin Kur'an'dan bir ilim elde edemeyeceğini de aktaran Herevî bununla da yine kelim ehlini Kur'an'dan kendi

⁵⁰⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 89.

⁵⁰⁹ Abdurrezzâk, “*Musannef*”, VIII, 472 (15946). ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 90, 96.

⁵¹⁰ İbn Mace, “*Hudûd*”, 2 (849), 2539. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 91-92.

⁵¹¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 93.

⁵¹² Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (ö. 430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Beyrut, Daru'l-Kitabu'l-Arabî, 1407, X, 394. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 94.

⁵¹³ Abdurrezzâk, “*Musannef*” VIII, 472 (15946). ; Herevî *Zemmü'l Kelâm*, II, 95, 96, 98, 99.

⁵¹⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 99.

hevalarına göre hareket etmek için ilim öğrendiklerini ve bu yüzden Kur'an'dan ilim elde edemeyeceklerini⁵¹⁵ ortaya koymaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Allah'ın kalamından mücadele etmek için bir şeyin öğrenilemeyeceğini aktaran Herevî, bunu yapanların ancak münafıklar olduğunu rivayet etmektedir.⁵¹⁶ Dolayısıyla bunu yapan kalam ehlinin münafıklar grubuna dâhil olduklarını ima etmektedir. Bu kimselerin kalplerinde eğrilik bulunan kimseler olduğunu da aktarmaktadır.⁵¹⁷ Bunların Kur'an'da geçen “Allah'ın âyetleri hakkında inkâr edenlerden başkası tartışmaya girmez.”⁵¹⁸ “Kitap konusunda anlaşmazlığa düşenler ise derin bir ayrılık içindedirler.”⁵¹⁹ âyetlerinde zikredilenler olduğunu yine rivayetler üzerinden ortaya koymaktadır.⁵²⁰ Kitabın muhkematına tabi olanların kurtulduğunu, müteşabihatını araştıranların helak olduğunu da aktararak⁵²¹ kalam ehlini müteşabihata dalanlar ve dolayısıyla helak olanlar olarak kabul ettiği görülmektedir.

Burada dikkat çeken bir garabet ise Herevî'nin “İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin”⁵²² âyetini zikretmesidir.⁵²³ Zira bu mücadeleyi en güzel yapanların kalam ehli olduğu malumdur. Burada kendisiyle çelişmektedir.

Herevî aktardığı rivayetlerde Kur'an'a tabi olmak gerektiğinin altını çizmektedir. Kur'an'ın helal kabul ettiğini helal, haram kabul ettiğini haram kabul edin uyarısını yapmaktadır.⁵²⁴ Ona göre heva ehlinde olanlar Kur'an'ın emirlerine uymamaktadırlar. Onlardan kimse hidayeti bulmaz.⁵²⁵ Bütün bunları aktarırken hep olumsuz sıfatlarla nitelediği kimselerin onun düşüncesinde mütakellimin olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in (a.s.m) ümmetinin helakinden haber verdiğini ve bu kimselerin kimler olduğuna dair soruya da onlar Kur'an'ı öğrenirler ve Allah'ın

⁵¹⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 100.

⁵¹⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 101.

⁵¹⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 106.

⁵¹⁸ Mü'min, 40/4.

⁵¹⁹ Bakara, 2/176.

⁵²⁰ Bunun için bkz: Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 108.

⁵²¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 109, 112.

⁵²² Ankebût, 29/46.

⁵²³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 111.

⁵²⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 112.

⁵²⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 114.

indirdiğinden başka bir şekilde te'vil ederler ⁵²⁶ şeklinde cevaplandıldığını aktarmaktadır.

Bütün bu durumlarda Herevî, kalam ehlini başta Kur'an olmak üzere Hz. Peygamber'e (a.s.m) muhalif bir durumda göstermekte olduğu görülmektedir. Ona göre cedel, te'vil, Kur'an ayetleri üzerine yorum yapmak, özellikle müteşabih ayetler hakkında konuşmak, gibi durumlarda bulunanlar Hz. Peygamber'e (a.s.m) ve Kur'an'a muhalefet etmektedirler. Bu özellikler de kalam ehlinde olan durumlardır. Aktardığı rivayetlerde yoruma gitmeksizin bu ifadeleri gelişi güzel sıralaması bunu göstermektedir.

2.10. Kur'an'ın Yeterli Olduğu Söyleminin Yanlışlığı ve Sünnete Duyulan İhtiyaç

Kur'an'ın yeterli olup Sünnet'e gerek olmadığının yanlışlığını beyan eden Herevî, bu görüşüyle Ehl-i Sünnet ile hemen hemen aynı düşüncüyü paylaştığı görülmektedir.⁵²⁷ Herevî burada “*Erike Hadisi*” olarak meşhur olan rivayeti esas alarak konuyu işlemektedir. Onun, bu hadisin birçok değişik varyantlarını rivayet ettiği görülmektedir.⁵²⁸ Söz konusu hadis Sünnet'in dindeki yeri noktasında tarih boyunca çok istimal edilen bir hadistir. Bu hadis Hz. Peygamber'in (a.s.m) müstakil hüküm koyabildiği delilleri arasında çokça zikredilmektedir.⁵²⁹

Söz konusu hadisin, en erken İmam Şafî'nin *er-Risâle* adlı eserinde kaydedildiği tespit edilmiştir.⁵³⁰ Bu rivayette Hz. Peygamber (a.s.m) “*Dikkat edin! Sizden birinizi; emrettiğim veya yasakladığım konulardan birisi kendisine ulaşınca koltuğuna yaslanmış durumda iken, bilmiyorum Allah'ın Kitâb'ında ne bulursak ona uyarız böyle bulmayayım.*”⁵³¹ Bu rivayetlere dayanarak sünneti devre dışı bırakanları

⁵²⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 117.

⁵²⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 121. ; Bunun için bkz: İsmail Akdağ, “Sünnet Müdafaası”, 20 konuda *Ehl-i Sünnet müdafaası*, ed. İlyasBuçakçı, Süeda Yayınları, Isparta, 2020, 43-66.

⁵²⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 124-138.

⁵²⁹ Bunun için bkz: Mehmet Emin Özağar, “Polemik Türü Rivâyetlerin Gerçek Mâhiyeti”, *İslâmiyât* 1:(3), 1998, 19-48., Şemsettin Kırış, “Erike Hadisi'nin Râvîsi Olarak Mikdâm b. Ma'dikerib”, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7: (2), 2018, 995-1019., Mehmet Apaydın, “Erike Hadisi'nin Bütünsel Yaklaşım Yöntemiyle Tespiti”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61:(1), 2020, 87-174.

⁵³⁰ Bunun için bkz: Herevî(tahkik edenin dipnotu), *Zemmü'l Kelâm*, II, 121-125. ; Kırış, “Erike Hadisi'nin Râvîsi Olarak Mikdâm b. Ma'dikerib”, 996.

⁵³¹ Muhammed b. İdrîs eş- Şâfî, *er-Risâle*, thk ve şrh. Ahmed Muhammed Şâkir, y evi ve yy. yok. 2008,89.

tenkide tabi tutan Herevî, sanki kelimcileri da sünnet inkârcıları olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Kur'an'ı kendi kafalarına göre yorumladıkları ve te'vile başvurarak hataya düşüklerini iddia ettiğı anlaşılmaktadır. Bu şekilde Hz. Peygamber'e ve O'nun (a.s.m) sözlerine gereken önemin kelimciler tarafından verilmediğı iddiasını rivayet üzerinden ortaya koyduğı görölmektedir. Çünkü söz konusu hadisin “*Kur'an'da ne görürsek ona tabi oluruz.*”⁵³² parçasını da özellikle aktardığı değişik rivayetlerde tekrar ederek vurgulamak istediğı anlaşılmaktadır.⁵³³

Sonraki aktardığı rivayetlerde Herevî, “*Allah Resulü'nün (a.s.m) dediğı gibi, bir adam uzanırken yalan söyleyebilir.*”⁵³⁴ “*Kim bana Allah'ın kitabından başka bir şey lazım değildir.*” deyip sünnetten yüz çevirirse o kimsenin dalaletle saptığını ifade etmektedir.⁵³⁵ Herevî'nin düşüncesine göre bu kimseler Kur'an'a sığındıklarını söyleyerek sünnetten ve dolayısıyla hak yoldan ayrılmış oluyorlar. Bunlar dalaletle sapan kimselerdir.⁵³⁶ Konuyu işleme tarzı da dikkate alındığında, anlaşıldığı kadarıyla Herevî, kelam ehlini Kur'an'a sığınmak bahanesiyle sünnetten ayrılan ve dolayısıyla dalaletle sapan kimseler olarak görmektedir. Zira devamındaki rivayetlerde Herevî'nin Yahya b. Ebî Kesîr'den aktardığı şu rivayet dikkat çekmektedir. “*Sünnet, Kitap üzerine nihai sonucu ortaya koyma yetkisindedir. Fakat Kitap, Sünnet'e nihai sonucu koyma yetkisinde değildir.*”⁵³⁷

Başka bir rivayette ise “*Kur'an'dan başkasına bakmaya gerek yok diyen kimse, Kur'an'ı terk etmiştir*”⁵³⁸ demektedir. Herevî, Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855) yaptığı bir aktarımda ise hadislerin Kur'an üzerine hüküm koyma yetkisine sahip olduğuna dair sorulan bir soru üzerine Ahmed b. Hanbel'in şu açıklamayı yaptığını bildirmektedir. “*Ona cesaret edemem ancak, sünnet Kur'an'ı tefsir ve beyan eder.*”⁵³⁹

⁵³² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 367-483.

⁵³³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 138.

⁵³⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 141.

⁵³⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 143.

⁵³⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 142-144.

⁵³⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 145.

⁵³⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 146.

⁵³⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 146.

şeklinde cevaplamıştır. Evza'i'den yaptığı bir rivayet ise şöyledir: “*Kur'an'ın sünnete olan ihtiyacı, sünnetin Kur'an'a olan ihtiyacından daha fazladır.*”⁵⁴⁰

Yukarıdaki rivayetlere dikkat edildiğinde Herevî, sünneti müdafaa ve muhafaza edilmesi gerektiği konusunu işlemektedir. Ancak konuyu işleme tarzı nazar-ı itibare alındığında bu cümlelerin tamamında zımnî bir kelim ve kelim ehli eleştirisi söz konusu olduğu görülmektedir. Her ne kadar kendi ifadelerini kullanmasa da aktardığı rivayetlerle Herevî, kelim ehlini sünneti terk etmekle ve dalalete sapmakla suçlamakta olduğu görülmektedir. Ancak aktardığı rivayetlerin, savunduğu konuyla çokta bağlantılı olmadıkları, zorlama yorumlarla ancak bu manalara yorumlanabilecekleri anlaşılmaktadır.

Devamına bakıldığında Herevî, Sünnet'siz bir Kur'an inancının yetersiz olduğunu,⁵⁴¹ Sünnet'e uymayanların sapkınlığa düştüklerini,⁵⁴² Sünnet'e uymayanların dini tahrif ettiklerini,⁵⁴³ Allah'ın Resulü'ne (a.s.m) itaat edenlerin Allah'a itaat ettiklerini,⁵⁴⁴ Sünnet'e uyanların, aslında Kur'an'a tabi olduklarını,⁵⁴⁵ Sünnet'e uymayanların günahkâr olduklarını,⁵⁴⁶ Sünnet'i kabul etmeyenin kâfir olacağı,⁵⁴⁷ Sünnet'e tabi olmayanlarla mücadele etmek Türklerle (herhalde o zaman için gayr-ı müslimler kast ediliyor) savaşmaktan daha hayırlı olduğunu,⁵⁴⁸ rivayetlerle izah ettiği müşahede edilmektedir.

Herevî, burada aktardığı diğer rivayetleri sıkı bir sünnet ve hadis savunmasına hasretmektedir. Bu konu sünnet müdafaası ve hadis ehlinin üstünlüğünü ortaya koyma olarak değerlendirilse herhalde abartılmamış olacaktır. Hatta bunların dışında kalanların zındıklardan başka kimse olmadığını da bu şekilde ifade etmektedir.⁵⁴⁹ Burada kendisinden önceki şahsiyetlerden yaptığı aktarımlarla Herevî, kendine göre bu

⁵⁴⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 148.

⁵⁴¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 151.

⁵⁴² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 153.

⁵⁴³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 155.

⁵⁴⁴ Nisa, 4/ 80. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 155,

⁵⁴⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 156.

⁵⁴⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 157.

⁵⁴⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 157.

⁵⁴⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 158.

⁵⁴⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 160.

konunun önemini ortaya koymaktadır.⁵⁵⁰ Hadis ve hadis ehline tabi olanların doğru yolda olduklarına vurgu yapmakla beraber,⁵⁵¹ bunun dışına çıkanların doğru yoldan ayrıldıklarını,⁵⁵² bid'ata düştüklerini,⁵⁵³ kurtuluşa ermenin yegâne yolunun Sünnet'e ve Sünnet yolunda olanlara tabi olmaktan geçtiğini belirtmektedir.

Başka bir rivayette ise sahabelerden İmran b. Husayn'in sünnetten ve hadislerden bahsettiği bir anda bir adamın itiraz ederek Kur'an'dan bahsetmesini istediğini, buna karşılık Husayn'in de namazın rükünlerini, hangi vakitte kaç rekât namaz kılınacağı, hangi maldan veya meta'dan ne kadar ve hangi aralıklarla zekâtın verileceği gibi birçok soru sorduğunu ve soruların cevabını Kur'an'dan vermesini talep ettiğini, bu şekilde karşısındakini susturduğunu, karşısındakinin kendisine dua ettiğini, önceki rivayetlerde olduğu gibi değişik varyantlarla aktarmaktadır.⁵⁵⁴ Söz konusu rivayet konumuzun dışında olduğundan dolayı saded dışına çıkmamak için detayına yer vermeyi uygun görmedik. Ancak burada Herevî rivayetleri kullanmak suretiyle bu yolun dışında kalanların nasıl yoldan çıktıklarını, dalalete saptıklarını, bid'at ehli olduklarını ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir. Herevî, Hz. Peygamber'in (a.s.m) bu kimselere lanet ettiğini, bildirmektedir.⁵⁵⁵ Bu konuda İmam Şafî'nin (ö. 204/820) de; hadislere uymayanların ve sünnete muhalefet edenlerin nasih-mensuh ve bunlarla ilgili hükümleri bilemeyeceklerini, dolayısıyla kendi nefislerine ve hevalarına göre hareket etmiş olacaklarını, velev ilim sahibi olsalar da durumun değişmeyeceğini, sünnete uyanların ise doğru yolda olduklarını haber verdiğini bildirmektedir.⁵⁵⁶ Ebû Ca'fer et-Tahavî'nin (ö. 321/933) Kur'an-ı Kerim'de "*Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin.*"⁵⁵⁷ hükmüne göre "*Hz. Peygamber'e (a.s.m) muhalefet eden yani sünnete uymayan Kur'an'a da uymamış demektir.*" dediğini de aktardığı rivayetlere eklemektedir.⁵⁵⁸

⁵⁵⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 159-174.

⁵⁵¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 164-165.

⁵⁵² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 166.

⁵⁵³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 161, 162, 163, 165,

⁵⁵⁴ Hâkim, "*Müstedrek*", 1: 180, h. No: 372. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm ve Ehlihi*, II, 167-172.

⁵⁵⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 173-174.

⁵⁵⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 175.

⁵⁵⁷ Haşr, 59/7. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 176.

⁵⁵⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 176-177.

Anlaşıldığı kadarıyla Herevî, bütün bunları Sünnet'i reddeden kalam ehli için zikretmektedir. Bu kimselerin bütün kalam ehli olduklarını söylemek mümkün görülmemektedir. Zira Ehl-i Sünnet kalamcıları tezlerini ekseriyeti mutlaka ile hadislere ve Selef-i Sâlihîn'in sözlerine dayandırmaktadırlar.⁵⁵⁹ Hatta Ehl-i Sünnet akaid metinlerinin çoğu bu ifadelerden oluşmaktadır. Birinci kaynak olarak Kur'an, sonrasında Sünnet ve onun akabinde Selef-i Sâlihîn'in ifadelerini benimsedikleri anlaşılmaktadır. Burada Herevî'nin kastettiği kalam ehli hadisleri inkâr eden ve tamamen Kur'an'dan akıl yoluyla çıkarımlarda bulunan ve felsefeye dalan daha ziyade mu'tezili kalam ekolu olsa gerektir. Diğer türlü bu metni kalam eleştirisi olarak görmek pek mümkün gözükmemektedir.

Burada ayrıca selef düşüncesinin izlerini açık bir şekilde müşahade etmek mümkün görülmektedir. Herevî'nin bu aktarımları Seleflerin genel düşünce kalıplarını yansıtmaları açısından da önem arz etmektedir. Çünkü onlara göre nakil her hâlükârda kabul edilmeli ve aklî çıkarımlara gidilmemelidir. Re'y kullanıp aklî çıkarımlar yapanlar en hafif ifadeyle bid'at ehli damgasını yemeyi nazar-ı itibara almalıdırlar. Bu hal genel olarak bu düşünce kalıplarında aklı nakle her durumda mahkûm etmek suretiyle kendini göstermekte olduğu kanaatini ve hissiyatını göstermektedir.

2.11. R'ey Kullanarak Hadislere Muhalefetin Meydana Getirdiği Problemler

Re'y kullanmak suretiyle hadislere muaraza edenlerle mücadele etmenin gerekli olduğunu belirten Herevî, bunu sert bir üslupla yerine getirmenin gerekliliğini savunmuştur.⁵⁶⁰ Önce Allah'ın kitabıyla amel etmek gerektiğini, sonra Resulü'nün (a.s.m) sünnetiyle, sonra da re'y ile amelin olması gerektiğini ifade etmektedir. Ancak re'y ile amel etmek hak yoldan ayrılmak olduğu,⁵⁶¹ gibi rivayetlerle mevzuu re'y merkezli ele alıp, konun hassasiyetini ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

Başka rivayetlerde ise ümmetin yetmiş fırkaya ayrılacağını bunlar içerisinde en fitneci olanların re'y ehli olduklarını, bu kimselere Allah'ın haram kıldıklarının tatlı geldiğini, helal kıldıklarının ise haram gibi geldiğini bildirmektedir.⁵⁶² Hz.

⁵⁵⁹ Bunun için bkz: Koca, *İslam düşüncesinde Selefilik*, 67.

⁵⁶⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 185.

⁵⁶¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 186.

⁵⁶² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 188.

Peygamber'in (a.s.m) insanları re'ýden menettiğini ve bunu soranlara da “*Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin.*”⁵⁶³ ayetini delil getirdiğini aktarmaktadır.⁵⁶⁴ Kim kelim ile dinde re'ý kullanırsa onları itham ediniz.⁵⁶⁵ Kim dinde re'ý kullanırsa onları öldürünüz.⁵⁶⁶ Allah Resulü'nün (a.s.m) amel ettiği gibi amel etmek gerektiği, aksi takdirde ayrılıkların ve hak yoldan sapmaların kaçınılmaz olacağı,⁵⁶⁷ re'ý ashabının sünnet düşmanları oldukları, onlardan sakınmak gerektiği, insanlara soru sormak suretiyle insanları haktan ve hakikatten uzaklaştırdıkları, onların çoğunun dalalet içerisinde oldukları, re'ý ile Allah Resulüne ineni inkâr ettikleri, bu şekilde dinden uzaklaştıkları, Onların yaptıklarının onlara sizin yaptığınızın size olduğu,⁵⁶⁸ gibi rivayetlerle de tezini güçlendirmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır.

Ashabın sünnete karşı hassasiyetini, sünnete olan bağlılıklarını, bundan dolayı re'ý noktasında ne kadar temkinli hareket ettiklerini ise Herevî, Hz. Ali'den yaptığı şu rivayet ile ortaya koymaktadır: “*Zahire göre meshlerin altını mesh yapmak üstünü mesh yapmaktan daha uygundur. Eğer biz Hz. Peygamber'in (a.s.m) meshlerin üstünü mesh ettiğini görmeseydik, meshlerin altını mesh ederdik*”⁵⁶⁹ İbn Abbas'ın ise “*Allah ve Resulü arasında fark yoktur. Yani Kitap ve Sünnet arasında ihtilaf yoktur.*”⁵⁷⁰ Yine İbn Abbas'ın “*Re'ye dikkat ediniz zira Allah onu meleklere yasaklamıştır. Ve şöyle demiştir: “Ben sizin bilmediğinizi bilirim*”⁵⁷¹ ve “*Aralarında, Allah'ın indirdiği ile hükmet.*”⁵⁷² Allah Resulü (a.s.m) bunları söyler ve emre uyardı ben de biliyorum demezdi.”⁵⁷³

Aktarılan rivayetler dikkate alındığında Herevî, hiçbir şekilde re'ýin kullanılmaması gerektiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Ona göre din, Allah'ın kitabı, Resulü'nün (a.s.m) sünneti ve ilk asır büyüklerinin sözleriyle tamamlanmıştır. Başka bir

⁵⁶³ Haşr, 59/7.

⁵⁶⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 194.

⁵⁶⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 195, 209-210, 211.

⁵⁶⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 196, 209-210, 211.

⁵⁶⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 198-199.

⁵⁶⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 200, 201.

⁵⁶⁹ Ebû Dâvûd, “*Kitabu't-Taharet*”, 162-164. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 202-203, 205

⁵⁷⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 212.

⁵⁷¹ Bakara, 2/30.

⁵⁷² Mâide, 5/49.

⁵⁷³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 212-213.

şey söylemek veya eklemek bid'attır ve hak olan yoldan ayrılmaktır. Bu durum adeta rivayetlerin karşısında aklın tutulması gibidir. Bu ölçülü yapılmadığı takdirde taassup ortaya çıkmaktadır.⁵⁷⁴ Bu da Müslümanların ilerlemesine ve dünya üzerinde söz sahibi olmalarında, dinlerini yaymalarında, başka kimselere dinlerini anlatmalarında ciddi engel teşkil etmektedir. Bununla beraber ortaya çıkan herhangi bir durumda çok rahat insanları dinden uzak görmek, dinin dışına çıktıklarını söylemek ve insanları tekfir etmek gibi ciddi sorunları beraberinde getirmektedir.⁵⁷⁵ Tarih boyunca Müslümanlar arasında çıkan ayrılıklar, savaşlar bunu göstermektedir.

Burada başka rivayetlerde aktaran Herevî, ikindi namazından sonra iki rekât namaz kılmak suretiyle re'y kullanmak isteyenlerin İbn Abbas ve diğer sahabeler tarafından engellendiğini, bu konuda Hz. Peygamber'in (a.s.m) yasağının bulunduğunu hatırlattıklarını, bunu da re'y kullanmanın yasaklılığına delil göstermektedir. Daha önceki rivayetlerde olduğu gibi bunu da değişik versiyon ve varyantlarıyla beraber aktarmaktadır.⁵⁷⁶ İbn Abbas'ın "*Hiçbir mü'min erkek ve hiçbir mü'min kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur.*"⁵⁷⁷ ayetiyle de istidlal ettiğini ortaya koymaktadır. İbn Abbas'ın kendi re'yi ile hareket edenin Allah'ın kitabına inanmadığını, Hz. Peygamber'in (a.s.m) sünnetini kabul etmediğini, eğer Allah'a inansaydı bunu yapmayacağı⁵⁷⁸ ifadesini aktarmak suretiyle konunun hassasiyetine dikkat çektiği anlaşılmaktadır. İbn Abbas'a bu konu hakkında sorulan bir soru üzerine re'y ile hareket etmekten şiddetle kaçındığını ve korktuğunu zira bu durumun ayaklarını doğru olan yoldan kaydırmasından çekindiğini haber vermektedir.⁵⁷⁹ İbn Ömer'in de re'y ile hareket edenlerin kendilerini ve başkalarını helak olmaya sürüklediklerini ifade etmektedir.⁵⁸⁰ Rivayetleri aktarmaya devam eden Herevî "*Bütün bid'atların dalalet olduğunu, hatta insanların güzel ve uygun gördükleri yollar dâhil*"⁵⁸¹ İslam dini Hz.

⁵⁷⁴ Bediüzzaman, *Mektubat-2*, Altınbaşak Neşriyat Osmanlıca Nüsha, İstanbul, 2011, 424.

⁵⁷⁵ Bunun için bkz: Hüsnü Çelik, "Şirk ve Müminleri Tekfir Hastalığı", *20 konuda Ehl-i Sünnet müdafaası*, ed. İlyas Buçakçı, Süeda Yayınları, Isparta, 2020, 159-170.

⁵⁷⁶ Bunun için bkz: Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 213, 214, .

⁵⁷⁷ Ahzâb, 33/36.

⁵⁷⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 216.

⁵⁷⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 217.

⁵⁸⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 217.

⁵⁸¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 218.

Peygamber'in (a.s.m) söylediklerine teslim olmak ve onu kabul etmekten⁵⁸² ibaret olduğunu ifade etmektedir.

Bu rivayetlerle Herevî, hiçbir şekilde rivayetin dışına çıkmanın mümkün olmadığını, rivayetin dışına çıkılması durumunda İslam'ın sağlam ve geniş olan doğru yolundan sapmanın olacağını ortaya koymaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Ancak rivayetlerin söyleniş amaçları ve konuları dikkate alındığında Herevî'nin oldukça zorlama yorumlarla konuyu kelama ve kelimelerine getirdiği anlaşılmaktadır. Bu durumda mezhep taassubundan kaynaklandığını düşündürmektedir. Selefî yaklaşımın klasik tarzı burada da dikkat çekmektedir.

Herevî, zekât, mal artırımı, insanların alış-veriş hakkındaki mevzuları, hac-umre, bayram namazındaki hutbeler hakkındaki sualleri sordukları sahabe kavillerini de birçok değişik varyantlarla rivayet edip, sahabelerin ısrarla kendi fikirlerini ortaya koymaktan kaçındıklarını⁵⁸³ Hz. Peygamber'den (a.s.m) gelen rivayetlere müracaat ettiklerini⁵⁸⁴ nazara vererek, rivayetin önemini ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir. Bunun karşılığında re'y ve yorumu yeren ve kötüleyen rivayetlerle bunun zararlarına dikkat çekmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bütün bu rivayetleri hadislerle muhalefet ve re'y kullanmanın zararları olarak nitelemekte olduğu kanaatini vermektedir.

Sahabe ve sonraki dönemlerde en çok yakınılan durumlardan birisi de Herevî'nin aktardığına göre insanların çokça görüş sormalarıdır.⁵⁸⁵ Daha öncede mevzubahis olduğu üzere Herevî, rivayetleri oldukça dağınık ve bağlantı kurulmadan rivayet ettiği görülmektedir.⁵⁸⁶ Rivayetlerde bir kelime veya mana olarak konuya temas varsa, anlaşıldığı kadarıyla bunları bir şekilde aktararak zihninde tasavvur ettiği manaya yorumlamaktadır. Herevî, sahabeler döneminde ve daha sonraki dönemlerde sünnete muhalif bir hareket görüldüğünde hemen müdahale edildiğini, bunun ya engellendiğini veya uyarmak suretiyle karşı çıkıldığını, en azından bu hareketi kerih görmek suretiyle hoş karşılanmadığını, bu şekilde sünnetin müdafaa ve muhafazasına çalışıldığını, re'y

⁵⁸² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 223, 224.

⁵⁸³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 223-231, 233-234, 236-238.

⁵⁸⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 225.

⁵⁸⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 229-233.

⁵⁸⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 230-238.

gibi durumların önlenmeye çalışıldığını rivayetler üzerinden ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir.⁵⁸⁷ Sahabelerin re'y konusunda kesinlikle taviz vermediklerini ve o zamanki yöneticileri bu konuda sürekli uyardıklarını rivayetlerle ortaya koymaya çalışan⁵⁸⁸ Herevî, bu durumlarda sessiz kalmanın insana günah olarak yettiğini yine rivayetlerle izah etmektedir.⁵⁸⁹ Kendi re'ylarıyla Kur'an'dan bir şeyler bulmaya çalışan ve Resulullah'tan (a.s.m) gelen rivayetleri kabul etmeyenlerin yanlış yolda olduklarını Herevî, sahabe kavilleri ile sahebenin bu noktadaki hassasiyetlerini rivayet etmek suretiyle ortaya koymaya çalışmaktadır.⁵⁹⁰ *“Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiği hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.”*⁵⁹¹ ayetini de söz konusu rivayetler arasında sahabelerin bir dayanağı olarak rivayet eden Herevî, sünnetin önemini ve re'yin geçersizliğini veya dini konulardaki tehlikesini bu şekilde delillendirme yoluna gittiği anlaşılmaktadır.

Âsâra tabi olmanın ehemmiyetine dair rivayetleri aktarmaya devam eden Herevî, kim hevasını terk ederek Resulullah'a tabi olmazsa o gerçek manada iman etmiş olmaz. *“Kufe ehli, sünneti terk ederek Allah'ın kitabına tabi olduklarını söylüyorlar. Ancak Sünnet olamadan Kitap anlaşılmaz. Bunlar Resulullah'ın sünnetine saldırmak için kitabı bahane ediyorlar. Ancak öncekilerin eserlerine uymak insanı doğruya ulaştırır. Yoksa re'y ile hareket insanı helak olmaya sürüklemektedir.”*⁵⁹²

Dikkat çeken başka bir rivayette Herevî, üç grubun amellerinin kabul olmayacağını bunların da: *“Şirk koşanlar, kâfir olanlar ve re'y ehli olanlardır.”* dediği, re'yin ne olduğu sorulduğunda ise *“Allah'ın kitabını ve Resulü'nün (a.s.m) Sünnet'ini terk edenler ve re'ylarıyla hareket edenlerdir.”*⁵⁹³ demek suretiyle re'yin ve re'y ehlinin tanımını yine rivayet üzerinden yapmaktadır. Re'yden kurtuluş reçetesi olarak da ihlası, ameli ve daveti ortaya koyan Herevî⁵⁹⁴ buna birkaç ayeti de delil olarak

⁵⁸⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 239-240.

⁵⁸⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 240-243

⁵⁸⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 242-248.

⁵⁹⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 245-251.

⁵⁹¹ Nisa, 4/65. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 248.

⁵⁹² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 254-259.

⁵⁹³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 260.

⁵⁹⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 260.

zikretmektedir.⁵⁹⁵ Bunun tersini de re'y kullanmak ve hevaya tabi olmak olarak yorumlamaktadır. Bu kimselerin kalplerinin üzerinde bir rahatsızlığın olduğunu, bunu da yine ayet ile istidlal etmeye çalışmaktadır.⁵⁹⁶

Burada Herevî, re'y ehlini zemmederken kendisiyle çeliştiği de anlaşılmaktadır. Yukarıda yapılan tanıma göre re'y ehlini Allah'ın kitabını da terk edenler olarak tanımlamaktadır. Hâlbuki diğer aktarımlarda ise sünneti terkederek sadece kitaba başvuranlar şeklinde aktarmaktaydı.

Basra ehlini rivayetler üzerinden re'y kullanmakla ve bu şekilde sünnete düşman olmakla suçlayan ve bunu rivayetler üzerinden aktaran⁵⁹⁷ Herevî, daha sonra sahabe ve tabinden âsâra/rivayete uymanın gerekliliği, ilmin ancak âsâr ile elde edileceğini, âsârın dışında ilim bulunmadığını, âsârın dışında ilim arayanların dalaletten başka bir şey elde edemeyeceklerini, sünnetin muhafazasının ancak âsâr ile mümkün olduğunu, sonradan ihdas edilen her şeyin reddedilmesi gerektiğini zira bunların bid'at olduğunu, sünnete tabi olup başka şeylere iltifat etmemek gerektiği ve re'y kullanmanın zemmi noktasında birçok aktarımda bulunmaktadır.⁵⁹⁸ Bu kimselerin soru dahi sordurmadıklarını da aktarmaktadır.⁵⁹⁹ Dinin ancak âsârdan ibaret olduğuna dair o dönemdeki bazı şiirleri de aktarmak suretiyle konuyu pekiştirmektedir.⁶⁰⁰ Hatta Süfyan-ı Sevri'nin (ö. 161/778) *"Din âsârdan ibarettir"*⁶⁰¹ dediğini de rivayetlere eklemek suretiyle konunun hassasiyetine dikkat çekmeye çalışmaktadır.

Burada Herevî, re'y kullanmanın dinden uzaklaşmayı, dinin esasını terk etmeyi, sünnete muhalefette bulunmayı, cehenneme gitmeyi, sıratı geçememeyi, din

⁵⁹⁵ Şüphesiz "Rabbimiz Allah'tır" deyip de, sonra dosdoğru olanlar var ya, onların üzerine akın akın melekler iner ve derler ki: "Korkmayın, üzülmeyin, size (dünyada iken) va'dedilmekte olan cennetle sevinin!" (Fussilet, 41/ 30.). ; "Şüphesiz Rabbimiz Allah'tır" deyip sonra da dosdoğru olanlara hiçbir korku yoktur, onlar üzülmecekler de."(Ahkâf, 46/13.). Bu ayetlerdeki **dosdoğru olanlar** tabirini kullanmaktadır. (Bunun için bkz: Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 260.)

⁵⁹⁶ (Ey inananlar!) Peygamberin (sizi) çağırmasını aranızda birbirinizi çağırmanız gibi tutmayın. İçinizden birbirini siper ederek sıvışıp gidenleri Allah gerçekten bilir. Artık onun emrine muhalefet edenler, başlarına bir belânın gelmesinden veya elem dolu bir azaba uğramaktan sakınsınlar. (Nûr, 24/63.) bu ayette geçen **"bir belânın gelmesinden"** ifadesini delil olarak serdetmektedir. (Bunun için bkz: Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 260.)

⁵⁹⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 260-265.

⁵⁹⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 262-280, 285, 290-299.

⁵⁹⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 272-273.

⁶⁰⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 275.

⁶⁰¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 264.

düşmanlığını beraberinde getirdiğini, bunlarla oturup kalkmanın doğru olmadığını, onların mescitlerinde namaz kılınmamasının gerektiğini, onlardan görüş almanın yanlış olduğunu, vb. kendinden önceki tanınan şahsiyetlerden rivayetler aktarmakla re'y ve ehlini zemmetmektedir.⁶⁰² Burada da Cafer b Muhammed'in Ebû Hanife'ye "*Kıyas yapmamasını zira ilk kıyas yapanın şeytan olduğunu*" bildirmek suretiyle konunun önemine kendince dikkat çekmektedir. İlk kıyası yapanın İblis olduğunu "*Beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın*" dedi.⁶⁰³ ayetiyle istidlal ederek bu konuda da yine rivayetler aktarmaya devam etmektedir.⁶⁰⁴

O kıyas yapanların ve re'y kullananların Allah'a karşı yalan uydurduklarını, hevalarına tabi olduklarını, Allah'ın muradının dışına Müteşabih olanlara sarılmak suretiyle çıktıklarını, re'y ile hareket edenlerin Ulema-ı Sû olduklarını, yeryüzünde fesat çıkardıklarını, değişik rivayetlerle ortaya koymaktadır.⁶⁰⁵ Buna: "*Dilleriniz yalana alışageldiğinden dolayı, Allah'a karşı yalan uydurmak için, "Şu helâldir", "Şu haramdır" demeyin. Şüphesiz, Allah'a karşı yalan uyduranlar, kurtuluşa eremezler.*"⁶⁰⁶ ayetini delil getirmektedir.

Burada adeta İmam Şafî'ye (ö. 204/820) bir bölüm ayıran Herevî onun ve arkadaşlarının âsârın dışında başka bir şeye tabi olmadıklarını, kendi ifadeleriyle ortaya koymaktadır. Kendisine gelen sorulara da rivayetten başka bir şeyle cevap vermediğini, kendi re'yini soran birisine kızdığını ve ona rivayeti önerdiğini, diğer görüşlerinde de âsârı hep öncelediğini, sohbetlerinde ve konuşmalarında bunu hep yaptığını, hadis ashabını çokça övdüğünü, sevapların çoğunu hadis ashabının kazandıklarını söylediği, hatta Ahmed b. Hanbel'in kendisine kıyası sorduğunu onunda ancak zaruret halinde olabileceğini, aktaran Herevî, özellikle İmam Şafî'nin bundan daha faziletli bir ilim olmadığını söylediğini, ortaya koymaktadır.⁶⁰⁷ İmam Şafî'nin bu söylediklerine de "*Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiği hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir*

⁶⁰² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 262-280, 286-287, 290-299.

⁶⁰³ A'râf, 7/12. ; Sâd, 38/76.

⁶⁰⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 280-284.

⁶⁰⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 283-287.

⁶⁰⁶ Nahl, 16/116.

⁶⁰⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 300-310.

teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.”⁶⁰⁸ ve “*Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin.*”⁶⁰⁹ ayetlerini delil gösterdiğini aktarmaktadır.⁶¹⁰ İmam Şafiî, kim Allah’ın kitabına ve Hz. Peygamber’in (a.s.m) sünnetine tabi olmazsa o re’y ile hareket etmektedir ki buda bid’attır ve dalalettir. Kim Allah Resulü’nün dediğini yaparsa o Allah’ın dediğini yapmıştır. Bunun delili de “*Kim peygambere itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur.*”⁶¹¹ ayetidir. Kim Allah Resulü’ne tabi olmazsa o isyankârlardandır, onun vereceği hüküm merduttur, isterse âlim olsun sonuç değişmez, onun içtihadı batıldır.⁶¹²

İmam Şafiî’den sonra İmam Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) sözlerini aktaran Herevî, Ahmed b. Hanbel’e re’y hakkında fikrinin sorulduğu onunda re’yi nehyettiğini aktarmaktadır.⁶¹³ Re’yin tek bir tanesine bile bakmamak lazım geldiğini, re’y ehline hiç bir şey sormamak, Ebû Hanife’nin ashabından bir şey rivayet etmemek, re’y ehlinde hiç kimseye yaklaşmamak, Ebû Hanife’nin kitaplarından bir şey aktarmamak bunun yerine Abdullah b. Mübarek’in kitaplarından rivayet etmenin uygun olduğunu, itaatin alameti Allah’ın emirlerine teslim olmak ve O’na itaat etmekten, Resûlullah’a (a.s.m) muhabbetin alameti ise âsâra teslim olmaktan ve sünnete tabi olmaktan geçtiğini, bunun başka şekilde mümkün olmadığını belirtmektedir.⁶¹⁴

Herevî, gerek İmam Şafiî ve Ahmed b. Hanbel’den yaptığı rivayetler, gerekse diğer rivayetlerle burada ortaya koymaya çalıştığı Sünnet’e tabi olmanın ehemmiyeti ve re’y kullanmanın zararları olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunları yaparken hiçbir ayırma gitmediği, dolayısıyla bütün re’y ehlini aynı kategoride değerlendirdiği görülmektedir. Bu durumun ise ilmi olarak çok uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Zira buna göre bütün kalam ehlinin Sünnet ve Kitap karşıtı kimseler olduğu, kendi hevalarına göre kitabı yorumladıkları, dolayısıyla bunlara hiçbir şekilde güvenin söz konusu olamayacağı durumu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Herevî’nin, dini literatürde bazı istisnalar ve şaz bazı grupların kullanması dışında delil olma özelliği taşımayan

⁶⁰⁸ Nisa, 4/65

⁶⁰⁹ Haşr, 59/7.

⁶¹⁰ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, II, 310-311.

⁶¹¹ Nisa, 4/80.

⁶¹² Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, II, 311-313.

⁶¹³ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, II, 313.

⁶¹⁴ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, II, 313-316.

rüyaları da burada kullandığı görülmektedir.⁶¹⁵ Başta Hz. Peygamber (a.s.m) olmak üzere, diğer şahsiyetleri de rüyalarında görenleri ve rüyalarını rivayet etmek suretiyle, re'y ehlinin zemmine bu şekilde de zemin aradığı anlaşılmaktadır.

2.12. Dinde İnat ve Zorlamanın Yasaklanması, Teslimiyetin Gerekliliği

Dinde çok araştırma yapmanın, re'y kullanarak dini zorlaştırmanın ve bu şekilde birşeyler ortaya koymanın kerih olduğunu söyleyen Herevî, dinde inat etmenin ve zorlama yapmanın yanlışlığını, teslimiyet göstermemenin meydana getirdiği sıkıntıları ve araştırmaya dalmanın yasaklığını dile getirmektedir. Burada diğer konulardan farklı olarak da; “*Bize âlemlerin Rabbine boyun eğmek emrolundu.*”⁶¹⁶ ayetiyle konuya giriş yapmaktadır.⁶¹⁷

Dini konuları araştırmanın insanı dinden uzaklaştıracağını, dinde yeri olmayan mevzuların insanı düşündüreceğini, bu durumun çok mahzurlu neticelerinin olacağını Herevî, şu rivayetle izah etmeye çalışmaktadır. Ebû Hüreyre (r.a) Hz. Resulüllah'ın “*Şeytan kula gelir ve şöyle der: Bunu kim yarattı? Bunu kim yarattı? Bu şekilde sora sora en sonunda rabbini kim yarattı? Bu duruma gelen kişi bundan kaçsın ve Allah'a sığınsın*”⁶¹⁸ dediğini aktarmaktadır.

Bu şekilde değişik rivayetlerde bulunan Herevî, gerek Hz. Peygamber'in (a.s.m) gerekse sahabelerin çok soru sorulmasından rahatsız olduklarını, Hz. Peygamber'in (a.s.m) Allah ile ilgili izahatlar yaptığını, bunun dışında konuyla ilgili sorulan sorulardan rahatsızlığını dile getirdiğini, hatta soru soranları ayıpladığını aktarmaktadır.⁶¹⁹ Hâlbuki Peygamber Efendimiz'in (a.s.m) hayatına baktığımızda sürekli bir araştırma, soru sormaya teşvik ve öğrenmeyi cesaretlendiren bir tavır içerisinde olduğu görülmektedir. Burada anlaşıldığı kadarıyla Herevî, kendi düşüncesini ortaya koyacak, haklı çıkaracak rivayetleri aktararak tek taraftan konuyu değerlendirmektedir.

⁶¹⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, II, 295.

⁶¹⁶ En'âm, 6/71.

⁶¹⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 5.

⁶¹⁸ Müslim, “*İman*”, 120, ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 6-14.

⁶¹⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 17-27

İbn Ömer'den (r.a) yaptığı bir rivayete göre ilim üçtür: konuşan kitap, yerine getirilen sünnet üçüncüsü de bilmiyorum demektir. Başka bir rivayette bilmiyorum demek ilmin yarısıdır.⁶²⁰ Bu tarz birçok rivayet aktaran Herevî, çok soru sormanın ve herşeyi biliyorum demenin gereksizliği ve zararları üzerinde durmaktadır.⁶²¹ Bir şey hakkında bilgisi olmayan bilmiyorum desin. Kendisine tekrar sorulsa yine bilmiyorum desin ve Allah bilir desin. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.m) bu konuda şu ayeti zikrederdi. *"De ki: "Buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Kendiliğimden bir şey iddia eden kimselerden de değilim."*⁶²² buradan anlaşıldığı kadarıyla Kur'an ve sünnet dışında konuşmak Herevî'ye göre kendi fikriyle konuşmaktır.⁶²³ Herevî'nin sünnet anlayışı dikkate alındığında o Hz. Peygamber'in (a.s.m) her halini tabi olunması zorunlu bir hal olarak değerlendirmektedir. Bu durumda Herevî'ye göre sünnetin dışına çıkmak küfre kadar gidebilmektedir.

Bu minval üzere rivayetleri aktarmaya devam eden Herevî, Hz. Ömer'den yaptığı aktarımda bir adam Hz. Ömer'e: *"Meyveler ve çayrlar bitirmekteyiz."*⁶²⁴ ayetindeki *"ebb (çayır)"* nedir diye sorar. Hz. Ömer ise *"Biz detaylı olarak incelemekten ve araştırmaktan nehyedildik"* diye cevap verir.⁶²⁵ Bunun da değişik kavillerini aktaran Herevî, diğer rivayette ise Hz. Ömer'in *"Allah'ın teklifine boyun eğin ve kitaba tabi olun"* şeklinde cevap verdiğini ifade etmektedir.⁶²⁶ Diğer varyantında ise Hz. Ömer'in *"Bu bilinen şeylerdendir. Elini başının üzerine koyarak, sonra da ey Ömer'in amcaoğlu Allah neyi murad ettiyse odur. Düşünme artık, "ebb" in ne olduğunu bilmiyorsun"*⁶²⁷ demektedir.

Herevî'nin aktardığına göre *"Müslümanın Müslümana en büyük kötülüğü haram kılınmayan mevzularda harama dair çokça soru sormasıdır."*⁶²⁸ Aktardığı rivayetlerde helal olan şeyler hakkında insanlar o kadar çok soru sordular ki o helal olanlar onlara

⁶²⁰ Ebû Dâvûd, *"Kitabu'l-Feraiz"*, 306 (2885). ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 28-30.

⁶²¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 30-34.

⁶²² Sâd, 38/86.

⁶²³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 34.

⁶²⁴ Abese, 80/31

⁶²⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 35.

⁶²⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 35.

⁶²⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 36.

⁶²⁸ Buharî, *"İ'tisam"*, 361 (7289), ; Müslim, *"Kitabu'l-Fezail"*, 1831 (2358), ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 36.

haram kılındı⁶²⁹ diyen Herevî, bu konularda çok korkmak ve çekinmek gerektiğini bildirmektedir. Ona göre, re'y ile hareket edip çokça soru sormak kesinlikle doğru değildir.⁶³⁰ Bu noktada aktardığı bir rivayette İbn Abbas'ın bir şeyler aktardığını sonra *“Allah peygamberlerini zikretti”* dediğini ve arkasından *“Sen de onların tuttuğu yola uy”*⁶³¹ ayetini okuduğunu Resulallah'ın (a.s.m) böyle yaptığını ve bizimde ona tabi olduğumuzu haber vermektedir.⁶³² Zira Hz. Peygamber (a.s.m) hata yapmaktan korunmuştur.⁶³³

Allah'ın kulları arasında en şerli olanların insanlara çok soru soran kullar olduğunu aktaran Herevî,⁶³⁴ insanları zorda bırakmamaya yani onları zorda bırakacak kelam ile konuşmamaya özen göstermek gerektiğini bildirmektedir.⁶³⁵ Aktardığı rivayetlere göre İslamiyet yumuşaklık ve uysallık üzerine bina edilmiştir. Onu sorularla zorlaştırmamak gerekir. Ancak mütevazılık ile ona sâhib olunur.⁶³⁶ Zorbalık, çokça soru sormak, Herevî'nin anlatımına göre Kur'an'ın ruhuna uygun değildir. Kur'an bunun için nazil olmamıştır. Hz. Peygamber (a.s.m) bunu yasaklamıştır. Çok soru sorup insanları zorda bırakan ve bu konuda inat edenler dini bakımdan zarara uğramaktan kendilerini kurtaramamışlardır.⁶³⁷ Buna delil olarakta *“Her inatçı zorba hüsrana uğradı.”*⁶³⁸ ayetini zikretmektedir. Bunun hak için bir felaket olduğunu da yine rivayetlerle ortaya koymaya çalışmaktadır.⁶³⁹

Herevî, Hz. Ömer'e (r.a) dayandırdığı bir rivayete göre: *“Hz. Ömer yazdığı bir mektupta, muhatabına, sana bir fetva sorulduğunda Allah'ın kitabında ara, eğer bulamazsan, Resulallah'ın sünnetinde ara, eğer orada da bulamazsan, insanların icmasında ara, burada da bulamazsan iki seçenek olur ya susacaksın veya kendi re'yini*

⁶²⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 37.

⁶³⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 37.

⁶³¹ En'am, 6/90.

⁶³² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 39.

⁶³³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 40, 41

⁶³⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 42.

⁶³⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 43.

⁶³⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 43.

⁶³⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 44-50.

⁶³⁸ İbrahim, 14/15.

⁶³⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 50.

kullanacaksın, kendi re'yini kullanmada senin için hayır bulmuyorum."⁶⁴⁰ demektedir. Bu durumda insan üç emir ile muhatab olur. Bundan doğru olana tabi olmak, yanlış ve sapkın olandan kaçınmak, ihtilafa yönelik olanı ise ehline terketmek.⁶⁴¹ İhtilafı olan hükmü Herevî'nin aktardığı bir rivayete göre Allah ve Resulüne (a.s.m) bırakmak gerekmektedir.⁶⁴² *"Din konusunda Allah'a itaat edin, karışıklık çıkaranları ise kendi hallerine terkedin"* ⁶⁴³ şeklindeki rivayetle görüşünü teyid etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Herevî, Ömer b. Abdüaziz'in insanlara hutbede Kur'an'ı öğrenmelerini ve öğretmelerini, âlimlerin ilmine tabi olmalarını ve bunu yaymalarını, bunun dışındakilerden kaçınmalarını öğütlediğini aktarmaktadır.⁶⁴⁴ Kendi görüşlerinden kaçınmayı öğütlerken Âl-i İmrân süresindeki yedinci ayetin *"Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır"*⁶⁴⁵ *"Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir."*⁶⁴⁶ gibi kısımlarını okuduğuna dair delil getirmektedir.⁶⁴⁷

Herevî'ye göre, Allah ve Resulü'nün sözlerinin önüne geçmek yasaklanmıştır. Zira Kur'an *"Allah'ın ve Peygamberinin önüne geçmeyin."*⁶⁴⁸ demektedir. Bundan dolayı hiçbir şeyde Hz. Peygamber'in (a.s.m) önüne geçmemek lazımdır. Çünkü Allah söylemek istediğini Resulü'nün ağzıyla söylemektedir.⁶⁴⁹ Anlaşıldığına göre Herevî, burada konu ne olursa olsun söz söylemenin doğru olmadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla rivayetin dışında konuşmak, yorum yapmak ve ortaya bir şeyler koymak ona göre ayetle yasaklanmıştır. Allah ilmin tamamını söyletmiştir. Bundan geriye bir şey kalmamıştır. Kim bunu zorlarsa dinden çıkar ve dalaletе düşer.⁶⁵⁰

Herevî'nin aktardığı bir rivayette Hz. Peygamber (a.s.m) *"İlk kitap bir kapıdan ve bir harf yani kıraat üzerine nazil oldu. Kur'an'ın indirilmesi ise yedi kapı ve yedi*

⁶⁴⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 51.

⁶⁴¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 52, 60.

⁶⁴² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 53-54.

⁶⁴³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 55.

⁶⁴⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 56.

⁶⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/7.

⁶⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/7.

⁶⁴⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 57.

⁶⁴⁸ Hucurât, 49/1.

⁶⁴⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 61.

⁶⁵⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 61.

*harf üzerine gerçekleşmiştir. Bunlar: zecir/sınırlandırıcı, emir, helal, haram, muhkem, müteşabih ve emsallerdir. Sizler helal kıldığını helal, haram kıldığını haram, emrettiklerini yerine getirmek, nehyettiklerinden kaçınmak, verdiği misallerden öğüt ve ders almak, muhkemiyle amel etmek, müteşabih olanlarına ise iman etmek suretiyle bunların hepsi rabbimizdendir”*⁶⁵¹ deyin. Bu hadisın değişik lafızlarını da rivayet eden Herevî, Kur'an'a tabi olmak, ona muhalefet etmemek, yukarıda sıralanan sınırları aşmamakla mümkün olduğunu, yine rivayetler vasıtasıyla ortaya koyduğu görülmektedir. Dinin indirilen vahiyle tamamlandığını artık geriye ilimden hiçbir şeyin kalmadığını da ifade etmektedir.⁶⁵² Burada Herevî anlaşıldığı üzere yine âsârdan başka bir şeye ihtiyaç kalmadığını, kendi görüşünü ortaya koyanların yanlışlığını rivayetler üzerinden değerlendirmeye tabi tutmakta ve ağır ithamlara maruz bırakmaktadır. Bu durum Selefî düşüncenin ekserisinde kendini göstermektedir.

Herevî, ahir zamanda çıkacak olan cahil insanların kendi re'ylarıyla hareket edeceklerini, kendileri dalalette oldukları gibi başkalarını da dalalete sürükleyeceklerini aktarmaktadır.⁶⁵³ Sürekli rivayetleri konuşturan Herevî, buraya kadar hiçbir şekilde kendisine ait bir cümleyi yazmamıştır. Ancak aktardığı rivayetler ve kullandığı başlıklar dikkate alındığında, konuları kendi indi görüşlerine göre yorumladığı görülmektedir.

2.13. Bütün İlimlerin Sünnette Bulunduğu İnancı

Herevî, Hz. Peygamber'in (a.s.m) vefat etmeden önce ümmeti için gerekli olan bütün ilimleri zikrettiğini bu konuda herhangi bir bilgi eksikliğinin kalmadığını savunmaktadır.⁶⁵⁴ Aktardığı rivayetleri de bu zaviyeden değerlendirmektedir. Bu rivayetlerin değişik varyantlarını her konuda olduğu gibi burada da kaydetmektedir. Bu rivayetlerin sahilik derecesi hiçbir şekilde dikkate alınmamaktadır. Ancak çalıştığımız konunun rivayetlerin sıhhatiyle ilgisi bulunmadığından o kısmı değerlendirmeye tabi tutmayı uygun görmedik.

⁶⁵¹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî (ö. 321/933), *Şerhu müşkili'l-Âssâr*, thk, Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1415/1994, VII, 115 (3102). ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 64.

⁶⁵² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 68, 69, 71, 73.

⁶⁵³ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh*, thk, Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî, Daru İbni'l-Cevzi, Su'ûdiyye, 1417, II, 153. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 74.

⁶⁵⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 151.

Mevzuyla ilgili olarak Herevî, “Hz. Peygamber (a.s.m) bizden ayrıldığında yer ile gök arasındaki kuşlara varıncaya kadar bütün her şeyin ilmini bize öğretti.”⁶⁵⁵ rivayetini aktarır. Ona göre bu demektir ki her şey öğretilmiştir. Bunun dışında bir şey aramak doğru yoldan sapmaktan başka işe yaramayacaktır. Herevî aktardığı rivayetlerle bu tarz araştırma ve tartışmalara kalkışmayı kıyametin alameti olarak zikretmekte ve bu tartışmalar gerçekleşmeden kıyametin kopmayacağını bildirmektedir. “İnsanlar açıkça rablerini inkâr etmeden ve Allah hakkında konuşmadan kıyamet kopmayacaktır.”⁶⁵⁶ İnsanlar birbirleriyle ve rableri hakkında düşmanlık yapmadan, dinlerine düşman olmadan, rableri hakkında ileri geri konuşmadan, kıyamet kopmayacaktır. Allah’ın kitabına ve Resulü’nün sünnetine muhalefet edenlerin bizden olmadığını ifade eden hadisi de burada zikretmektedir. Bu kimselerin deccal olduğunu, yalancı olduğunu, bunların ekserisinin ahir zamanda çıkacaklarını bildirmektedir. Bu kimselerin “Ne oluyorsunuz ki Allah'a büyüklüğü yakıştıramıyorsunuz.”⁶⁵⁷ ayetinde zikredilen kimseler olduğunu ifade etmektedir.

Herevî, en baştan buraya kadar kaydettiği bütün rivayetleri kendine göre kelam ilmi ve kelam ehlinin kötülüğünü ve merdutluğunu sağlam bir şekilde ortaya koymak için ifade etmektedir. Ona göre bu rivayetler kelam ehlini ve kelam ilmini âsâra dolayısıyla selefe muhalefet ettiklerini ortaya koymak içindir. Bu itibarla onlar bid’ata dalmış ve dolayısıyla yoldan çıkmış dalalet ehlidirler.

Herevî, yukarıdaki tezi desteklemek amacıyla rivayetleri aktarmaya devam etmektedir. Ona göre cehalet, nücûm yani yıldız ilmine ve kelam ilmine talib olmaktır. Bu da sihir, şiir, felsefe gibi ilimlerdir ki insanların kendilerini ve aile efratlarını bundan sakındırmaları gerekmektedir.⁶⁵⁸ Bundan kurtuluş ise Kur’an ve sünnete tabi olmaktır. Kim Kur’an’a ve sünnete uyarsa o kurtulur. Kim buna muhalefet ederse hem dünyada hem de ahirette hüsrana uğrar ki bunlar hevalarına tabi olan, şeytana tabi olan, dinde nifak çıkaran, yalan söyleyen, re’yleryle hareket eden ve bu ümmetin afetleridir.

⁶⁵⁵ Heysemî, “*Kesfû’l-Estâr ‘an Zevâ’idi’l-Bezzâr*”, I, 88, ; Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, III, 151-154.

⁶⁵⁶ Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Evsat*, thk, Tarık b. İvazullah ve Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Dâru’l-Harameyn, Kahire, 1415/1995, I, 108-109. (Ancak bu rivayet mevzudur denilmiştir.) ; Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, III, 157.

⁶⁵⁷ Nüh, 71/13. ; Bu rivayetler için bkz: Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, III, 157-169, 184-185.

⁶⁵⁸ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, III, 170-175.

Kitab'ın bir kısmına iman eden diğer kısmını da inkâr edenlerdir. Bunun delili: *"Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin."*⁶⁵⁹ ayetidir.⁶⁶⁰

Herevî'ye göre bütün bu özellikler selefe muhalefet edenlerindir. Bunların başında da kelam ehli gelmektedir. Âsâra tabi olmayanlar ona göre dinden çıkmış kimselerdir. Kelam ehli ile oturmak, onlarla konuşmak, onların meclislerinde bulunmak yasaklanmıştır. Bu kimseler ne dünyada ne de ahirette rahat görmeyeceklerdir.

2.14. Sünneti Savunmanın Önemi

Hiz. Peygamber'in (a.s.m) Sünnet'e tabi olmaya verdiği önemi ve sünnete ehemmiyet vermeyenlerin tezyifi ile ilgili rivayetlerin aktarıldığı bu konuda Herevî, saadet asrındaki sünnet anlayışını ve sünneti savunmanın önemini işlemektedir.⁶⁶¹ Herevî, bazı kimselerin Hiz. Peygamber'i (a.s.m) davasından dolayı rahatsız ettiklerini, onun sözleriyle alay ettiklerini, bundan dolayı Allah'ın, *"Allah'la, ayetleriyle, Peygamberiyle mi alay ediyordunuz?"*⁶⁶² ayetiyle Resulü'ne teselli verdiğini rivayet etmektedir.⁶⁶³ Müşriklerin tahriklerine karşı *"(Seninle) alay edenlere karşı biz sana yeteriz."*⁶⁶⁴ gibi ayetlerle Cenab'ı Hakk Resulü'ne teselli vermiş ve onlara aldırış etmemesini bildirmiştir. Bu tarz tezyif edici ifadelere ve psikolojik baskılara karşı Hiz. Peygamber'in (a.s.m) savunma geliştirdiği, yukarıdaki ayetlerle karşılık verdiği, İslamiyet'in ilk zamanlarında yapılan bu tarz baskılara karşılık Allah'ın sürekli gönderdiği ayetlerle peygamberini desteklediğini, bu soruları genellikle Yahudilerin sorduğunu, ihlas süresinin bu süreçte bu sorulara cevap niteliğinde indirildiğini ve daha başka ayetlerinde bu konular üzerine nazil olduklarını ifade etmektedir.⁶⁶⁵ Burada Herevî çok soru sormanın kerahetini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Herevî'nin aktardığına göre Hiz. Peygamber (a.s.m) döneminde vuku bulan bazı tartışmalar ve neticeleri konumuz açısından önemli bir yere sahiptir. Zira ona göre bu

⁶⁵⁹ Haşr, 59/7.

⁶⁶⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 176-180, 186-194.

⁶⁶¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 201.

⁶⁶² Tevbe, 9/65.

⁶⁶³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 202.

⁶⁶⁴ Hicr, 15/95.

⁶⁶⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 202-228.

tartışmalardan özellikle Allah'ın zatı hakkındaki tartışmalarda ya iman veya helak söz konusudur.⁶⁶⁶ Bu rivayetlerin birisinde Necranlıların Hz. Peygamber'e (a.s.m) bir heyet şeklinde geldiklerini, reislerinin bir kısım sorular sorduğunu, Hz. Peygamber'in (a.s.m) bu sorulara cevap verdiğini, ancak özellikle Hz. Meryem ve Hz. İsa'nın (a.s) ilah olmadıklarına, Allah'ın bir tek ilah olduğuna dair ayetlerle⁶⁶⁷ verdiği cevaplar karşısında rahatsız olduklarını ve kabullenemediklerini, buna karşılık Hz. Peygamber'in (a.s.m) onları lanetlemeye davet ettiğini ancak onların bundan çekindiklerini ifade etmektedir.⁶⁶⁸ Herevî burada özellikle Allah'ın zatı ve sıfatları hakkında Hz. Peygamber (a.s.m) döneminde vukua gelmiş olaylar ve akıbetlerine dikkat çekmeye çalışmaktadır.

Hz. Peygamber (a.s.m) döneminde meydana gelmiş olan başka bir olayı ise, Abdullah b. Ömer (r.a) (ö. 73/693) şöyle aktarmaktadır. Hz. Peygamber (a.s.m) ile beraberken, üstü başı dağınık, pis kokan birisi geldi. İnsanların üzerine basa basa Allah Resulü'nün önüne kadar geldi ve oturdu. Resulüllah'a seni kim yarattı? diye sordu. Allah Resulü de: "*Allah*" dedi. Semayı kim yarattı? dedi. Allah Resulü de: "*Allah*" dedi. Yeri kim yarattı? dedi. Allah Resulü de: "*Allah*" dedi. Allah'ı kim yarattı? dedi. Allah Resulü: "*SübhaneAllah! SübhaneAllah!*" dedi ve alnını tuttu. Bu arada adam kalktı ve gitti. Allah Resulü: "*Adamı bana getirin*" dedi. Biz adamı getirmek için gittik ancak bulamadık. Hz. Peygamber (a.s.m): "*O iblistir. Sizi dininizde şüpheye düşürmek için gelmişti.*" dedi⁶⁶⁹

İbn Abbas (r.a) (ö. 68/687-88) ve kölesi arasında geçen bir diyalogu da aktaran Herevî, İbn Abbas'ın (r.a) bir ayet hakkında insanlar bunu sormuyorlar, bilmiyorum bu konuda sussam mı, yoksa öğretsem mi? Kölesinin ise insanların cehaletlerinden sormadıklarını, ancak bunun cevabını öğrenmek istediğini, İbn Abbas'ın (r.a.) da "*Hiç şüphesiz siz ve Allah'tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunusunuz.*"⁶⁷⁰ ayetini okuduğunu bildirmektedir.⁶⁷¹ Konunun hususi değil genel olduğunu aktaran Herevî devamında ise "*Meryem oğlu İsa bir örnek olarak anlatılınca birde ne göresin, senin*

⁶⁶⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 205-207, 210-212, 228.

⁶⁶⁷ Bu ayetler için bkz: İhlas, 112/1-4. ; Şûrâ, 42/11. ; Nahl, 16/53.

⁶⁶⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 210-212.

⁶⁶⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, I, 109 (73), ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 229-230.

⁶⁷⁰ Enbiyâ, 21/98.

⁶⁷¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 231-232.

kavmin (seni susturacak bir delil buldukları zannıyla) hemen şamata etmeye başlar.”⁶⁷² ayetini delil olarak ortaya koymaktadır.⁶⁷³ Herevî, âsârda yani Kitap, Sünnet ve Selef-i Sâlihîn’in bize bildirdiklerinde hiçbir ön koşul ortaya koymadan, soru sormadan, mevzunun detayına girmeden kabullenmenin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ona göre bu yapılmadığı takdirde kendi indi görüşler, yorumlar, re’yeler devreye girer ki buda dalalete sapmak, hak yoldan uzaklaşmak hatta islama savaş açmak demektir. Hâlbuki aktardığı bu rivayette İbn Abbas (r.a) insanların soru sormamalarından müzdarip olduğu anlaşılmaktadır. Bu konu gibi daha başka yerlerde de çelişkili rivayetler aktarmaktadır.

Herevî, Hz. Peygamber (a.s.m) döneminde Allah’ın zatı, sıfatları ve bazı hususiyetleri ile ilgili soruların sorulduğunu, buna karşılık Hz. Peygamber’in (a.s.m) çok sert tepkiler verdiğini, Allah’ın bunlar hakkında “*Hiç şüphesiz siz ve Allah’tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunusunuz.*”⁶⁷⁴ ayetini indirdiğini, buna karşılık itaat edenlere ve dini konularda detaya girmeyerek itaat edenler hakkında da “*Yaptıklarına karşılık katımızdan kendileri için iyi şeyler yazılmış olanlar, işte onlar cehennemden uzak tutulanlardır.*”⁶⁷⁵ ayetini indirdiğini bildirmektedir.⁶⁷⁶ Hz. Peygamber’in (a.s.m) sünnete tabi olunması gerektiğini ve Kur’an üzerine tartışmayı yasakladığını aktaran Herevî, bu meselede tartışanların sonlarının iyi olmadığını haber vermektedir.⁶⁷⁷

Herevî, anlaşılmayan hadislerin inkâr edilmemesi gerektiğini, bilakis ben anlamadım denilmesinin daha uygun olduğunu, bir kısım insanların bu ümmetten kıyamet kopuncaya kadar hak üzere olacaklarını, bunların da nasların zahirine tabi olanlar olduğunu, Allah’ın emri nasıl geldiyse o şekilde kabul ettiklerini, kıyamete kadar doğru yolda olanların bunlar olduğunu, bu kimselerden zerre kadar imanı olanların necat bulacaklarını, bir kısım insanların ise dini tahrif edeceklerini, cahilce yorumlarda ve te’villerde bulunacaklarını, dini koruyan fakihlere karşı bu kimselerin

⁶⁷² Zuhurf, 43/57.

⁶⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 318. ; Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, III, 231-233.

⁶⁷⁴ Enbiyâ, 21/98.

⁶⁷⁵ Enbiyâ, 21/101.

⁶⁷⁶ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, III, 235-245.

⁶⁷⁷ Ebü’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995), “*Sünen-i Dârekutnî*”, thk, Seyyid Abdullah Hâşim el- Yemânî, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1386, IV, 208-209. ; Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, III, 265-270.

cahilce çekiştirmelerde, gıybet, tartışmalarda bulunacaklarını bildirmektedir. Bunlara karşı dikkatli olmak gerektiğini, çünkü bunların facirler olduğunu, bunların gıybetinin günah olmadığını, bunları Allah yolunda kurban etmek gerektiğini, bu kimseleri Allah’a havale etmek gerektiğini, insanların onlardan uzak durmaları için onları insanlar içerisinde ortaya çıkarmak gerektiğini, bunların Cehmiyye olduğunu, bunlarla oturmamak gerektiğini aktarmaktadır.⁶⁷⁸

Burada dikkat edildiğinde Herevî ve aynı düşünceye sâhib olanların, bu noktada nasıl bir ayrışmaya sebep olduklarını görmek mümkündür. Kanaatimizce bazı radikal yapılanmaların zihin dünyasını meydana getiren, bu tarz düşünceleri doğuran ve ümmetinin ihtilafına sebebiyet veren bazı yaklaşımlar bu düşüncelerden beslenmektedirler. Zira bu yaklaşım tarzı kendi fikriyatını paylaşmayan ve kendisine muhalif görülenleri genellikle dışlamakta, insanları ayrılığa ve tefrikaya sevk etmektedir. Bu durum ümmetin birliğinden ziyade ihtilafını ve insanların birbirinden uzaklaşmasını körüklemekte olduğu anlaşılmaktadır.

2.15. Selefe ve Selef Yoluna Tabi Olmanın Zorunluluğu

Herevî burada doğrudan kelamı ve kelam ehlini hedef almaktadır. Diğer kısımlardan farklı olarak burada ayrı tabakalara ayırdığı şahsiyetlerden yaptığı aktarımlarla mevzuyu işlemekte ve konuyu derinlemesine ortaya koymaya çalışmaktadır. Konuya “İslam imamlarının inkârı ve mütekelliminin dinde yaptığı yenilikler, yanlışlar, manası anlaşılmaz ifadeler, te’vil, mücadele ve re’y ile hareket etmeleri.”⁶⁷⁹ ifadeleriyle giriş yapmaktadır. Aktardığı rivayetler dikkate alındığında bu kısmın daha ziyade bir sünnet müdafaası olduğu görülmektedir. Anladığımıza göre Müellif kelamı ve kelam ehlini sünnet düşmanları olarak algıladığından dolayı, sünneti savunmanın veya sünnetin ehemmiyetini ortaya koymanın kelam ve kelam ehlini zemmetmek olduğu kanaatine varmaktadır.

Herevî’nin burada aktardığı rivayetler genel olarak iki tanedir. Ancak değişik ravi ve lafız farklılıklarıyla tekraren aktardığından konu uzamaktadır. Bunların birincisinde: “İlmi sahiplenilenler arasında sonradan gelenler ancak adaletli

⁶⁷⁸ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, III, 275-313.

⁶⁷⁹ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, III, 315.

halifelerdir. Onun yok olmasını veya tahrif olmasını engellerler. Başka batıl fikirlerin karışmasını önlerler. Cahillerin te'villerinden de korurlar.”⁶⁸⁰ Devamındaki rivayetlerde halifelerin kimler olduğu sorusuna, onlar sünnete sahip çıkanlardır diye cevap verilmektedir. “Kim sünnete sahip çıkarsa o Resulüllah’a (a.s.m) sahip çıkmıştır. Kimde Resulüllah’a (a.s.m) sahip çıkarsa cennete girecektir.” Başka bir rivayette “Kim sünneti diriltirse ve insanlara öğretirse” diye devam etmektedir. Başka bir rivayette, “Bu kimselerle peygamberler arasında sadece bir derecenin olduğu” ifade edilmektedir. Bu kimselerin Kur’an’ın koruyucuları olduğunu da yine rivayet üzerinden ortaya koymaya çalışmaktadır. Allah Resulü’nün (a.s.m) Allah o halifelere rahmet etsin diye dua ettiğini, bu kimselerin kendisini sevdiklerini, kendisini sevenlerin beraberinde cennette olacaklarını da müjdelediğini aktarmaktadır.⁶⁸¹

Herevî, aktardığı bu rivayetler üzerinden sünneti savunuyormuş gibi görünürken aktardığı rivayetler içerisinde geçen te’vil, re’y, batıl fikirler, yorumlar ve cahiller gibi ifadeleri kelam ehline yönelik kullandığı anlaşılmaktadır. Ona göre kelam ilmi Kur’an ve sünnete muhalefet etmek demektir. Kelam ehli ise kendi hevalarından konuşan, islamî esaslardan uzaklaşan ve uzaklaştıran, sünneti yok etmeye çalışan, Resulüllah’a itaat etmeyen kimselerdir.

Buradan itibaren Herevî farklı tabakalar şeklinde konuyu derinlemesine rivayetler üzerinden ortaya koymaya çalışmaktadır. Burada birinci tabaka olarak sahabelerden ikinci tabaka olarak tâbiînlerden sonraki tabakalarda da değişik şahsiyetlerden rivayetlerle konuyu hülasa etmektedir.

Birinci tabakada bulunan sahabelerin Allah’ın kitabı ve Resulü’nün sünnetini savunma, diğer fikir ve görüşlere karşı olan tepkilerini ifade etmektedir. Konuyu ise, “Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar”⁶⁸² ayetiyle başlatmaktadır. Hz. Ömer’in bu mevzu hakkındaki hassasiyetiyle ilgili rivayetlerle de devam etmektedir. Ona göre Hz. Ömer’in fikri, kendi görüşünü

⁶⁸⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 316. (Hadisin kaynağını bulamadık. Muhakkikin aktardığı bilgiye göre de bu mevzu bir rivayettir. Bunun için bkz: Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 316, 3. Dipnot)

⁶⁸¹ Ebü'l-Ferec Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), *el-Mevzû'ât*, thk, Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetü's-selefiyye, Medine, 1386/1966, I, 31. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, III, 316-347.

⁶⁸² Bakara, 2/137.

ortaya koyup, yeni şeyler söyleyenler şerli işler yapan kimselerdir. Allah'ın kitabına uymayı inkâr edenlerdir. Bu insanlarla oturulup konuşulmamalıdır. Çünkü onların sözleri ve yaptıkları şerli şeylerdir.⁶⁸³ Bu durumların birisinde Kur'an'ın müteşabihatıyla ilgili soru soran Sabiğ ismindeki birisini Hz. Ömer'in başından kanlar akıncaya kadar dövdüğünü aktarmaktadır.⁶⁸⁴ Başka bir rivayette Hz. Ömer'in Sabiğ ile oturmayı da yasakladığı ifade edilmektedir.⁶⁸⁵ Devamındaki bir rivayette ise İmam Şafiî'nin kalam ehli hakkındaki hükmü de Hz. Ömer'in Sabiğ hakkındaki hükmüyle aynıdır, denilmektedir.⁶⁸⁶

Rivayetlere devam eden Herevî, Hz. Ali'nin ahir zamanda kalamcılar diye bir kavmin çıkacağını, bu kimselerin sözlerinin Müslüman kimselerin sözleri olmadığını, onlarla savaşmak gerektiğini ve onlarla savaşanların Allah tarafından mükâfatlandırılacağını ifade etmektedir.⁶⁸⁷ Yine Hz. Ali'nin: *"İhtilaf dinin çoraklaşmasına sebep olur. İnsanlar arasında bozgunculuğu netice verir. Bundan dolayı husumet etmekten sakınınız. Zira husumet amellerin neticesiz kalmasına neden olur. İhtilaf fitneye yol açar. Fitnede insanı ateşe sokar."* Sonrasında da *"Çekişmeyin, yoksa korkar başarısızlığa düşersiniz ve kuvvetiniz gider."*⁶⁸⁸ ayetini okuduğunu rivayet etmektedir.⁶⁸⁹

Bu rivayetten sonra ilk kez Herevî kendisine ait bir ifade kullanmaktadır. Ancak onuda yine rivayet olarak ifade etmektedir. Şöyle demektedir: *"Bu ümmetin mütekellimlerine reddiye olarak söylediği ilk söz Hz. Ali'nin şu sözüdür."* Hz. Ali mahkeme⁶⁹⁰ onların *"Allah'ın hükmünden başka bir hüküm yoktur."* sözlerine karşılık *"Kendisiyle batıl talep edilen hak bir söz"* ifadeleridir.⁶⁹¹

⁶⁸³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 5-6.

⁶⁸⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 7.

⁶⁸⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 7.

⁶⁸⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 8, 293.

⁶⁸⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 8.

⁶⁸⁸ Enfâl, 8/46.

⁶⁸⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 9.

⁶⁹⁰ Bu mahkeme hakkında kitabı tahkik eden geniş bilgi vermektedir. Bunun için bakınız: Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 9-14. (1. Dipnot)

⁶⁹¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 9-13.

Herevî İbn Abbas'tan yaptığı rivayetlerde, İbn Abbas'ın “*Ayetlerimizi çekişmeye dalanları görünce...*”⁶⁹² ayetini okumuş, daha sonra da “*Bu kimseler husumet ashabıdır. Onlar Allah'ın dininde tartışma çıkarırlar.*” demiştir.⁶⁹³ İbn Abbas'tan bu minval üzere rivayetler aktarmaya devam eden Herevî, İbn Abbas'ın yüz otuz beşinci senede Hz. Süleyman'ın denizde hapsedtiği şeytanların çıkacağını, insanlara yeni şeyler müjdeleyeceklerini, o kimselerin fitneci olduklarını ve onlardan sakınız.⁶⁹⁴ dediğini bildirmektedir.

Herevî, rivayetler üzerinden konuyu bu bölümde de işlemektedir. Israrla şeytan, fitneci, kalplerinde hastalık olanlar, akıllarında her türlü pisliğin bulunduğu, güğüslerinde şüphe olduğu, bu kimselerin sonradan birşeyler uyduran kimseler olduğu, bunlara kesinlikle soru sorulmaması gerektiği, rablerini tanıma konusunda ihtilafa sahip olduklarını, dinde sürekli kıyas yaptıklarını, Allah'ın kitabında olmayan yeni şeyler ortaya attıklarını, Kur'an'ın onlar hakkında “*Kalblerinde eğrilik olan kimseler*”⁶⁹⁵ dediğini, Hz. Peygamber'in (a.s.m) onları cahil kimseler olarak tarif ettiğini, ifade ederek değişik vasıflarla bu kimseleri tanıtmaktadır.⁶⁹⁶ Anlaşıldığı üzere Herevî bütün bu vasıfları kelim ehline yakıştırmaktadır.

Sahabeden rivayetler aktarmaya devam eden Herevî, İbn Mesud'un ilim kaybolmadan onu öğrenin, onun kaybolması ehlinin gitmesi yani ölmesiyle olur. İlmi öğrenin çünkü insan elindekini kaybetmeden kıymetini bilemez, onun için elinizden çıkmadan ilim öğrenmeye gayret ediniz ve ona sınıksız sarılınız. Siz ileride bir kavim göreceksiniz. Onlar sizi Allah'ın kitabına çağıracaklar ancak ilim ehli olmadıklarından kendi kafalarından konuşacaklar. Bu duruma düşmemek ve cahillerden olmamak için ilim öğrenin ve âsâra sarılın, hakikat olan budur.⁶⁹⁷

⁶⁹² En'âm, 6/ 68. ayetin tamamı şu şekildedir: “Ayetlerimizi çekişmeye dalanları görünce, başka bir bahse geçmelerine kadar onlardan yüz çevir. Şeytan sana unutturursa hatırladıktan sonra artık zulmedenlerle beraber oturma.”

⁶⁹³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 14-15.

⁶⁹⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 15-17. bu rivayetin değişik lafız ve ravilerle olan aktarımlarında Herevî tarihi 133 olarak ifade etmektedir.

⁶⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/7.

⁶⁹⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 17-22.

⁶⁹⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV ,23.

İbn Mesud'dan yaptığı başka bir rivayette Herevî, O'nun, Kur'an'ın emrinin, Kur'an hakkında tartışmamak olduğunu, kim ondan bir ayet hakkında mücadele ederse bütün Kitap hakkında aynı duruma düşmüş demektir dediğini,⁶⁹⁸ diğer bir rivayette ise, İbn Mesud'un heva sahipleri için bir ölçü olmadığını, kulakların onlardan muhafaza edilmesi gerektiğini, onlarda şifası olmayan hastalıkların bulunduğunu haber vermektedir.⁶⁹⁹ Başka bir rivayette ise onların kalblerinde hastalık olduğu, incitici ve ayrılıkçı bir tavra sâhib olduklarını aktarmaktadır.⁷⁰⁰ Bir rivayette ise Abdullah b. Mesud ile oturan birisi başka birisinin kendi yanlarına gelerek, bir şeyler sorduğunu İbn Mesud'un da bunu terk etmesini, sonradan öğrenilen şeylerin doğru olmadığını, Allah'ın kitabından ancak rivayet edilenlerin öğrenilmesi gerektiğini ifade ettiğini, diğer bir rivayette ise *"Kim sünneti terk ederse o dalaletle sapar"* dediğini bildirmektedir.⁷⁰¹

Abdullah b. Ömer'den ise şöyle bir rivayet aktarmaktadır. Muhakkak ki kaderiyye kendi zayıf re'ylerini Allah'ın mukadderatının üzerine bina ederler. Birde neden? diye sorarlar. Hâlbuki Allah hakkında neden sorusu sorulmaz. Çünkü Allah *"O, yaptığından dolayı sorgulanamaz fakat onlar sorgulanırlar."*⁷⁰² demektedir.⁷⁰³ İbn Ömer'den rivayetlere devam eden Herevî, Haricilerin başlarından olan Necd'in⁷⁰⁴ sözlerinden bahsedildiğinde kulaklarını tıkadığı ve o sözlerden bir şeyin kalbine girmesini istemediğini ifade ettiğini rivayet etmektedir.⁷⁰⁵

Herevî, sahabelerden Muaz b. Cebel'e (ö. 17/638) vefatına yakın bazı soruların sorulduğu Onunda rivayet aktaran sahabeleri övdüğünü, diğer insanların ise âlemin zilletine düştüklerini, âlemin zilleti nedir? diye sorulduğunda ise: *"Onların sözlerinin dalalet olduğunu, şeytanın onların diliyle konuştuğunu, onların ilimleriyle münaflık*

⁶⁹⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 24.

⁶⁹⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 25.

⁷⁰⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 25.

⁷⁰¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 26-29.

⁷⁰² Enbiyâ, 21/23.

⁷⁰³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 31.

⁷⁰⁴ Muhakkikin dipnotunda verdiği bilgiye göre Haricilerin ileri gelenlerinden ve başlarından biridir. Bunun için bkz: Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 32. (1. dipnot.)

⁷⁰⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 32.

yaptıklarını, hakkın nur gibi olduğunu fakat bu kimselerin bunu karıştırmaya çalıştıklarını” ifade etmektedir.⁷⁰⁶

Herevî, sünnete uymanın gerekliliği⁷⁰⁷ ile ilgili bazı rivayetlerden sonra İbn Mesud’dan şu aktarımı yapmaktadır: “Hz. Peygamber’in (a.s.m) ashabına uyunuz. Çünkü onlar bu ümmetin en temiz kalblileridir. En derin ilmi bilgiye sahiptirler. Onlar yanlış söz söylemezler. En doğru rehber ve yol gösterici onlardır. Güzel ahlak sahibidirler. Allah onları Peygamberine arkadaşlık ve dinini ikame etmek için görevlendirmiştir. Onların faziletlerini biliniz ve onların âsârına tabi olunuz. Muhakkakki onlar doğru yolda olanlardır.”⁷⁰⁸

İkinci tabaka olarak da Herevî, tâbiîn ve tebeu’t-tâbiîn’in sözlerini aktarmak suretiyle konuyu işlemektedir. Burada müellifin giriş cümlesini, “Farklı bölgelerde bulunan Tabiîn’in fakihlerinin konu hakkındaki görüşleri”⁷⁰⁹ şeklinde ifade etmek mümkündür.

Herevî, burada İbn Sirin’den (ö. 110/729) yaptığı aktarıma göre İbn Sirin şöyle demiştir: “Fitne ortaya çıkıncaya kadar biz hadis isnadını sormazdık. Ne zamanki fitne çıktı biz isnadı sormaya başladık. Eğer raviler ehl-i sünnet ise onların rivayetini alırsız, eğer bid’a ehli iseler onların rivayetini reddederiz.”⁷¹⁰ Hasan’ın ise “Heva ehli ile oturmayın ve onların söylediklerine cevap vermeyin”⁷¹¹ Hişam’ında “Hasan ve Muhammed’in; heva ehli ile oturmayın, onların söylediklerini dinlemeyin ve onlarla mücadeleye girişmeyin” dediklerini⁷¹² bu minval üzere rivayetlere devam eden Herevî’nin aktardıklarına göre; İbn Sirin “Şimdi sen onlardan yüz çevir.”⁷¹³ ayetindeki yüz çevirilmesi gerekenlerden kastın heva ashabı olduğunu söylemiştir.⁷¹⁴ Burada heva ashabı/ehli olanların kim olduğu konusu önem arz etmektedir. Onu da Herevî’nin Ma’mer’den yaptığı şu rivayet ortaya koymaktadır: Ma’mer, İbn Tavus otururken,

⁷⁰⁶ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 33. Ayrıca bu rivayetin değişik ravi ve versiyonları için bkz: Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 34.

⁷⁰⁷ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 35-38.

⁷⁰⁸ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 38-39.

⁷⁰⁹ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 40.

⁷¹⁰ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 43.

⁷¹¹ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 43.

⁷¹² Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 43, 61-64.

⁷¹³ Secde, 32/30.

⁷¹⁴ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 45.

Mu'tezile'ye mensub bir adam geldi ve konuşmaya başladı. Bunun üzerine İbn Tavus parmaklarını kulğına tıkadı oğlunun da kulaklarını kapamasını istedi, taki onun sözlerinden bir şey işitmesinler. Ma'mer diyor ki, İbn Tavus'un bundan kastı, kalbine bir zaâfiyet gelmemesi içindir.⁷¹⁵ Heva ehlinden kastın Mu'tezile mensupları olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir rivayette ise Mu'tezile ehli olanlarla oturup kalkmanın yasaklandığı, onlarla konuşmanın kalp zayıflığına yani dine zarar verecek hallerin insana galebe çalmasına sebep olduğu ifade edilmektedir.⁷¹⁶ Diğer bir rivayette ise husumet ashabıyla oturmak yasaktır. Peki, husumet ashabı kimdir? sorusuna: Onlar Allah'ın ayetleri hakkında derinlemesine araştırma yapanlardır. Şu ayet onlardan haber vermektedir. *"Şu dinlerini parça parça edenler."*⁷¹⁷ diye cevap verilmektedir.⁷¹⁸

Herevî'nin aktardığı diğer bazı rivayetlere göre; Deccal'ın taraftarlarının çoğu Yahudi, bid'at ve heva ehli olan kimselerdir.⁷¹⁹ O'na göre ayetteki *"Başka yollara uymayın."*⁷²⁰ İfadesi bid'at ve şüphe ehli içindir.⁷²¹ Bid'at ehli olanlar ise Yahudi ve Hristiyanların mesabesindeirler.⁷²² Bunlarla mücadele en güzel şekilde olmalıdır. Zira Allah: *"İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin."*⁷²³ demektedir. Buna rağmen yola gelmezlerse onlara karşı kılıç kullanmak gerekmektedir.⁷²⁴

Anlaşıldığı kadarıyla Herevî, kendi bakış açısını yansıtan rivayetleri kullanmak suretiyle kalamı ve kalam ehlini, Yahudi ve Hristiyanlarla eş değer tutmakta, Mu'tezile üzerinden onları dini tahrip eden, dine kendi istedikleri gibi yorum karıştıran, Kur'an'a ve Sünnet'e muhalif kimseler, hiçbir şekilde sözlerinin dinlenmemesi gereken, onlarla oturup konuşmamanın gerektiği, dine güzelce davet edilmeleri bunu kabul etmedikleri halde onlarla savaşmanın gerektiği kimseler olarak görmektedir.

⁷¹⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 45-46.

⁷¹⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 46-47, 65-66.

⁷¹⁷ En'âm, 6/159.

⁷¹⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 50-53.

⁷¹⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 53-56.

⁷²⁰ En'âm, 6/153.

⁷²¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 56-60.

⁷²² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 66.

⁷²³ Ankebût, 29/46.

⁷²⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 76.

Üçüncü tabakadan rivayetlerle devam eden Herevî, burada da yukarıdaki bahislerde geçen rivayetlerin benzerlerini bu sefer değişik şahsiyetlerden aktarmak suretiyle konuyu işlemektedir. Âsâra tabi olmanın gerekliliğini, te'vilin cehalet olduğunu, Ömer b. Abdulaziz'in insanların sapkınlığa düşmemesi için sünnete dair kitap yazdığını, sünnete tabi olanların kurtuluşa ereceğini, uymayanların zulme düşeceklerini ve dünyaya dalacaklarını, sünnete tabi olmayanların ancak zındık olduklarını aktarmaktadır.⁷²⁵ Başka rivayetlerde de tartışmaya girenlerin ancak cahil ve şeytanın arkadaşları olduklarını, onların iftiracı olduklarını, *“Buzağıyı ilâh edinenlere mutlaka (ahirette) Rablerinden bir gazab, dünya hayatında ise bir zillet erişecektir. İşte biz iftiracıları böyle cezalandırırız.”*⁷²⁶ ayetinin onlardan bahsettiğini ve ahirette cezalarının Allah'ın onları zelil etmesiyle verileceğini ifade etmektedir.⁷²⁷

Herevî, dört şeyden kaçınılması gerektiğini bunların da: Kur'an'ı re'y ile yorumlamak, kader hakkında konuşmak, Hz. Peygamber'in (a.s.m) ashâbı hakkında ileri-geri konuşmak, heva ehli olanları dinlemek ve sevmek olduğunu bildirmektedir.⁷²⁸ Heva ehlinin ancak dalalet ehli olduklarını, varacakları yerin ateş olduğunu, re'ydin ancak kılıç zoruyla vazgeçirilebileceklerini, bu kimselerin nifak ehli olduklarını bildiren Herevî, şu ayetlerinde onlardan haber verdiğini iddia etmektedir: *“Onlardan kimi de, Allah'a and içti.”*⁷²⁹ *“Peygamberi incitenler vardır.”*⁷³⁰ *“İçlerinden sadakalar konusunda sana dil uzatanlar da var.”*⁷³¹ O'na göre, heva ehli olanların sözleri nifaktır, bir araya gelmeleri şüphe ve yalan uydurmak içindir⁷³² ve bu kimseler Allah'ın kitabıyla alay edenlerdir.⁷³³

Herevî burada heva ehli olarak ifade ettiği kelam ehline karşı, hadis ashâbının mücadele ettiğini, kurtuluş çaresinin hadis ehline tabi olmak olduğunu, insanları belalardan ve afetlerden kurtarmaya hadis ehlinin vesile olduğunu, hadis ehlinin

⁷²⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 80-86.

⁷²⁶ A'râf, 7/152.

⁷²⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 86-88.

⁷²⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 88-89.

⁷²⁹ Tevbe, 9/75.

⁷³⁰ Tevbe, 9/61.

⁷³¹ Tevbe, 9/58.

⁷³² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 92.

⁷³³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 100.

vesilesiyle bu belaların yeryüzünden kalktığını rivayet etmektedir. Hadis öğrenmenin belaların define vesile olduğunu da ayrıca aktarmaktadır.⁷³⁴

Burada Herevî tekrar konuyu sünnet müdafaasına getirip, kurtuluşun, manevi makamlarda yükselmenin, gerçek ilmin ancak sünnetin öğrenilmesinde olduğunu ve sünneti öğrenmenin yüz senelik ibadetten daha faziletli olduğunu ifade etmektedir.⁷³⁵

Dördüncü tabakadan Herevî, Malik b. Enes'in (ö. 179/795) "*Size bid'attan sakınmanızı tavsiye ederim.*" Deyince oradakiler bid'at nedir? Ey Abdullah'ın babası dediler. O da: "*Bid'at mütekellimlerin yaptığıdır. Onlar Allah'ın isimlerini, sıfatlarını, kelimasını, ilmini, kudretini, dillerine dolarlar. Sahabe, tabiîn ve onlara tabi olanların sustuğu meselelerde konuşurlar.*"⁷³⁶ Başka bir rivayette Malik b. Enes "*Kim kelim ile dini öğrenirse o zındık olur. Kim kimya ile mal elde etmeye çalışırsa o iflas eder. Kim de garibu'l-hadisi öğrenmeye çalışırsa o da yalancılardan olur.*"⁷³⁷ Yine Malik b. Enes'in "*Kim kurtuluş istiyorsa Allah'ın kitabına ve Resulü'nün (a.s.m) sünnetine sarılsın.*"⁷³⁸ Malik b. Enes'e Kur'an'a dair soru soran birisinin Amr b. Ubeyd'in (ö. 144/761) ashabından olduğunu öğrenince: "*Allah Amr'a lanet etsin, çünkü o bid'at olan kelama uymaktadır. Hâlbuki eğer kelim ilim olsaydı ashab ve tabiîn ahkâm ve şeriattan bahsettikleri gibi ondan da bahsederlerdi. Oysa o batıldır ve delilleride batıldandır.*"⁷³⁹

Herevî, hemen hemen aynı manadaki birçok aktarımı yaparak, kendine göre kitaba, sünnete, sahabe ve tabiînin yoluna uymanın gerekliliğini, kurtuluşun ancak âsâra tabi olmakla mümkün olduğunu, hadis ehlinin büyük günahlar işleseler bile ahirette peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kimselerle beraber olacaklarını, bid'at, zındık, heva ehli, Kitap ve Sünnet'ten uzaklaşmak, şirkten sonraki en büyük günahlar olduğunu, cehennem ateşine girmeye sebep olacak durumların hepsinin kelimada olduğunu, bu kimselerin öldürülmeleri gerektiğini, bunların dinde düşmanlığa sebep olduğu, davalarının batıl olduğu, bunların yalancılar olduğu, re'y ehlinin amacının sünnete muhalefet etmek olduğu, Süfyan-ı Sevri'ye göre: "*Bid'atın şeytana günden*

⁷³⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 100-105.

⁷³⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 104-111.

⁷³⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 113-115, 116.

⁷³⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 115.

⁷³⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 118.

⁷³⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 116.

*daha sevimli geldiğini.”*⁷⁴⁰ Bu kimselerin fasık olduklarını, rivayetlerle işlemeye çalışmaktadır.⁷⁴¹

Herevî'nin Evzai'den (ö. 157/774) aktardığına göre; *“Allah bir kavim için kötülük istediğinde onlara cedel yolunu açar ve amel kapılarını kapatır.”*⁷⁴² Malik b. Enes'ten yaptığı aktarımlara göre *“Kelam ehlinin kurtuluşu mümkün değildir. Zira kelimcilerin uğraşları şirkten sonraki en büyük günahtır. Oysa âsâra tabi olanlar en büyük günahları da işleseler ahirette en yüce makama sâhib olacak olan peygamberler, siddıklar, şehitlerle ve salih kimselerle beraber olacaklardır.”*⁷⁴³ Ona göre âsâra tabi olmak kurtuluş vesilesidir. Âsâra tabi olmayanlar kim olursa olsun helak olmaya mahkûmdurlar.

Evzai'ye göre bid'at ehlini öven kimse, onun islamdan ayrılmasına yardım etmiş olur. Yine kim bid'at ehlini överse o islamı zarara uğratar. Kim bid'at ehlini överse o islamın yıkılmasına yardım etmiş olur.⁷⁴⁴ Başka bir rivayette ise kim bid'at ehlini severse, Allah onun amellerini boşa çıkarır ve islamın nurunu onun kalbinden çıkarır.⁷⁴⁵

Bu minval üzere Herevî, birçok rivayetler aktarmaktadır. Bunların hemen hemen tamamında âsâr ehli övülürken diğerleri ağır bir dil ile yerilmektedir. Öyle anlaşılıyorki bu yaklaşıma göre kurtuluş ancak âsâra tabi olmakla mümkündür. Kendilerinin dışında kalanları ötekileştirme oldukça açık bir şekilde işlenmektedir. Buna göre dini meselelerde akli tefekkürün kaydadeğer bir anlamı yoktur. Önemli olan âsâra tabi olmaktır.⁷⁴⁶ Hatta âsâr ehli ve hadis ashabı Kur'an'da dahi övülmektedir. Hammad b. Zeyd'in (ö. 179/795), tevbe süresinde geçen *“Her topluluktan bir taifenin dini iyi öğrenmek ve milletleri geri döndüklerinde onları uyarmak üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı? Böylece belki yanlış hareketlerden çekinirler.”*⁷⁴⁷ ifadesiye Allah'ın hadis ashabını zikrettiğini söylemektedir.⁷⁴⁸

⁷⁴⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 152.

⁷⁴¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 115-125.

⁷⁴² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 154.

⁷⁴³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 125-135.

⁷⁴⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 156-166.

⁷⁴⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 167.

⁷⁴⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 167-201.

⁷⁴⁷ Tevbe, 9/122.

⁷⁴⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 203.

Herevî'ye göre ayette salihler olarak övülenler hadis ehli olanlardır.⁷⁴⁹ Aktarılan rivayetlere göre ayette geçen “*Seslerinizi, Peygamber’in sesinin üstüne yükseltmeyin.*”⁷⁵⁰ ifadesi kendi ifadelerinizi hadisin önüne geçirmeyiniz manasını da taşımaktadır.⁷⁵¹ Buradan hareketle Herevî tekrar konuyu hadis ehline getirmekte, rivayet silsilesiyle onları övmekte ve ne kadar üstün olduklarını ortaya koymaya çalışmaktadır.⁷⁵² Burada konu arasında Ebû Hanîfe’ye de re’y kullandığı için yer yer rivayetler üzerinden eleştiriler yöneltmektedir.⁷⁵³

Herevî, aktarılan bir rivayette Evza’î’ye kelim hakkında sorulan bir soruya Evza’î’nin kelimın sakınılması ve yasaklanması gereken bir ilim olduğunu, insanı zındıklığa sürüklediğini ifade ettiğini aktarmaktadır.⁷⁵⁴ İbn Mübarek’in (ö. 181/797) de: “*Kimde kitabü’l-hiyel/hileler kitabı bulunursa ve onunla amel ederse, o kimse kâfir olur.*”⁷⁵⁵ şeklinde bir yorumda bulunduğunu aktarmaktadır. Bu durum onun oldukça katı bir tavır içerisinde olduğunu göstermektedir. Buna göre âsâr ehlinin kitaplarından başka kitaplara müracaat edilmemeli ve özellikle kelim ilmiyle uğraşılmalıdır.⁷⁵⁶

Herevî beşinci tabakada da yine yukarıdaki rivayetlerin benzerlerini bu sefer başka şahsiyetlerden aktarmaktadır. Bunlardan birisi yukarıda da geçtiği üzere “*Kim kelim ile dini öğrenirse o zındık olur. Kim garibu’l-hadisi öğrenmeye çalışırsa o yalancı olur. Kim de kimya ile mal elde etmeye çalışırsa o iflas eder.*” ifadesidir.⁷⁵⁷ Başka bir rivayette de “*Kelim ilmi düşmanlığa sebeptir, cehalettir ve cehaletten kaynaklanan düşmanlık kelimadan meydana gelmektedir.*”⁷⁵⁸ Kelim ilmi hiledir, aldatmaktır.⁷⁵⁹ Burada tekrar Ebû Hanîfe’ye yönelik eleştirilere başlayan Herevî onu kelim ehli için sık sık kullandığı Ashâbu’l-Husumat/muhalefet ehli olarak burada

⁷⁴⁹ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 171. Bu ayet için bkz: Nisa, 4/69.

⁷⁵⁰ Hucurât, 49/2.

⁷⁵¹ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 184-188.

⁷⁵² Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 181-204.

⁷⁵³ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 134, 136-137, 181.

⁷⁵⁴ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 204.

⁷⁵⁵ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 204, 215-216.

⁷⁵⁶ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 204-208.

⁷⁵⁷ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 210.

⁷⁵⁸ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 210.

⁷⁵⁹ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 212.

tanıtmaktadır. Onun felsefecilerden olduğunu, selefin yolunu terk ettiğini ve bid'atçılardan olduğunu da ifade etmektedir.⁷⁶⁰

Herevî, İbn Mübarek'in (ö. 181/797): "*Rafizilere yalancılık; Ebû Talib'in ehline kötü tedbir; Mu'tezile'ye husumet/muhalefet/mücadele; Haricilere zühed; Re'y ehline helal kılma/fetva verme; Hadis ehline de din düşmüştür.*"⁷⁶¹ dediğini aktarmaktadır.

Burada dikkat çeken durum ise hadis ehlinin dışında dini savunan kimsenin bulunmamasıdır. Diğer grupların ise genel olarak dinden uzaklaşan ve uzaklaştıran bir durumun içinde bulunmalarıdır. Yani dinle herhangi bir ilgileri bulunmamaktadır. Buna karşılık hadis ashabı dini savunmanın yagane temsilcileri durumundadırlar. O zaman kurtuluş çaresi olarak hadis ehline dâhil olmak ve selefilerin yoluna tabi olmaktan başka çare bulunmamaktadır. Herevî aktardığı rivayetlerde de bunu sürekli nazara vermeye çalışmaktadır.⁷⁶²

Herevî burada aktardığı bir rivayetle kendisiyle yine çelişmektedir. Ebû Hanife "*Amr b. Ubeyd'e lanet olsun, o insanlar arasında kelamın yolunu açtı. Onlara faydası olmayan sözler kullandı.*" demektedir. Ona göre, Ebû Hanife fıkhi tercih eder ve kelimadan nehyederdi.⁷⁶³ Sadece birkaç sayfa önce Ebû Hanife'yi kelimacı olmakla suçlayıp sert bir üslupla eleştiren Herevî burada onun kelam aleyhinde olduğunu ve kelamı yerdüğünü ifade etmektedir. Bundan da anlaşıldığına göre Herevî ve bu düşünceye sahip kimseler için önemli olan rivayettir. Bu rivayet kendi görüşlerini destekleyecek mahiyette ise yeterlidir. Oluşacak çelişkiler onlar için pek de önemli değildir. Hâlbuki bu rivayetler aynı şahıslar hakkında olduğuna veya aynı şahıslardan aktarıldığına göre birisi doğru ise diğerinin yanlış olması gerekmektedir. Ancak anlaşıldığına göre selefi düşünce için bunun pek bir önemi yoktur.

Burada devamlı hadis-kelam karşılaştırmalarına yer veren Herevî, sanki kelam hadis karşıtı bir ilimmiş imajını oluşturmaya çalışmaktadır.⁷⁶⁴ Hadis ehlinin dünyanın en hayırlı insanları olduğunu, kelam ehlinin din düşmanları olduklarını, hadis ilmini

⁷⁶⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 212-214.

⁷⁶¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 216.

⁷⁶² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 216-220.

⁷⁶³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 221-222.

⁷⁶⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 222-225

taleb edenlerin yüceleceğini, kelim ilmini talep edenlerin zındık olacağını, bid'at ehliyle evlenenlerin çocuklarının ateş ehli olacağını, onlarla oturmamak gerektiğini, inatçı Yahudi ve Hristiyanlarla yemek yemek bid'at ehli ile yemek yemekten daha sevimli olduğunu, bid'at ehlinin tevbe etmedikleri halde cennetin kokusunu dahi alamayacaklarını belirtmektedir.⁷⁶⁵

Herevî, Amr b. Harun'dan yaptığı aktarıma göre; Amr, *"İlme bakıyorum onun Kur'an ve âsârda olduğunu görüyorum, sonra âsâra bakıyorum, onun Rab'in azametinden, cennetin ve cehennemin vasıflarından, helal ve haramdan, emir ve yasaklardan ve her türlü hayırlı şeylerden bahsettiğini görüyorum. Sonra re'ye bakıyorum, onun hilekârlıktan, kurnazlıktan, ihanetten, entrikadan, kalbin katılığından ve daha bunlar gibi şerli birçok şeyden bahsettiğini görüyorum. Bundan dolayı re'yi terk etmek ve âsâra tabi olmak gerekmektedir."*⁷⁶⁶ Başka bir rivayette de Sünnet/Hadis ehlinin durumunu İslamiyetin içinde İslamiyet ile diğer dinlerin durumu gibi değerlendirmektedir.⁷⁶⁷

Hadis ehlinin/Selefilerin çok fazla övüldüğü buna karşılık diğerlerinin ise aşırı yerildiği görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Herevî sünnet ehlinin dışındakileri neredeyse Müslüman dahi kabul etmemektedir. Ona göre sünnet ehli de âsâra tabi olanlardır. Diğerleri hiçbir şekilde bu gruba dâhil edilmemektedirler.

Altıncı tabakada Herevî rivayetleri aktararak konuyu işlemeye devam etmektedir. Aktardığı bir rivayete göre Yahya b. Yahya *"Sünneti savunmak Allah yolunda cihâd etmekten daha faziletlidir."* demiş. Orada bulunan birisi de *"Malını infak etse, kendini de feda ederek cihâd etse yine mi daha faziletlidir?"* diye sormuş. O da: *"Evet daha faziletlidir."* diye cevap vermiş.⁷⁶⁸ Ayrıca bu tabakada hadis ehli olan şahsiyetlerin başkalarının dilinden çokça övülmesi söz konusudur.⁷⁶⁹

⁷⁶⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 225-238, 246-251.

⁷⁶⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 245.

⁷⁶⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 247.

⁷⁶⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 254.

⁷⁶⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 254-258.

Yeryüzünde kurtuluşun ancak hadis öğrenmekle mümkün olduğu, hadis öğrenmenin yeryüzündekilerden belaların define vesile olacağını haber vermektedir.⁷⁷⁰ Herevî, Hafs b. Gıyas'ın Ebû Hanife'yi rüyasında gördüğünü ve durumunu sorduğunu, Onunda Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer ile beraber olduğunu söylediğini, kendisine re'yden haber vermesini istemesi üzerinden re'yden sakın, re'yden sakın dediğini aktarmaktadır.⁷⁷¹

Burada bir ara başlık açan Herevî daha önce olduğu gibi yine İmam Şafî'nin kelam ehlini eleştirmesi ve inkâr etmesi şeklinde bir giriş yapmaktadır.⁷⁷²

Herevî'nin burada aktardığı ilk rivayet bir hadis olup, her yüz senede bir, bu dini tecdid etmek üzere bir müceddidin gönderildiğini haber vermektedir.⁷⁷³ Ahmed b. Hanbel'in bu kişilerin Hz. Peygamber'in (a.s.m) soyundan olduklarını, birincisinin Ömer b. Abdulaziz, ikincisinin Muhammed b. İdris eş-Şafî olduğunu bildirmektedir.⁷⁷⁴ Burada ilk etapta konuyla ilgisi gözükmeyen bir hadisin rivayet edilmesi garipsenebilir ancak Herevî, konunun zeminini hazırlamaktadır. Zira İmam Şafî'nin hadisle müjdelenen bir şahsiyet olduğunu, dolayısıyla O'nun konuyu değerlendirmesinin önemini ortaya koymaya çalışmaktadır.

İmam Şafî'ye isnad edilen rivayetlerde, O'nun Kitap ve Sünnet'in esas olduğunu, bunun dışındaki re'y ve yorumun merdud olduğunu ifade ettiği görülmektedir.⁷⁷⁵ Hadis ilmi ile meşgul olmak nafîle namazlardan daha faziletlidir.⁷⁷⁶ Hergün ve gecede bir hadis öğrenmek her Müslüman üzerine farzdır.⁷⁷⁷

Herevî, aktardığı bir rivayette İmam Şafî: *“Kim Kur'an öğrenirse azameti artar, kim fıkıh öğrenirse kadir ve kıymeti artar, kim hadis yazarsa onun delili çoğalır, kim lügata bakarsa onun inceliği/zarafeti ziyadeleşir, kim saygın olmaya bakarsa çok re'y kullanır, kimde nefsin bundan koruması ilimden faydalanamaz.”*⁷⁷⁸ Başka bir

⁷⁷⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 258-262.

⁷⁷¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 262.

⁷⁷² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 264.

⁷⁷³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 265.

⁷⁷⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 267.

⁷⁷⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 267-274.

⁷⁷⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 274.

⁷⁷⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 274.

⁷⁷⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 279.

rivayette de İmam Şafî'ye bazı soruların sorulduğu onunda bunları cevapladığını sonrada *“Rableri kelim ile uğraşanları küfür ile zelil eder.”* dediğini, karşısındakine kelimı terk etmesini ve fıkhı kabul etmesini tavsiye ettiğini bildirilmektedir.⁷⁷⁹

Herevî'nin aktardığı bir rivayete göre; bir adam Müzeni'ye (ö. 264/878) kelim hakkında sormuş o da: *“Ben kelimdan nefret ediyorum, İmam Şafî nasıl ondan menettiye bende öyle yasaklıyorum. Bununla beraber ben Şafî'nin şöyle dediğini duydum. İmam Malik'e birisi tevhid dair kelimı sordu O da zannetmiyorum ki Hz. Peygamber (a.s.m) ümmetine İstincayı/lavabodaki temizliği öğretsinde tevhidi öğretmesin, tevhid Hz Peygamber'in (a.s.m): “Ben insanlarla lâ ilâhe illallâh deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. İnsanlar bunu yaptıktan sonra kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar.”*⁷⁸⁰ Bu şekilde tevhidi öğretmiştir. Tevhidin hakikati budur.”⁷⁸¹

Dikkat edildiğinde Herevî burada tevhid ilmine yani kelama rivayet üzerinden bir izahat getirmekte ve onu hadisten yola çıkarak tanımlamaktadır. Ona göre kelim; İnsanların Allah'ı kabul edinceye kadar onlarla savaşılmasıdır.

Bu minval üzerine İmam Şafî'nin kelim ve kelim ehlini yerdığı, hadis ve hadis ehlini de övdüğü birçok rivayet aktarılmaktadır.⁷⁸² Bu rivayetlerden dikkat çeken bir tanesi şudur: İmam Şafî *“Kelim ile uğraşan birisi iflah olmaz”*⁷⁸³ demektedir. Daha dikkat çekici bir rivayette ise; birisi İmam Şafî'ye kelim hakkında soruyor. O da hiddetlenerek şöyle cevap veriyor: *“Şu kimseleri soruyorsun ki, onlar Allah katında rezil ve aşağılık kimselerdir.”*⁷⁸⁴

Bu rivayetlerin en uç olanlarından birisi ise Herevî'nin aktardığı şu rivayettir: O'na göre *“Allah kulunu her türlü günah üzerine bulur ve kabul eder. Ancak şirk hariç, bunun en açık örneği de onu hevasından konuşurken bulmasıdır.”*⁷⁸⁵ İmam Şafî'ye kelim ehli hakkında hüküm sorulmakta O da: *“Onlar develer üzerinde insanlar*

⁷⁷⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 279, 285-292.

⁷⁸⁰ Buharî, *“Kitabu'l-İman”*, 17, *“Salat”*, 28.

⁷⁸¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 283.

⁷⁸² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 270-301.

⁷⁸³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 284-285.

⁷⁸⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 290.

⁷⁸⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 291.

arasında dolaştırılarak, bu hallerinden vazgeçinceye ve bu hastalıktan kurtuluncaya kadar sopalarla darb/dayak edilmelidirler. Bir münadi/tellal kelama yönelerek, Kitap ve Sünnet'i terk edenlerin cezası budur diye bağırmalıdır.”⁷⁸⁶

İmam Şafî'nin bu eleştirilerini değerlendirirken o dönemde kelim ve kelim ehli denince kimler anlaşılıyordu? Temsilcileri kimlerdi? Bunları da irdelemek gerekmektedir. Bu konuda Fahreddin er-Râzî Menâkıbü'l-İmam Şafî adlı eserinde İmam Şafî'nin kelama karşı kullandığı ifadeleri ve bunları niçin söylediğini değerlendirmektedir. Öncelikle İmam Şafî'nin kelim aleyhindeki ifadelerini zikrettikten sonra şöyle bir değerlendirmeye gitmektedir. “O zamanda büyük fitneler vardı. İnsanlar arasında Kur'an meselesi, bid'at ehli tarafından siyasi mecraların kullanılmasıyla hak ehline yapılan zulümler, Allah hakkında ileri geri konuşmalar, bu ilmin gerçek mahiyetinin bilinmemesi, kelim ilminin bid'at ehli ile bütünleşmiş olması,” gibi durumlardan ötürü bu ifadeler serdedilmiştir.⁷⁸⁷

Herevî'nin İmam Şafî'den aktardığı “Kur'an mahlûktur diyenler kâfir olmuştur.”⁷⁸⁸ Başka bir rivayette ise İmam Şafî'ye Rafizilerin arkasında namaz kılınır mı? diye soruluyor. O da; “Hayır Rafizilerin, Mürcilerin, Kaderiyye'nin arkasında namaz kılınmaz.” Bunun üzerine neden? diye sorulduğunda. O: “Çünkü Mürcie iman sözden ibarettir diyorlar. Rafiziler de Hz. Ebubekir (r.a) ve Hz. Ömer'in (r.a) imamlığını kabul etmiyorlar. Kaderiyye ise kişinin fiillerini kendilerine veriyorlar.”⁷⁸⁹ gibi ifadeler de Râzî'nin tezini destekler mahiyettedir.

Herevî, başka şahsiyetlerden hemen hemen aynı manada birçok rivayet aktarmaktadır. Bu rivayetlerin ortak özellikleri, kelim ve kelim ehlini yermek, ümmet için korkulması gerekenlerin bunlar olduğu, bunların Kitaba ve Sünnete muhalif oldukları, onların mescidlerine girmemek gerektiği, onlarla oturup konuşmanın doğru olmadığı, kelim ehlinin isteklerinin övünmek olduğu, onların zındık ve bid'at ehli olduklarını ifade eden rivayetlerdir. Bununla beraber hadis ehli için de kurtuluşun

⁷⁸⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 294-295.

⁷⁸⁷ Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), *Menâkıbü'l-İmam Şafî*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sakka, Kahire, Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, 1406/1986, 99-106.

⁷⁸⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 302.

⁷⁸⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 307-308. ; Ayrıca bkz: Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 301-310.

sünnete ve âsâra sarılmakta olduğu, hadis ile meşgul olmanın faziletleri, hadis ehlinin yaptıkları, hadis ezberlerinin sayısı, hadis ezberlemenin değeri ve sevab ölçüsü şeklindeki aktarımlardan ibarettir.⁷⁹⁰

Herevî yedinci tabakada da genel olarak isimlerin değişmesiyle beraber rivayet ettiği ifadeler ve eleştiri mantığı tamamen aynıdır. Burada ayrıca önceki tabkalarda yapılan eleştirileri rivayet edenlerin aynı ifadeleri kullanmak ve ravilerini zikretmek suretiyle yaptıkları eleştirileri aynen aktarmaktadır.⁷⁹¹ Bu tabakada ayrıca sıfatlar konusunu da kelim ile özdeş bir şekilde işleme gayretindedir. İlk aktardığı rivayette şudur: “*Sıfatların keyfiyetini bilmeyiz, yalanlamayız ve tefsirini de yapmayız*”⁷⁹²

Sıfatlar konusunda aktardığı başka bir rivayette de “*Bize bu konuda tasdik ve iman gereklidir. Biz bu işin ehli olanlardan bunu öğrendik. Bu konuda hiçbir olumsuz ifade kullanmayız. Bu meselede Rü’yeti inkâr eden bir grup çıktı. Onlar Hz. Peygamber’in (a.s.m) âsârına muhalefet, inkâr ve onunla mücadele etmeye başladılar.*” Peki, bu nasıl olacak diye sorulduğunda cevaben; “*Biz dinimize göre bunların keyfiyetini bilmek için mükellef değiliz. Kalbimizde bu konuda bir şey yoktur. Allah yarattığı hiçbir şeye benzemez. O’nun fiilleri ve işleri, O’nun yapmasıyla ve sıfatlarıyla olur.*”⁷⁹³

Bu rivayetlerin birisinde Abdurrahman b. Ebû Hatim “*Babam ve Ebû Zer’a kelim ehlinin meclisinde oturmamamızı, kitaplarına bakmamamızı, kelim ehlinin asla iflah olmayacaklarını, saptıran ve bid’a ehli olanlardan uzaklaşmayı, ağır ifadelerle onları kötülemeyi, âsârdan olmayan re’y ehlinin kitaplarını inkâr etmeyi, bu şekilde onlardan uzak durmayı bize emrediyorlardı.*”⁷⁹⁴ Başka bir rivayette de Mimşaz ed-Dinûrî arkadaşlarına her seferinde “*Ey arkadaşlarım! Şu üçünden birini yapmak gerekmektedir: Hakikatlere ulaşmak için sıkıntılara katlanmak, evrad ile meşgul olmak,*

⁷⁹⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 311-343.

⁷⁹¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 344-360.

⁷⁹² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 243.

⁷⁹³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 344.

⁷⁹⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 361.

ilim öğrenmek. Bu üçünü kelim ehli sizi hedef almadan ve sizi dininizden çıkarmadan yapmanız gerekmektedir.”⁷⁹⁵

Bu yaklaşım tarzının vardığı noktayı anlamak açısından şu aktarım da önemlidir: *“Allah semada ve arşda değildir diyenin, boynu vurulmalı, cesedi şehirden uzak bir çöplüğe atılmalı, taki pis kokusu Müslümanları ve ahidleri üzerinde olanları rahatsız etmesin.”*⁷⁹⁶

Bu düşünceye göre *“Din âsârdan ibarettir.”*⁷⁹⁷ Bundan dolayı rivayet ve isnad onlar için dini korumak demektir. Hadis ezberlemek, rivayet etmek, onları yazmak, oldukça önemlidir. Onalara göre insan için gerekli olan bütün bilgiler âsârda mevcuttur. Bunun için yeni şeyler söylemek ve görüş beyan etmek bid’attır, dalalettir, doğru olan yoldan çıkmaktır, islamiyete ihanettir.⁷⁹⁸ Bu düşüncenin ve anlayışın vardığı nokta yukarıdaki rivayette açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Günümüzde de bu zihniyetin izlerine rastlamak mümkündür. Bazı örgütsel yapılanmaların, inananları cehennem, irtidad, küfür, şirk ile itham etmeleri kanaatimizce bu anlayıştan kaynaklanmaktadır.

Herevî’nin aktardığı bir rivayete göre, Ebû Hafs’a bid’at nedir? diye soruluyor. O da *“Belli olan hükümlerin sınırlarını aşmak, sünneti küçümsemek, re’y ve hevaya tabi olmak, taklit ve tabi olmayı terk etmektir.”*⁷⁹⁹ şeklinde cevap veriyor. Başka bir rivayette ise Ebû Ali el-Cevizcanî’nin meclisindekiler şunları bize öğretir misin? Allah’a giden yol nedir? O da bu yol: *“İbadetle geçen uzun ömür, kitaba; şüphe duymadan tabi olmak, sünnete; kavil/söz, fiil, azim/gayret, akid ve niyet ile bağlanmaktır. Bunun delili “Eğer O’na itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz.”*⁸⁰⁰ ayetidir. Peki, sünnete tabi olmanın yolu nedir? dediler. O da: *“Bid’attan ictinab/çekinmek, evvelki âlimlerin ve Müslümanların kabul ettiklerine tabi olmak, kelama tabi olmaktan ve kelim ehlinin meclisinden uzak durmak, Hz. Peygamber’in (a.s.m) tabi olmayı ve uymayı emrettiği yol*

⁷⁹⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 376.

⁷⁹⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 377.

⁷⁹⁷ İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtî'l-Hanâbile*, II, 39.

⁷⁹⁸ Hadis ehlinin zihin yapısı için bkz: Sönmez Kutlu, *Selefilik'in Fikrî Arka Planı (İslam düşüncesinde İlk Gelenekçiler)*, OTTO, Ankara, 2017, 63-70.

⁷⁹⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 381.

⁸⁰⁰ Nûr, 24/54.

budur. Bunun delili de “Sonra da sana, “Hakka yönelen İbrahim’in dinine uy.” diye vahyettik.”⁸⁰¹ ayetidir.”⁸⁰² Burada da dikkat çeken husus Herevî kelamı sünnetin karşıtı olarak kabul etmektedir. Buna göre konumlandırıp, kelam ehlini de sünnet düşmanı olarak görmektedir.⁸⁰³

İbn Huzeyme’ye birisi “Esmâ ve sıfatlar hakkındaki konuşmalara ne dersin?” diye sorar, O da: “Ortaya atılan bir bid’adır. Müslümanların imamlarından, mezhep ehlinde, Malik, Evza’i, Şafîî, Ahmed, İshak, Yahya b. Yahya, İbn Mübarek, Muhammed b. Yahya, Ebû Hanîfe, Muhammed b. Hasan, Ebû Yusuf bunlardan hiç birisi, esmâ ve sıfatlar hakkında konuşmamıştır. Bu konuda herhangi bir şey söylememişlerdir. Ey arkadaşlarım! Kesinlikle Kitaba ve Sünnete sarılınız. Esmâ ve sıfat hakkında konuşanların kitaplarını asla okumayın ve içlerine girmeyin.”⁸⁰⁴ demektedir. Burada ismi zikredilen şahsiyetlerden bazılarının bu konuda konuşup konuşmamaları bir tarafa,⁸⁰⁵ yukarıda aktarıldığı üzere Ebû Hanîfe hakkında değişik yerlerde birçok eleştiri aktaran Herevî burada bu rivayeti aktarması, daha öncede temas edildiği gibi ayrı bir tezat olsa gerektir. Bu yaklaşım için esas olanın rivayet olduğu, kendi tezini savunabileceği bir bilginin bu rivayetler içerisinde bulunması onlar için yeterli olduğunu tekraren ortaya koymaktadır.

Sekizinci tabakada Herevî’nin ilk aktardığı rivayet “Tartışmayı terk edin ve din hakkında mücadele etmeyin” şeklindedir.⁸⁰⁶ Burada yine aynı mantıkla rivayetler üzerinden kelamı yermek ve onunla iştigalin olumsuz neticelerini ortaya koymak söz konusudur. Bu tabakada farklı olarak tartışmayı terk etmek ve kelam ehlinde uzaklaşmak için yapılan göçlere de yer verilmektedir.⁸⁰⁷ Selef âlimlerine göre kelam ile uğraşmanın küfür olduğu bildirilmektedir.⁸⁰⁸

⁸⁰¹ Nahl, 16/123.

⁸⁰² Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 381-182.

⁸⁰³ Bunun için bkz: Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 382-387.

⁸⁰⁴ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 387-388.

⁸⁰⁵ Ebû Hanîfe’nin bu konuda beş tane risalesi olduğu bir vaka’dır: bunun için bkz. Mustafa Öz, *İmâm-ı A’zam’ın Beş Eseri*, İstanbul, İFAV, 2019.

⁸⁰⁶ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 392.

⁸⁰⁷ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 391-405.

⁸⁰⁸ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 393.

Herevî, aktardığı bir rivayette “*Cehalet, nücûm/yıldız ilmine ve kelim ilmine talib olmaktır.*”⁸⁰⁹ Bu da daha önce ifade edildiği gibi sihir, şiir, felsefe gibi ilimlerdir ki insanların kendilerini ve aile efratlarını bundan sakındırmaları gerekmektedir.⁸¹⁰ Burada Herevî önceki anlatımdan farklı olarak, hadis rivayetinde geçen “*Cehaletle ilmi taleb etmek*” ifadesini, kelim ve yıldız ilmini öğrenmek anlamında yorumlamaktadır.⁸¹¹

Aktarılan bir rivayete göre; Ali b. İsa’nın yanında kelim ile ilgili birşeyler konuşulunca, demişki; “*Susun! Mescidi necasetle kirletmeyin.*”⁸¹² Bu rivayet düşünce tahlili açısından kısa olmasına rağmen kanaatimizce çok şey anlatmaktadır. Bir başka rivayette ise “*Eğer zındık, kâfir, bid’at ehli, din hakkında cür’etli olmak istemiyorsan, bu ancak kelim, cidal, münakaşa ve gururdan sakınmakla mümkün olabilir. Bir adam eğer cidal ve münakaşaya istekliyse ona; “Allah’ın âyetleri hakkında inkâr edenlerden başkası tartışmaya girmez.”*⁸¹³ *âyetini hatırlatın.*”⁸¹⁴ Genellikle tartışma ve münakaşadan sakınılması gerektiğini aktarmalarına rağmen, kanaatimizce en çok tartışan, insanları en ağır ithamlarla eleştiren, bu görüş mensuplarıdır. Aşağıdaki rivayetler bu iddiamızı ispatlar mahiyettedirler.

Bu tabakada ayrıca İmam Eş’arî’ye yönelik sert eleştirilerde de bulunmaktadır. Aktarılan rivayetlerde onun usulde cahil, fûruda âlim olduğu ifade edilmektedir.⁸¹⁵ Bir rivayette Zahir b. Ahmed diyor ki: “*Bir yere bakarken Ebû Hasan el-Eş’arî’nin abdest bozduğunu gördüm. Sonra namaz vakti geldi, taharet ve abdest almadan, kalkıp namaz kıldı. Abdesti hatırlatınca da ben abdest bozmadım dedi.*”⁸¹⁶ Diğer bir rivayette ise; Ahmed b. Muhammed en-Nihavendî, kelim ehlini reddetmekte ve İmam Eş’arî’yi tekfir etmektedir. Eş’arî hakkında, O’nu reddedip, fikirlerini çürütecek reddiyeler yazmak gerektiğini, yaptıklarının büyüklenme olduğunu aktarmaktadır.⁸¹⁷

⁸⁰⁹ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, III, 170-171. ; Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 397.

⁸¹⁰ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, III, 170-171.

⁸¹¹ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 397.

⁸¹² Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 397.

⁸¹³ Mü’min, 40/4.

⁸¹⁴ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 399.

⁸¹⁵ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 392-393,

⁸¹⁶ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 394.

⁸¹⁷ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, IV, 404.

Dokuzuncu tabakada da aynı metodu takip eden Herevî, rivayetler üzerinden eleştirilerine devam etmektedir. İmam Eş'arî için önceleri itizal inancı üzerinde olduğunu, sonra o mezhepten rücu ettiğini bir bildiriyle beyan etti ise de, kesinlikle o mezhebini terk etmemiş, ancak bu bildiri bir kamufleden ibarettir iddasında bulunmaktadır.⁸¹⁸ Başka bir rivayette İbrahim b. Haysem: *"Eş'arî'nin mezhebine tabi olmak için araştırma yaptım ve aklım karıştı. Daha sonra Ebû Nasr es-Sabûnî'ye uğradım. Bana acıdı ve şöyle dedi. "Ey adam! Delil ile hareket etmek lazımdır." dedi bende vaz geçtim.*"⁸¹⁹

Hiz. Peygamber (a.s.m) sahabelerinin savaş anında ben Müslümanım diyen birisini öldürmesinden dolayı, *"Kalbini yarıp da mı baktın?"*⁸²⁰ diye şiddetli ikazda bulunmasına, Selefilerin de rivayete sıkı sıkıya bağlı olduklarını iddia etmelerine rağmen, ben rücu ettim diyen birisini yalanla ve ikiyüzlülükle itham etmeyi bağdaştırmak pek mümkün görülmemektedir. Ancak bunlar için kendisine uyanı tercih etmek, kendi fikriyatını paylaşmayanları en ağır şekilde itham etmek esas olduğundan, durumun bu hale gelmesi ve niyet okumanın olması gayet normal karşılanabilir. Bu durumu açıklaması açısından şu rivayet dikkat çekicidir. Herevî, Amr b. İbrahim ve başkalarının minberden İmam Eş'arî'ye; küfür isnad ettikleri, ona lanet okudukları ve zındık olduğunu beyan ettiklerini aktarmaktadır.⁸²¹ Söz konusu rivayete şunları da eklemeyi ihmal etmiyor: *"Eş'arîlerin kestiği hayvan yenmez, çünkü onlar Müslüman değiller, Ehl-i Kitap da değiller ve Allah'ın kitabına göre hareket etmiyorlar."*⁸²² Bu katı tavırlarından dolayı, kelama dair ne varsa yakmak ve ortadan kaldırmak istiyorlar.⁸²³

Herevî'nin kendi yorumladığı bir rivayet şöyledir; *"İşittim ki Hanbeli fakihlerinden olan Ebû Said b. Ebû Sehl hergün öğle namazından sonra mihraptan onlara/kelamcılara lanet okuyordu. Cemaatte âmin diyordu."* Bunun üzerine Şeyhü'l-İslâm/Herevî şöyle dedi; *"Ben hayatım boyunca kendi memleketimde bu mezhebi kabul*

⁸¹⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 407-408.

⁸¹⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 410.

⁸²⁰ Buhârî, *"Meğazi"*, 45. ; Müslim, *"İman"*, 158.

⁸²¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 411. Ayrıca benzer rivayetler için bkz: Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 419-422, 425

⁸²² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 413.

⁸²³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 414.

ettiğini söyleyen veya açıktan bu mezhep hakkında konuşan kimseyi bilmiyorum. Kelam ilminden bahsedenler ise, ya onu biliyor veya kitaplarında onu zikrediyorlar. Fakat kelama dört cihetle bakmak gerekir:

Birincisi: Adamın kelamı okuduğunun bilinmesi gerekiyor. Bu kişi de yemin edip ona/kelama saldırmak için okuduğunu, yoksa amel etmek ve başkalarına anlatmak için okumadığını söylüyor.

İkincisi: Adam töhmette bulunulan/kelamcı olduğu söylenen bir üstadından bu sözü almıştır. Bu kişi de yine yemin ederek o üstadından sadece fıkıh aldım, kelam almadım diyor.

Üçüncüsü: Onlarla/kelamcılarla bulunmasından dolayı hastalık bulaşmış bulunan kavim ve kişilerdir. O insanları aşağılayarak ve küçümseyerek bakan kimselerle beraber bulunmaları olanlara olan güven ve itimattan dolayıdır. Yalnız kaldıklarında da onları eleştirirler. Onlarla beraber bulunan kimselere de, bu beraberlikten dolayı eleştirme hastalığı bulaşmıştır.

Dördüncüsü: Adamın kelam kitaplarından yararlandığı davranışlarından anlaşılmaktadır. Ya bunu yazmakla veya okumakla elde etmiştir. Bunu yaparken ya farkında olarak veya olmayarak kelam ilminin bulaşıklığı onada sirayet etmiştir.

(Kelamcıların) herbirisi zillet, dışlanmışlık ve ayrılığın yüklerini omuzlarında taşırlar. Onlarla beraber olunmaz, hastaları tedavi edilmez ve ziyaret edilmez, cenazeleri taşınmaz. Birçoğunda takvanın az bir kısmı bile bulunmaz. Kalpleri katıdır. Namazları nâkıstır. Sünneti hafife alırlar. Hadis-i Şerifleri ve hadis ehlini küçümserler. Cemaati terk ederler. Ehl-i Sünnete kötü söz söyleyip onlarla alay ederler.

Bazı töhmet sahiplerini duydum şöyle derler: Kelam nedir?

Ağızdan nutuk olarak çıkan her söz kelamdır. Bu söz ile İmam Matlabî⁸²⁴ olan Şafî'ye iftira atılmakta olup batıla hak süsünü giydirendir denilmiş. Gerçekten bu apaçık ahmaklıktır. Hâlbuki insanlar içerisinde kelamcılara en çok şiddet gösteren ve üzerlerine giden Şafî'dir. İmam Şafî, Allah'ın kelamcılara karşı yarattığı en şedid

⁸²⁴ Matlabî'nin İmam Şafî'nin bir lakabı olduğu hakkında bkz: Orhan OĞUZ- Serkut Mustafa DABBAGH, "İmam Şafî divanında ilim", *Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, 2019, 216.

kullarından birisidir. Yukarıda onun/Şafî'nin onları eleştiren ve kötöleyen sert sözlerine yer vermiştik.”⁸²⁵

Herevî'nin aktardığı başka bir rivayette de ilimler beş kısma ayrılmakta: “**Dinin hayatı olan ilim;** tevhid ilmi, **dinin kuvveti olan ilim;** Allah'ı yüceltmek için yapılan zikir ilmi, **dinin ilacı olan ilim;** fıkıh ilmi, **dinin hastalığı olan ilim;** selefin ihtilafları hakkında ki ilim, **dini helak/yok eden ilim de;** kelim ilmidir ki bu da yıldızlarla ilgili olan ilimdir.”⁸²⁶ Bunlara göre kelim ilmi, Kitap, Sünnet ve sahabe kavlinin dışına çıkan akli yorum, bid'at, kıyas, dalalet, re'y, te'vil, nazar, gibi manalarda olduğundan bunun da kesin bilgi olamayacağı düşüncesinden yola çıkarak tevhid ilmi olarak kabul edilmemektedir.⁸²⁷

Herevî, bu tabakayı da İmam Şafî'den aktardığı şu rivayetle bitiriyor. “*Kelim, kelim ehline lanet ediyor.*”⁸²⁸ Muhtemelen buradaki lanet eden kelimden kasıt Kur'an-ı Kerim olsa gerektir.

2.16. Kelam İlminin ve Kelamcıların Lanetlenmesinin Gerekliliği

Herevî, burada dağınık bir şekilde rivayetler aktarmaya devam etmekte ve konuya şöyle giriş yapmaktadır. “*Muhaddis, mütekellim ve muhalifleri lanetlemek gerekir.*”⁸²⁹ Burada ilk rivayet olarak şu hadisi nakletmektedir. Eslemoğullarından bir adam Hz. Peygamber'in (a.s.m) yanında sol eliyle yemek yiyordu. Hz. Peygamber (a.s.m) O'na “*Sağ elinle ye!*” buyurdu. O da yapamıyorum dedi. Hz. Peygamber de (a.s.m) “*Yapamaz ol!*” buyurdu. Ondan sonra o adam sağ elini kullanamadı.⁸³⁰ Bu rivayet gibi muhalefet edenlerin ancak Allah'a muhalefet ettiğini, bu durumun islamdan çıkmaya kadar kişiyi sürüklediğini, Allah'ın emrine karşı soru soranlara ve sünnete muhalefet edenlere Hz. Peygamber'in (a.s.m) lanet ettiğini, Allah'ın ahirette yüzlerine bakmayacağı gruplardan birisinin de sünneti terk edenlerin olduğunu, sonradan yeni şeyler ortaya atanların üzerine Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetinin

⁸²⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 425-427.

⁸²⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 410-411.

⁸²⁷ Bunun için bkz: Kutlu, *Selefilik'in Fikrî Arka Planı (İslam düşüncesinde İlk Gelenekçiler)*, 64-66.

⁸²⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, IV, 432.

⁸²⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 5.

⁸³⁰ Müslim, “*Eşribe*”, 107. ; Ayrıca bk. Buhârî, “*Et'ime*”, 2. ; Ebû Dâvûd, “*Et'ime*”, 19. ; Tirmizî, “*Et'ime*”, 47. ; İbn Mâce, “*Et'ime*”, 8. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 6.

olduğunu, Allah'ın bu kimselerin amellerinden hiçbir şey kabul etmeyeceğini, heva ehlinin ve fitne ashabının sonradan birşeyler ortaya atanlar olduğunu, Hz. Peygamber'in (a.s.m) kıydamette azap için götürülecek olan bazılarına sahip çıkmaya çalışacağı ancak kendisine senden sonra bunlar yeni şeyler icad ettiler denilerek reddedileceğini, bütün bu olumsuz sıfatların kelamcılara ait olduğunu işlemeye çalışmaktadır.⁸³¹ Burada Herevî, bu tenkitlerini savunma veya haklı çıkarma sadedinde “Allah'tan başka kimse için namaz kılmadım, eğer birisini kınadıysam veya lanet ettiysem, o bunu hakettiğinden dolaydır.”⁸³² rivayetini aktarmaktadır.

Herevî, lanet edilenlerin kimler olduğunu ve düşünce yapılarını bundan sonra değişik şahsiyetlerden aktardığı ifadelerle belirlemeye çalışmaktadır. Burada es-Sakafî'nin Bişr b. Mervân'a lanet ettiğini aktarmaktadır.⁸³³ Yaptığımız araştırmaya göre Bişr, bayram namazlarında ezan okutmak suretiyle yeni bir iş yapmıştır.⁸³⁴ Diğer bir rivayette ise Malik b. Enes, Amr b. Ubeyd'e lanet etmektedir.⁸³⁵ Diğer bir rivayette de İmam Şafî'nin Hafs el-Ferd'e lanet ettiğini aktarmaktadır.⁸³⁶ Ahmed b. Hanbel'in de Osman b. Ebû Şeybe'nin Kufe Kadısıyken, Cehmiyye'ye lanet ettiğini aktarmaktadır.⁸³⁷ Burada son olarak aktarılan; “Müşriklere karşı mallarınızla, canlarınızla ve belîğ konuşmalarınızla mücadele ediniz.”⁸³⁸ rivayetidir.

Herevî'nin burada aktardığı rivayetlerin aktarım şekli ve ifade tarzı, son aktarımı da dikkate alındığında kendileriyle aynı düşünceleri paylaşmayan diğer Müslüman grup veya şahsiyetleri müşrik olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı onlara karşı bütün imkânları kullanmak suretiyle mücadele edilmesi gerektiği O'na göre son derece önemlidir. Rivayete son derece önem veren Herevî, Hz. Peygamber'den (a.s.m)

⁸³¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 6-43.

⁸³² Bu manadaki bir hadis için bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 191. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 43.

⁸³³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 45.

⁸³⁴ Bişr b. Mervân'ın kim olduğu ve icad ettiği yeni şeyler için bkz: Abdülkerim Özaydın, “Bişr b. Mervân” *DİA*, VI, 222-223.

⁸³⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 45. ; Ayrıca Amr b. Ubeyd'in fikri yapısı, Mut'tezile içindeki konumu ve bu uğurda yaptıkları için bkz: Avni İlhan, “Amr b. Ubeyd” *DİA*, III, 93-94.

⁸³⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 45. ; Ayrıca Hafs el-Ferd'in fikri yapısı, Mut'tezile veya Neccâriyye içindeki konumu, bu uğurda yaptıkları ve İmam Şafî ile olan mücadeleleri hakkında bkz: Emrullah Yüksel, “Hafs el-Ferd” *DİA*, XV, 117-118.

⁸³⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 50-51.

⁸³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 124-251. Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 2504. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 51.

aktardığı “Her kim kardeşine ‘kâfir’ derse bu söz nedeniyle küfür ikisinden birine döner. Eğer durum söylediği gibiyse (mesele yok) ama durum söylediği gibi değilse o kelime ona döner.”⁸³⁹ emrini pek de dikkate almadığı anlaşılmaktadır.

2.17. Kelamcılardan İlim Öğrenmenin Yasaklanması

Herevî burada kelam ehlinden ve bid’at ehlinden ilim almanın yasaklığını işlemektedir. Ona göre, “Mütekellimin ve bid’at ehlinden ilim öğrenmek kerihdir.”⁸⁴⁰ Burada ilk aktardığı ve değişik varyantlarıyla birçok kere rivayet ettiği “Muhakkak ki bu ilim dindir; onu kimden aldığınıza bakın/dikkat edin.”⁸⁴¹ rivayetidir. Devamındaki rivayetlerde bir kişi bid’at ehli iken bundan dönse de ondan hadis rivayet ederken temkinli olunması, güvenilir kimselerden dinin öğrenilmesi, hadislerin ehil ve salih kimselerden alınması, sarhoş edici içecekler içen ve haysiyet sahibi olmayan kimselerden hadislerin alınmaması, hadis rivayetinde bulunanların bid’attan ve kebairden/büyük günahlardan uzak durmaları gerektiği gibi bu noktada namazın erkânlarına riayete varıncaya kadar hassasiyet gösterilmesi ve dikkat etmeyenlerden kesinlikle ilim, özellikle de hadis ilminin alınmaması gerektiği ile ilgili aktarımlarda bulunmaktadır.⁸⁴² Bu rivayetlerin birtanesinde: “Hadis ehli olanların üç şeye/özellğe ihtiyaçları vardır: Sünnet ehli olması, sadık/doğru sözlü olması ve istekli olması.”⁸⁴³ denilmektedir.

Herevî’nin aktardığı başka bir rivayette ise; Ahmed b. Hanbel’in oğlu, “Babama, Esed b. Amr hakkında sordum. Dediki: Sadık/doğru ve dürüst birisi, ancak Ebû Hanîfe’nin talebelerinden/arkadaşlarından ilim rivayet etmemeliydi.”⁸⁴⁴

Başka bir rivayette de “Kıyametin üç alameti vardır, bunların bir tanesi küçük/sıradan/bid’at/kelam ehli olan insanlardan ilim öğrenilmesidir.”⁸⁴⁵ Devamında aktarılan başka bir rivayette küçük olanlardan kastın bid’at ehli olduğu

⁸³⁹ Buhârî, “Edeb”, 73. ; Müslim, “İman”, 111.

⁸⁴⁰ Herevî, *Zemmü’l Kelâm ve Ehlihi*, V, 53.

⁸⁴¹ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, V, 54-62, 72.

⁸⁴² Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, V, 63-71.

⁸⁴³ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, V, 65.

⁸⁴⁴ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, V, 69.

⁸⁴⁵ Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebîr*, XXII, 361-362 (908), ; Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, V, 75.

vurgulanmaktadır.⁸⁴⁶ Bir başka rivayette de kibir sahibi olup, bid'at ehli olan küçük/aşağılık insanlardan hadis ilmi almanın helakete/mahvolmaya sebep olduğu aktarılmaktadır.⁸⁴⁷ Ayrıca kelam ehli oldukları bilinen bazı şahsiyetleri zikretmek suretiyle onlardan ilim, özellikle de hadis ilminin alınmaması gerektiği, kelamın, re'y'in veya kelam ehlinin hiçbir şey olmadığını, hadis ve âsâr bilgisi zayıf olanların re'yi sevdikleri gibi ifadeler kullanılmaktadır.⁸⁴⁸

Burada Herevî, olumsuz olarak sayılabilecek ne kadar vasıf varsa kelam ehline reva görmektedir. Kelam ilmini hadis ve âsâra aykırı ve bid'at olan bir ilim, kelam ehlini de dinde bozgunculuk yapan fitneci, değersiz, ilimden anlamayan, kibirli ve aşağılık kimseler olarak ifade etmektedir. Kanaatimizce Herevî kelam ilmini kendi ideolojik görüşüne uygun görmediğinden veya tam anlayamadığından, zihninde tasarladığı bir kurguya kelam manası yüklemektedir. Ayrıca kelamı Mu'tezile ile bütüncül olarak kabul etmekte,⁸⁴⁹ kelam ehlinin düşüncesini de hiçbir ayrıma gitmeden Mu'tezile'nin görüşleriyle örtüşük olarak değerlendirmektedir.

2.18. Bid'atın Büyük Günah Olması ve Kelamın Bid'at Sayılması

Herevî, burada dine yeni birşeyler katmanın zararları ve mesuliyetleri ile sünnete tabi olmanın ehemmiyetini vurgulamaktadır. O *"Dinde kötü bir sünnet/bid'at ortaya koymanın ve ona davet etmenin büyük günah olduğunu vurgulayarak konuya giriş yapmaktadır."*⁸⁵⁰ Herevî, Hz. Peygamber (a.s.m) ile Hz. Bilal arasında geçen: *"Ya Bilal! Kim ölmüş/unutulmuş bir sünnetimi ihya ederse, ona o sünnetle amel edenlerin sevabı kadar sevab yazılır, amel edenlerin sevabından da bir şey eksilmez. Kim de bir bid'at ortaya atarsa -ki bundan Allah ve Resulü razı olmaz- bununla amel edenlerin günahı kadar ona günah yazılır, amel edenlerin günahlarından da bir şey eksilmez."*⁸⁵¹ Burada Müellif, önceki konularda olduğu gibi aynı minval üzere birçok rivayet aktarmaktadır.⁸⁵²

⁸⁴⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 76.

⁸⁴⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 76-80.

⁸⁴⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 80-84.

⁸⁴⁹ Kalaycı, *Ehl-i Sünnetin Reislerinden İmâm-ı Eş'arî ve Eş'arîlik*, 40.

⁸⁵⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 87.

⁸⁵¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 89.

⁸⁵² Bu ve benzer rivayetler için bkz: Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 89-104.

Herevî, yaptığı bir aktarımda “*Herkes yaptığı ve yapmadığı şeyleri bilecek.*”⁸⁵³ ayetinden kastın İbn Abbas’ın (r.a): “*Amelden yaptığı, Sünnet’ten ertelediğini/yapmadığını bilir.*”⁸⁵⁴ şeklinde yorumladığını dolayısıyla ayette zikredilen ve yapılması beklenen, yapılmadığında da cezanın sözkonusu olduğu şeyin Sünnet olduğunu vurgulamaktadır.

Herevî, Hz. Peygamber’in (a.s.m) ümmeti içinde çıkacak olan acayip ve olmaması gereken şeylerden bahsetmesi ve bu şeylerin ne olduğuna dair bir açıklama yapmaması üzerine rivayeti aktaran Hz. Osman’ın şehadetiyle Hz. Peygamber’in (a.s.m) ne demek istediğini anladıklarını, Hz. Osman’ın zalimce şehid edilmesi, Deccalin Hz. Peygamber’den (a.s.m) sonra ortaya çıkması ve zındıkların/din düşmanlarının ortaya koydukları fitneler olduğunu ifade etmektedir. Devamında da “*Kim bu üç şeyden kurtulursa, kurtulmuş olur.*” Bunların birincisi; Hz. Peygamber’in (a.s.m) vafatıyla dinde ayrılımların olması, ikincisi; haksız yere bir halifenin öldürülmesi, üçüncüsü; deccalin ortaya çıkması, işte bu üç şeyden sakınan birisi kendini kurtarmıştır. Burada konunun izahatına girişen Herevî, Hz. Osman’ın Hz. Peygamber’in (a.s.m) yasaklamasına rağmen şehadeti tefrikaya, Müslümanların dağılmasına, insanların birbirlerine düşman olmasına, kalplerin birbirinden uzaklaşmasına, farklı fikirlerin ortaya çıkmasına, insanların birbirlerine su-i zanda bulunmasına ve türlü türlü ithamlarda bulunmasına sebebiyyet verdiğini, bu durumun insanları felakete sürüklediğini, görüş ayrılıklarının sonucunda dalalet fırkalarının ortaya çıkmasını netice verdiğini, bu durumun hem fıkıh hem de akaid alanlarında meydana geldiğini, kelam ilminin de zühur etmesine sebep olduğunu ifade ederek bu zındıkların ilk yaptığı şeydir. Bundan dolayı da üç felaket arka arkaya geldi. Bunlar da: Basrada ortaya çıkan, kader hakkındaki konuşmalar, Kûfede ortaya çıkan, selefin tekfir edilmesi ve doğuda ortaya çıkan, Allah’ın kelamının inkâr edilmesidir.⁸⁵⁵ demektedir.

Herevî, bu rivayetin devamında kader hakkındaki konuşmaları kimin başlattığını ve devam ettirenler hakkında bilgi vermektedir. Kader hakkındaki fitneyi ilk defa

⁸⁵³ İnfitâr, 82/5.

⁸⁵⁴ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, V, 105.

⁸⁵⁵ Herevî, *Zemmü’l Kelâm*, V, 106-110.

Basra'lı Ma'bed el-Cühenî'nin (ö. 83/702 [?])⁸⁵⁶ başlattığını, O'nun ilim ehli olduğunu, İbnü'l-Eş'as (ö. 85/704)⁸⁵⁷ ile birlikte iken yakalanmış ve öldürülmüş olduğunu,⁸⁵⁸ Abdullah b. Ömer'in onun hakkında, “Bizden değildir, dinden çıkmıştır.” dediğini, Ma'bed'den sonra onun yolunu Gaylan'ın (ö. 120/738 civarı)⁸⁵⁹ devam ettirdiğini, Gaylan'ında ilim sahibi olduğunu, Ömer b. Abdulaziz (ö. 101/720) tarafından cezalandırılacakken tevbe ettiğini bildirmiş, sonra tevbesini inkâr ettiğini, daha sonra O'da yakalanarak idam edildiğini ve daha başka bilgilerde verdikten sonra, Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) hakkında kısa bilgi vermektedir. O'nunda kader fikrini devam ettirdiğini ve mezhep haline getirdiğini, tabilerinin olduğunu, Mu'tezile'nin fikir babası ve kurucusu olduğunu, Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) meclisinden i'tizal ettiğini/ayrıldığını, bu hareketinin Mu'tezile'nin doğuşunu hazırladığını, zındıklığın davetçisi olduğunu, kelamın imamı/öncüsü olduğunu, bu şahsiyetlerin büyük fitnelere sebep olduklarını haber vermektedir. İmam Malik, Ebû Hanife, Abdullah b. Mübarek gibi şahsiyetler tarafından lanetlendiğini ve ondan beri olduklarını bildirdiklerini de aktarmaktadır. Ayrıca Herevî, bunlar hakkında “*Tekfirü'l-Cehmiyye*”⁸⁶⁰ adında bir eser yazdığını ve onlar hakkında geniş malumat verdiğini de bildirmektedir.⁸⁶¹ Ehl-i Sünnet âlimleri ortaya çıkıncaya kadar, onların bu fikirlerinin perde arkasında halkın itikadını bozduğunu ve insanları helakete sürüklediğini, ancak Ehl-i Sünnet'ten Evzâî (ö. 157/774) gibi âlimlerin Allah'ın izniyle ve dillerine fesahat vermesiyle onların bu fikirlerini çürüttüğünü ve insanları onların peşinden gitmekten kurtardıklarını haber vermektedir.⁸⁶²

⁸⁵⁶ Ma'bed el-Cühenî'nin diğer künyelerini de veren Herevî, O'nun Halid'in oğlu olduğunu aktarmaktadır. Ancak bu konuda araştırma yapan Mustafa Öz, bu bilginin doğru olmadığını aktarmaktadır. Konu hakkında geniş bilgi için bkz: Öz Mustafa Öz, “Ma'bed el-Cühenî”, *DİA*, XXVII, 281-282.

⁸⁵⁷ Hakkı Dursun Yıldız, “İbnü'l-Eş'as, Abdurrahman b. Muhammed”, *DİA*, XXI, 32-33.

⁸⁵⁸ Ma'bed'in, İbnü'l-Eş'asın isyanına katıldığı ve Emevilere karşı mücadele ettiği, savaş esnasında yaralı olarak yakalanıp daha sonra iğdam edildiği hakkında bkz: Öz Mustafa Öz, “Ma'bed el-Cühenî”, *DİA*, XXVII, 281-282.

⁸⁵⁹ Burada Herevî Gaylan'ın babasının isminin de Gaylan olduğu bilgisini vermektedir; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 111. ; Gaylan ed-Dımaşkî hakkında geniş bilgi için bkz: Cihat Tunç, “Gaylân ed-Dımaşkî”, *DİA*, XIII, 414-415.

⁸⁶⁰ Bu eser hakkında bkz: Herevî, *Zemmü'l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 84.

⁸⁶¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 111-112. ; Ayrıca bu eser hakkında bkz: Herevî, *Zemmü'l Kelâm, Tahkik Edenin mukaddimesi*, I, 84.

⁸⁶² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 111-116.

Burada Halku'l-Kur'ân meselesine de temas eden Herevî, Halku'l-Kur'ân'ın/Allah'ın kelamını inkârın Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742 [?]) tarafından ortaya atıldığını, buna karşılık kendi zamanında İslam âlimlerinin üstadı olan Zührî'nin (ö. 124/742) O'nun hakkında: “*Ca'd Muhammed'in (a.s.m) ümmetinden değildir.*”⁸⁶³ demekle hakkında olması gereken kararı verdiğini ve daha başka şahsiyetlerinde benzer ifadeleri Ca'd ve arkadaşları hakkında kullandıklarını bildirmektedir.⁸⁶⁴

Burada da yukarıda aktarılan rivayetlere benzer aktarımlarla bu şahsiyetler ve fikirleri hakkında ağır ithamlarda bulunan Herevî, bunların Selefin yolundan ayrılmakla beraber ümmeti helakete sürükleyecek fikirler ortaya attıklarını, itaat ve teslimden uzaklaştıklarını, Allah'ın kelamını inkâr ettiklerini, kelam ehli ve yalancı olduklarını, buna karşı hadis ashabının bunlarla mücadele ettiğini ve bunun önünü aldığını ortaya koymaya çalışmaktadır.⁸⁶⁵

2.19. Eş'ari Kelamının Eleştirilmesi

Herevî'ye göre; Ehl-i Sünnet'ten olup ilimde ileri olanlar, Cehmiyye'nin ve felsefecilerin ortaya attığı anlaşılmasız ifadeleri ve iddiaları çürütmüşler, zira mezheplerin zirvesi ve nihayet noktası budur. Zındıkların söyledikleri ise seraptan başka bir şey değildir. Çünkü onlar felekler dönüyor ve gökyüzü boşluktan ibarettir derler.⁸⁶⁶ Yine onlar derlerki; Cenab-ı Hakk her yerdedir. Hiçbir şeyi istisna etmezler. Bir köpeğin, bir domuzun karnını veya başka bir şeyi bundan hariç tutmazlar. Haşa! İspattan ve tahkikattan kaçarlar. Sürekli bir gel-git içindedirler. Onlar Allah hakkında da şöyle demektedirler: Kulaksız duyar, gözsüz görür, ilimsiz âlimdir, kudretsiz kadirdir, nefsi, şahsiyeti ve sureti olmayan bir ilahtır. Sonra derler ki; hayat sahibi değildir, sonra hiç bir şey değildir, çünkü eğer bir şey olsaydı eşyaya benzerdi.⁸⁶⁷

Herevî devamında bu kimselerin eski zındıkların söylediklerini söyleme gayretine düştüklerini ve “*Barî ne sıfattır ne de sıfat değildir.*” dediklerini ifade etmektedir.⁸⁶⁸ Onlar fehmi kıt, gaflette olup kalbi zayıf olan Müslümanlar için

⁸⁶³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 118.

⁸⁶⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 118-124.

⁸⁶⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 124-129.

⁸⁶⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 131.

⁸⁶⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 132.

⁸⁶⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 132.

Kur'an'ın zahirine tabi olup hakikatlerini anlayamadıklarından, kılıçtan korktukları gibi onlardan çekinip Kur'an'a sarıldıklarını anladılar. Bu fikirlerini ortaya atarak bununla Müslümanları Kur'an'dan uzaklaştırmaya çalıştılar. Zira onlar Müslümanlara dikkatlice bakıyorlar ve onların tevhide tabi olduklarını görüyorlardı. Bu şekilde davranarak kendi ayıplarını ortaya koydular, kötü ve çirkin yüzlerini göstermiş oldular ve gizledikleri sırları ortaya çıkmış oldu.⁸⁶⁹

Herevî bu kimselere karşı halifelerin kılıçları, âlimlerin dilleri ve bu işin ehli olanların harekete geçtiğini, ciddi tepki gösterdiklerini, Cehmiyye'yi tekfir eden kitaplar yazdıklarını, Ehl-i Sünnet'in genelinin bunda icma ettiğini, bunların ümmetten olmadıklarını ve bunu makalat türü eserlerle ortaya koyduklarını ifade etmektedir.⁸⁷⁰

Herevî burada Cehmiyye olarak nitelediği bu kimselerin; yalnızlık çektiklerini ve bunun onlara ağır geldiğini, başarısız olduklarını, hilelerinin işe yaramadığını, ne yapacaklarını şaşdırdıklarını, ancak kendilerinden öncekileri tenkid ve onları reddetmek suretiyle kendilerini ortaya koymaya çalıştıklarını, kelimelerini ve cümlelerini süslemek suretiyle insanları kandırmaya çalıştıklarını, ancak bunda da başarılı olamadıklarını ve insanlar nezdinde rezil olduklarını ifade etmektedir.⁸⁷¹

Yukarıdaki ifadelerin tamamında Herevî'nin İmam Eş'arî'yi hedef aldığı anlaşılmaktadır. Onun mu'tezileden ayrılışını, hile, rezillik, kamuflaj, insanları aldatmak olarak lanse etmektedir. Ancak Herevî'ye göre bunlar deşifre olmuşlar ve başarılı olamamışlardır. Bu iddiasını zımni olarak ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir. Eş'arî'nin üzerinden daha başkalarını da hedef aldığı müşahade edilmektedir.

Herevî, bu kimselerin fikirlerini sünnet adı altında felsefe ile süslediklerini, ancak dikkatli bakan birisi bunun felsefe olduğunu, sadece ismini değiştirdiklerini, ismine hikmet veya sünnet diyerek felsefelerini saklamaya çalıştıklarını çok rahat anlar. Ona göre durum o kadar açıkki en ahmak olan kişi bile anlar. Bunların iç yüzü ve sakladıkları çok zahirdir, herkes bunların kötü niyetlerini rahatlıkla anlar.⁸⁷²

⁸⁶⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelaâm*, V, 132-133.

⁸⁷⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 133.

⁸⁷¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 133-134.

⁸⁷² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 134.

Herevî'ye göre bu kimseler, ayette geçen ve Yahudilerin iddia ettiğini bildiren “Allah’ın eli sıkıdır.”⁸⁷³ İfadesini Yahudilere karşı savunalım derken Allah’ın cimri olmadığını ortaya koyarken Allah’ın elini de inkâr ediyorlar ve Yahudilerden daha aşağı ve kötü bir duruma düşüyorlar. Çünkü Allah bu sıfatını ayet ile sabit kılmıştır. Yahudiler Allah’a ayıp/cimrilik yakıştırmışlarsa da sıfatı kabul etmişler. Bunlar ise hem sıfatı hem aybı inkâr etmişler⁸⁷⁴

Eleştirilerine devam eden Herevî, bu kimselerin hristiyanlara da Hz. İsa (a.s) ve Hz. Meryem hakkında cevap verdiklerini; bunların yaratılmış olduğunu söylemekle Kur’an’ı da iptal etmiş olduklarını iddia etmektedir⁸⁷⁵ Herevî’nin ifadelerinden kelimcilerin Kur’an’ın mahlûk olduğunu kabul ettikleri imajı anlaşılmaktadır. Devamında da Herevî, mütekellimlerin hem seleflerinin hem de haleflerinin sözlerinin sihir ipine benzediğini, bu durumu akıl sahibi olanların rahatlıkla anladığı iddiasındadır.⁸⁷⁶ Burada da Herevî, anlaşıldığı kadarıyla Kurân’da geçen Hz. Musa (a.s) ile sihirbazlar arasındaki konuya işarette bulunarak⁸⁷⁷ bu kimseleri/mütekellimleri o sihirbazlara benzettiği anlaşılmaktadır. Nasıl ki sihirbazların hilesi ortaya çıkmış, mütekelliminin yaptıklarının da hile ve yanlış olduğunun anlaşıldığına dair kendine göre işaret etmektedir.

Herevî: “*Ey akıl sahipleri şimdi beni dinleyin.*” diyerek bunlara karşı uyarılarda bulunmaktadır; onlar dedilerki diye başlayıp; “*Allah onları ve dediklerini yerin dibine batırsın!*” şeklinde beddua ettikten sonra, Cehmiyye veya kelimcilerin selefleri “*Allah her yerededir*” dediler. Halefleri ise “*Allah ne bir mekândadır ne de bir şeyle vasıflandırılabilir.*” dediler.⁸⁷⁸ diyerek onları eleştirmektedir.

Bundan sonra Herevî, Hz. Peygamber’in (a.s.m) Allah nerededir sorusuyla başlayan meşhur Cariye rivayetini aktarmakta⁸⁷⁹ ve bunun üzerinden kelimcılara

⁸⁷³ Mâide, 5/64.

⁸⁷⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 134-135.

⁸⁷⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 135.

⁸⁷⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 135.

⁸⁷⁷ Bunun için bkz: Tâ-Hâ, 21/57-76.

⁸⁷⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 135.

⁸⁷⁹ Müslim, “*Kitabu'l-Mesacid*”, I, 381-382 (537), ; Ayrıca bu rivayetin kelimî açıdan değerlendirilmesi için bkz: Muhammed Mansur Balci, *Hadis Tekniği Açısından Cârîye Hadisi'nin*

eleştiriler getirmektedir. Cariye rivayetini kelimâ açıdan değerlendirenlerin Herevî tarzındaki yaklaşımları Mücessime- Müşebbihe olarak değerlendirdikleri müşahede edilmektedir. Bu durumda daha önce ifade ettiğimiz bu yaklaşımın Müşebbihe veya Mücessime olduğu ifademizi de doğrulamaktadır.⁸⁸⁰

Herevî, beni dinleyin bağlamında uyarılarına devam etmektedir.⁸⁸¹ Kelamcıların Allah'ın nerede olduğunun bilinmediği ifadelerini eleştirerek, kelamcıların Allah'ın yukarıda veya aşağıda olduğu bilinmez, mekânla vasıflandırılmaz, semada veya yerde denilmez, sınırı veya yönü bilinmez ne kelimâ vardır ne de bir söz yaratmıştır, diyerek Allah'ı inkâr ettiklerini, söyleyerek eleştirilerine devam etmektedir.⁸⁸²

Herevî'ye göre kelamcılar, Cenab-ı Hakk'ın bir defa konuştuğunu, zımnî bir şekilde Kur'an'ın mahlûk olduğunu⁸⁸³ Allah'ın hiçbir mekânda olmadığını, sesinin olmadığını, harflerle konuşmadığını, kâğıt veya başka birşey üzerinde yazılı olan bir yazının Allah'ın kelimâ olamayacağını, okuyanın sesinin kendisine ait olduğunu, bunun güzel veya çirkin olabileceğini ve Allah'a isnad edilemeyeceğini, Kur'an'da geçen kıssaların insanlara ait olduğunu ve bunların Allah'ın kelimâ olarak nitelenemeyeceğini savunmaktadırlar. Bu ise küfürdür. Çünkü kim Kur'an mahlûktur derse o kâfir olmuştur.⁸⁸⁴ Diyerek genelde kelamcıları özelde ise Eş'arî'yi sert bir üslupla eleştirmektedir.

Herevî'ye göre yukarıda anlatılanlar Cehmiyye'nin tuzağı olup, avam müminlerin kalplerini bu şekilde avlamaktadırlar ve aldatmaktadırlar. Kur'an'ın yaratıldığı konusunda Cehmiyye ve Eş'arî arasında sürekli zıt ve aldatıcı ifadelerin kullanıldığını, Cehmiyyenin bir defa erkek dediğine Eş'arî on defa dişi diyerek çelişkilerini göstermektedirler. Herevî bu kimselerin böyle yanıldıklarını ve yanılttıklarını delillendirmeye çalışmaktadır.⁸⁸⁵

Değerlendirilmesi ve Sonuçları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, İstanbul, 2019, 182-210.

⁸⁸⁰ Bunun için bkz: Balcı, Hadis Tekniği Açısından Cârîye Hadisi'nin Değerlendirilmesi ve Sonuçları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 189-193.

⁸⁸¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 135.

⁸⁸² Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 135-136.

⁸⁸³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 136.

⁸⁸⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 136.

⁸⁸⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 136-137.

Bu kimselerin Allah'ın sıfatlarını inkâr ettiklerini bildiren Herevî, onların Allah'ın sıfatlarını, Cenab-ı Hakk'ın yüzü, , sonradan yaratılan herhangi bir varlığın yüzü gibi, gözü herhangi bir varlığın gözü gibi, kulağı teşbih kullanarak “Yerin kullağı” gibi, eli cümertlik, hediye veren manasında, parmağı, “Horasan emirin parmakları arasında” gibi, ayak, “Ben düşmanları ayaklarımın altına aldım” manasında, avuç, “Falanca kişi benim elimin altındadır” manasında kullanmak suretiyle red etmişlerdir demektir.⁸⁸⁶

Herevî, Cenab-ı Hakk'a ait ve Kur'an'da da bir kısmının geçtiği bazı sıfatları, Cehmiyye'nin/Eş'arî'nin yorumlamak veya teşbih kullanmak suretiyle reddettiklerini iddia etmektedir. Mesela kursîyi; ilim, arşı; mülk, gülmeyi; rıza, istivayı; istila/kuşatma, nüzulü; kabul etmek gibi teşbih ile inkâr ettiler. Bu şekilde selefte muhalefet ettiler, açık olan manaya karşı çıktılar, aslı reddettiler. Bununla hiçbir şey ispat etmedikleri gibi doğru olan bir şey de bırakmadılar. Tefsir ile dilin kendine has özelliklerini ayırt edemediler. “*Allah'ın bu sıfatlarını tefsir etmediler, ihmal edip reddettiler.*” demektir.⁸⁸⁷

Herevî'ye göre bu kimseler/Cehmiyye/Eş'arîler çirkin ve yanlış te'villeriyle avam olan müminleri hakikatten ve doğru yoldan uzaklaştırdılar ve bıktırdılar. Bu tarz yalan tefsirleriyle bu ibareleri müminler arasına koydular, kafaları karıştırdılar, bu konuda sorular sordular. Sonra da bunlar nasıldır diyerek müminlerin itikadlarını bozdular. Hâlbuki bu tarz şeylere iman edilir ve sorgulanmaz.⁸⁸⁸

Burada Herevî, Kur'an'dan misal getirerek Allah'ın bu tarz sıfatlarının veya isimlerinin nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. O'na göre bu ifadeler insanların anlamsı içindir. Nitekim Kur'an'da “*Yahudiler, “Allah'ın eli bağlıdır” dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lânete uğrasınlar!*”⁸⁸⁹ ifadesi geçmektedir. Hâlbuki Yahudiler “*Allah'ın eli bağlıdır*” derken, bunu İbrânîce söylediler. Ancak Allah bunu Resûlullah'a Arapça bildirdi. Zeyd b. Sabit'te Süryânîce gelen mektupları Arapça'ya çevirerek Resûlullah'a aktarırdı.

⁸⁸⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 137.

⁸⁸⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 137.

⁸⁸⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 138.

⁸⁸⁹ Mâide, 5/64.

Resûlullah'ın Arapça söylediklerini de Süryânîce'ye veya başka dile çevirirdi. Allah'ın isimleri de dilin yapısına göre anlaşılacak şekilde her dilde ifade edilir. Ancak bunlar/Cehmiyye/Eş'arîler Hz. Peygamber'in (a.s.m) hüccetiyetini/delil olmasını kabul etmediler. Vefatıyla tebliğinin bittiğini ve artık onun söylediklerinin delil olamayacağını iddia ettiler.⁸⁹⁰

Mütehhirin Selefiyye'sinin kurucusu, mezhebi teolojik olarak belirli bir muhtevaya çıkaran⁸⁹¹ Herevî'den sonra Şeyhü'l-İslâm unvanıyla anılan ve ondan yaklaşık iki yüz yıl sonra yaşamış olan İbn Teymiyye, buraya kadar olan kısımda bu başlığın altındaki konuyu (bir iki zamir hariç tutulursa) başlığı dâhil tamamen Herevî'nin eserinden intihal suretinde aldığını da tespit etmiş olduk.⁸⁹²

Bundan sonraki kısımlarda Herevî, tekrar rivayetler üzerinden Kur'an'ın ulaştığı kimselere Hz. Peygamber'in (a.s.m) tebliğinin de ulaştığını, Hz. Peygamber'in (a.s.m) tebliğinin Kur'an tarafından tasdiklendiğini, O'nun tebliğinin kabul edilmemesi Kur'an tarafından yasaklandığı, buna uymayanların Kur'an tarafından şiddetle tehdit edildiğini, ayrıca bu meyanda Hz. Peygamber'in (a.s.m) hadislerinin olduğunu ifade ederek konu hakkındaki delilleri zikretmektedir.⁸⁹³ Bununla Herevî yukarıda bahsi geçen kimselere hem delil getirmekte hem de onların dediğinin geçersiz olduğunu delillendirmeye çalışmaktadır.

Herevî, bu rivayetlerden hareketle bu kimselerin, Allah gökte değil, Hz. Peygamber (a.s.m) ravzasında değil, Kur'an yoktur söylemleriyle her ne kadar gizledilerse de, Selef/ Selef-i Sâlihîn başta olmak üzere kendi akrabalarını ve avam-ı müminini tekfir ettiklerini iddia etmektedir. Buna benzer ifadelerle itikadî birçok şeyi inkâr ettiklerini, hadislere hürmet etmediklerini, şeriata saygı göstermediklerini, bunları yaparken hiçbir korkularının da olmadığını, kalplerinden takvanın çıktığını, duanın bereketinden mahrum kaldıklarını, vakarı kaybettiklerini ve Hz. Peygamber'den (a.s.m)

⁸⁹⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 138-139.

⁸⁹¹ Bulut, "Selefilğin Kelâm İlmi'ne Getirdiği Eleştiriler-İbn Teymiyye Örneği", 288.

⁸⁹² İbni Teymiyye, Takiyuddin. *el-Fetevâ-i Kübrâ*, thk, tlk ve tkdm; Muhammed Abdulkâdir Ata-Mustafa Abdulkâdir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1987, VI, 646-649.

⁸⁹³ Buna delil olarak; "(Bu Kur'an bana,) kendisiyle sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyolundu." En'âm, 6/19. ; "Hangi topluluk onu inkâr ederse yeri ateştir." Hüd, 11/17. Ayetlerini zikretmektedir. Bunun için bkz: Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 139.

ayrıldıklarını da ekleyerek bu kimselerin konumlarını kendine göre belirlemektedir.⁸⁹⁴ Herevî burada her ne kadar söylemlerini genel olarak ifade etmiş olsa da ileride kendisinin de açıkça ifade edeceği gibi kastının başta İmam Eş'arî olduğu su götürmez bir hakikattir.

Herevî, burada uyarılarda bulunarak, bu kimselerin âsâra tabi olmadıklarını, habere/rivayete uymadıklarını, Sünnet-i Seniyye'yi savunmak için mücadele etmediklerini, Hz. Peygamber'in (a.s.m) güzel ahlakına rağbet etmediklerini, ilim mertebelerinde dolaştıklarını ancak bir tek hadis dahi bilmediklerini, hatta din ile alay ettiklerini, Ehl-i Sünnet'in fikirlerini bozduklarını, insanların ilimden uzaklaşmalarına neden olduklarını, bu kimselerde bir hayır olmadığını, insanların istifadesi için yaptıkları bir şeyin olmadığını, hevanın karanlığına düştüklerini ve o elbiseyi giydiklerini/heva ehli olduklarını, onlardan hidayetin alındığını, gözlerin onlardan kaçtığını ve kalplerin onlardan nefret ettiğini, bu kimselerin başında da Ali b. İsmail el-Eş'arî/İmam Eş'arî (ö. 324/935-36) olduğunu ve bunun bütün Müslümanlar tarafından bilindiğini, bu kimsenin abdest ve taharet almadığını, namaz dahi kılmadığını iddia etmektedir.⁸⁹⁵

Herevî burada bir anda konuyu tamamıyla değiştiriyor gibi gözükerek İmam Şafî'yi övmekte ve dine yaptığı hizmetleri anlatmaya başlamaktadır. İmam Şafî'nin mezhebine dil uzatanlara da beddua etmektedir ve bunun sebebi olarak da İmam Şafî'nin yaptığı hayırlı hizmetleri göstermektedir. Ancak Herevî'nin konuyu değiştirmedeği ve beddua ettiği kişilerin de Eş'arîler olduğu anlaşılmaktadır. Zira devamındaki izahatlarda Eş'arîleri Haricilere benzetmekte olup Kur'an'ı çok iyi bildikleri halde, Kur'an'la çok içli-dışlı olmalarına rağmen insanları Hariciler gibi saptırdıklarını ve İmam Şafî'nin mezhebine dil uzattıklarını ifade etmektedir.⁸⁹⁶

Herevî, daha önce olduğu gibi burada da bir ara başlık atarak konuyu değiştirmektedir. Buna sonuç bölümü demek de mümkündür. Bu kısımda Herevî mesuliyeti hatırlatmak ve son olarak din için yapılması gereken görevleri bildirmek amacını taşıdığı görülmektedir. Bundan dolayı “Hz. Peygamber'in (a.s.m) dilinden

⁸⁹⁴ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 139-140.

⁸⁹⁵ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 141-142.

⁸⁹⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 142.

helakete sürükleyen şeyler, her re'y sahibinin kendi görüşünü beğenmesi ve hevasına tabi olması."⁸⁹⁷ şeklinde bir giriş yapmaktadır.

Burada ilk olarak "*Helak edici üç şey vardır; cimrilik, hevaya tabi olmak ve kişinin kendi nefsinin beğenmesi*"⁸⁹⁸ rivayetini aktaran Herevî, devamında aynı rivayetin değişik varyantlarını uzun ravi silsileleri ile aktarmaya devam etmektedir. Aktardığı diğer rivayetlerde üçüncü olarak re'y kullananlar detayı da yer almaktadır.⁸⁹⁹ Ayrıca aktardığı bir rivayette "*Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız, yoldan sapan kimse size zarar veremez.*"⁹⁰⁰ ayetini zikrederek re'y kullananların yoldan saptığını, bunlara karşı "*Emri bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münkeri*" yapmak gerektiği, avamı bunlara karşı uyarmanın gerekliliği, onlara karşı mücadelede din için son derece sabırlı olmanın gerektiği, bu beş şeyi yapmaya vesile olanların yapanların sevabı kadar sevab kazanacağı gibi kendine göre Selef yolunda gittiğine inandığı kimselerin sorumluluklarını belirlemektedir.⁹⁰¹

Selefin zühd anlayışına da vurgu yapan Herevî, bununla ilgili rivayetler üzerinden konunun hassasiyetini ortaya koymaya çalıştığı anlaşılmaktadır. "*İslamiyetin garib başladığını, garib devam edeceğini, gariplere ne mutlu.*"⁹⁰² söz konusu gariblerin kimler olduğu sorusuna ise insanların bozduğu sünneti düzelten, terk edilen sünnete sahip çıkan, unutulmuş sünneti yeniden diriltten kimseler olduğunu aktarmaktadır.⁹⁰³

Hiz. Peygamber (a.s.m) ile İbn Mesud arasında geçen bir diyalogu aktaran Herevî, Hiz. Peygamber'in (a.s.m) İbn Mesud'a imanin muhafazası için sordugunu O'nun da Allah ve Resulü daha iyi bilirler dedikten sonra, Hiz. Peygamber'in (a.s.m) Allah için sevmek ve Allah için buğz/nefret etmek olarak belirttiginin, devamında Hiz. Peygamber'in (a.s.m) en hayırlı insanı sordugunu, İbn Mesud'un tekrar aynı cevabı verdiginin, Hiz. Peygamber'in (a.s.m) de en faziletli insanın dinini öğrenip onunla amel eden kimse olduğunu, bu sefer en bilgili kimseyi sordugunu, İbn Mesud'un tekrar aynı

⁸⁹⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 145.

⁸⁹⁸ Heysemî, "*Keşfü'l-Estâr 'an Zevâ'idî'l-Bezzâr*", 81. ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 145.

⁸⁹⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 145-152

⁹⁰⁰ Mâide, 5/105.

⁹⁰¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 153-159.

⁹⁰² Müslim, *Sahih*, I, 130-131.

⁹⁰³ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 160-169.

cevabı üzerine, en bilgili kimsenin insanların ihtilafı sırasında hakkı gören kimse olduğunu, yetmiş iki fırka ihtilafa düşerken yetmiş üçüncü fırkadan olup kurtulmanın önemli olduğunu ifade etmektedir.⁹⁰⁴

Herevî, devamında Allah'ın dininde tartışmanın olamayacağı, Hristiyanların ancak bu şekilde yoldan saptıklarını, *“Uydurdukları ruhbanlığı”*⁹⁰⁵ ayet pasajının onlara işaret ettiğini, Hz.Peygamber'in (a.s.m) kendisine sıdk ile tabi olmayı, hakkı muhafaza etmeye riayet etmeyi, kendisine tabi olmayan kimselerin helak olacaklarını haber verdiğini bildirmektedir.⁹⁰⁶ İnsanın ekmeğe ve ete olan ihtiyacı gibi ilme de muhtaç olduğunu,⁹⁰⁷ kişinin sağlam imandan daha efdal bir rızıkla rızıklanmadığını,⁹⁰⁸ işitilenlerin sonrakilere aktarılmasını, onların da sonrakilere aktarmasını,⁹⁰⁹ sünnete sıkı sıkıya sarılanların cennete gireceklerini,⁹¹⁰ aktarmaktadır.

Buradaki rivayetler ile Herevî son olarak tekrar selef yolunun önemini, hevaya tabi olmanın olumsuz sonuçlarını, kendi metodunun doğruluğunu tekrar etmiş olmakta ve kendine göre sonuçta ancak rivayete/âsâra tabi olmanın kurtuluşa vesile olacağının önemini ortaya koymaktadır.

Son olarak Hz. Ali'den (r.a) aktardığı *“Allah'ım senden adaletli olmayı, hidayet üzere olmayı, doğru sözlü olmayı ve kitaba tabi olmayı dilerim. Bizleri hidayete vesile olan, razı olan ve olunan, insanları doğruluktan saptırmayan kimselerden eyle”* mealindeki dua, devamında da hamd ve salâvat ile bitirmektedir.⁹¹¹

Burada da dikkat edildiğinde Herevî, duanın yapılış tarzını ve aktarım şeklini, hidayetin, doğruluğun, haktan sapmamanın, hidayete vesile olmanın ölçüsünün ancak kitaba ve âsâra tabi olmaktan geçtiğini zımni olarak ifade etmektedir.

⁹⁰⁴ Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, X, 271-272 (10531), ; Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 169-171.

⁹⁰⁵ Hadîd, 57/27.

⁹⁰⁶ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 172-182.

⁹⁰⁷ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 174.

⁹⁰⁸ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 188.

⁹⁰⁹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 196-197.

⁹¹⁰ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 198.

⁹¹¹ Herevî, *Zemmü'l Kelâm*, V, 199-200.

SONUÇ

Tarihi süreçte insanlar karşılaştıkları sıkıntılara, içinde bulundukları şartlara göre çözümler üretmeye çalışmışlardır. İslam dinin farklı bölgelere yayılması, başka millet ve kültürlerden insanların İslam'a girmesine sebep olmuştur. Bu durum beraberinde bazı problemleri getirmiştir. Müslümanlar gittikleri bu coğrafyalarda farklı felsefi anlayışlarla, kültürlerle ve dini inançlarla karşılaşmışlardır.

Müslümanlar cihâd meydanlarında i'lâ-yi kelimetullah ve şehitlik gibi kutsi gayeler ile çarpışmış, İslam dinini ulaşabildikleri yerlere kadar götürmüşlerdir. Askeri ve siyasi alanda Müslümanlara yenilgiyi kabullenemeyen başka inançlara mensup insanlar, kendi dini, kültürel ve felsefi birikimlerini mücadele aracı olarak kullanmışlardır. Bunlara karşı bu alanlarda da mücadele edilmesi gerektiğini düşünen bir kısım âlimler, bu konular hakkında kafa yormuş ve bu kimselerle fikri mücadelelere girmişlerdir. Bu mücadelelerde hasmının silahını öğrenmek ve ona göre mücadele etmek için felsefe gibi ilimlerle meşgul olmaya başlamışlardır. Bu uğraşı gereksiz gören diğer bir grup ise doğrudan Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in (a.s.m) emirlerini bildirmekle mücadele edilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir.

Henüz kabul edilmeyen bir din ve peygamber için "Allah'ın kitabında şöyle geçmektedir." veya "Hz. Peygamber (a.s.m) şöyle buyurdu." demenin bir çözüm olmadığı açıktır. Bu açıdan bakıldığında bu yaklaşımın İslam düşüncesinin gelişmesinde ve başka toplumlar tarafından kabul edilmesinde ciddi bir engel teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum dahi kelam ilmine olan ihtiyacın önemini ortaya koymak için yeterlidir. Zira İslamiyet'in genişlemesi ve diğer kültürlerle girdiği fikri tartışmalarda ve muhalifleri tarafından kabul edilmesinde kelâmî metotların katkısının oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır. Ancak erken dönemlerde bu metodu felsefi bir tarzda kullananlara karşı, dinin esasatına zarar gelebilir endişesiyle yoğun bir mücadele olmuştur.

O dönem için felsefeyle çok meşgul olan kimselerin bu sefer fikirlerini Müslümanların içerisinde yaymaya başladıkları anlaşılmaktadır. Müslümanların itikadının bozulmasından endişe eden diğer bir kesim ise bunlara karşı sert tedbirler alma gayretine girdikleri görülmektedir. Felsefe gibi ilimlerle uğraşanlar, Kur'an'ın bir

kısım ayetlerini ve bazı hadisleri yorumlamaları sebebiyle, diğerleri tarafından dini tahrif etmek, bid'at çıkarmak gibi suçlamalara maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Sürecin ilerlemesi ve iki grup arasındaki fikri ayrılıkların derinleşmesi ile bu gruplardan birisi Mu'tezile, Ehl-i Re'y veya Kelamcılar diğeri ise Ehl-i Hadîs, Ashâbü'l-Hadîs, Ehlu'l-Âsâr veya Selefîyye gibi isimlerle anılmışlardır. Daha sonraları ise bu iki grubun içerisinde birbirlerinin metodunu kullanma durumları olmuştur. Bu nedenle bunları net çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün değildir. İki tarafı temsil eden âlimler bu yapıların fikriyatının anlaşılması noktasında yazdıkları eserlerle katkı sağlamışlardır.

Bu fikirlerin ve eserlerin objektif bir şekilde anlaşılması ve anlatılmak istenen konuyu ilmi hassasiyet ile değerlendirmek için o dönemde kullanılan kelimelerin hangi manaları ihtiva ettiğini bilmek ve kullanılan dili buna göre yorumlamak gerektiği kanaatindeyiz. Bu cihetle erken dönemde kullanılan kelimelerin kendi dönemlerinde ne gibi anlamları içinde bulundurdıkları ile ilgili, yine dönemin eserlerinden yararlanmak suretiyle yapılacak çalışmalara ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Biz konumuz gereği meselenin bu tarafına çok değinmedik. Doğrudan konuyu değerlendirmeye tabi tuttuk. Ancak Herevî dönemi ve öncesi eserlerde yapılan eleştirileri bu bakış açısıyla değerlendirdiğimizde bazı konuların daha farklı anlaşılabileceği görülmektedir.

Dolayısıyla kendi döneminde selefî âlimlerin önde gelenlerinden olan Herevî, yazmış olduğu *Zemmü'l-Kelâm ve Ehlihi* adlı eseriyle re'y ehlini ve kelam yolunu reddederken, Ehlu'l-Âsâr'ı ve onların yolunu tutkulu bir şekilde savunmaktadır. Herevî eserinde dini meselelerde tartışmanın her türlüşünün yasak olduğunu, Hz. Peygamber'in (a.s.m) bunu hem kendi ailesine hem de müminlere yasakladığını bildirmektedir. Herevî, nakiller üzerinden kelam ilmiyle uğraşmanın doğurduğu sıkıntıları ve bu uğraşın ortaya çıkardığı kötü sonuçları irdelemektedir. O kelamı ve kelam ehlini en ağır şekilde eleştirmektedir. Ümmet tarafından hüsn-ü teveccühe mazhar olan İmam Eş'arî başta olmak üzere kelamla uğraşan bütün âlimlere karşı sert bir tavır sergilemektedir. Kelam ilmini Allah'ın zat ve sıfatlarını konu edinmekten, kelam âlimlerini de bu konuları mevzubahis yapmalarından dolayı terk edilmeleri gerektiği tezini savunan Herevî, bu cihetle kelamı ve ehlini çözüm üreten değil problem oluşturan olarak nitелеmektedir. Herevî'nin bu değerlendirmeleri de yine o dönemin şartlarına göre anlamak ve buna göre değerlendirmek gerekmektedir.

Herevî'ye göre, önceki ümmetlerin dinlerinde yaptıkları cidal ve tartışmalar o dinlerin bozulmasına ve yok olmasına sebep olmuştur. Bu ümmetin dininde olmayan şey ise tekellûf, cidal ve suni hallerdir ki bu durumlar cedelde yani kelim ilminde vardır. Ona göre, İtikadi konular hakkında konuşmak bir hastalıktır, bu hastalıkta önceki ümmetlerde vardı. Allah'ın kitabında ise bu kesin bir ifadeyle yasaklanmıştır. Hz. Peygamber'in (a.s.m) en nefret ettiği şeyler, kelim ilminde bulunan cidal, riyakârlık, yapmacık tavırlar, hissi hareket ve ikiyüzlülüktür. Allah, Peygamberleri ve Peygamberimizi (a.s.m) bu hallerden uzak tutmuştur. İslamiyet'i tamamlamış ve hiçbir eksik bırakmamıştır. Gece ve gündüz gibi İslamiyet'in her konusunu açık bir hale getirmiştir.

Herevî başta olmak üzere Selefî düşünceye sahip olan âlimlerin geneli, kendi görüşlerinden ziyade, kendi düşünce tarzını yansıtacak olan nassları kullanmışlar veya kendilerinden önceki şahısların sözlerini aktarmakla yetinmişlerdir. Buna göre Kur'an ve Sünnet'ten sonra sahabe, tabiîn ve tebeu't-tâbiîn'in sözleri dinde esastır ve kayıtsız şartsız bunlara tabi olmak zorunludur. Kur'an ve Sünnet'i yorumlayan veya bir konu hakkında re'y kullanan kimseler nassa muhalefet ediyor düşüncesiyle, Selefî düşünceye sahip kişilerce tenkitlere maruz kalmaktadırlar. Onların kelim metoduna getirdikleri eleştiriler genellikle itikadî alana yorumun karışmasıyla berrak olan tevhid inancına hâlel gelmesi endişesinden kaynaklanmaktadır. Bu hassasiyetin Herevî'de de devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım zamanla bazı su-i istimallere sebep olmuştur. İlk dönem seleflerin itikadî konulara mümkün mertebe yorum katmadan safî olan inancı muhafaza etme gayretleri sonraki asırlarda bazı kesimler tarafından tam anlaşılmamış teşbih ve tecsime varacak yaklaşımlara sebep olmuştur. Elbette ki bu durumdan öncekileri sorumlu tutmak doğru bir yaklaşım değildir.

İslam düşünce tarihinde ortaya çıkmış olan mezhepler, re'y ehli/kelamcılar ve hadis ehli açısından yeniden değerlendirilerek, bu iki yapının diğer mezhepler üzerinde bıraktıkları etkinin anlaşılması sağlanabilecektir. Diğer açıdan günümüzde meydana çıkan yapılar, ister gelenekçi, isterse modernist fikir akımları olsun, öyle veya böyle bu iki yapıdan beslenmektedir. Müslümanları içinde bulundukları durumdan kurtarmak ve yeniden insanlığa rehber ve önder olmalarını sağlamak için, bu yapıların detaylı bir şekilde araştırılması gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1983.
- Adel, F., 2016, *The Champions' of the True Faith. Xlibris Corp*, Bloomingtons, IN, ABD.
- Akbulut, A., 2014 “Tarihte ve Günümüzde Selefilik”, *Tarihte ve Günümüzde Selefilik Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, ed. Ahmet Kavas, Ensar Neşriyat, İstanbul, 113-133.
- Akdağ, İ., 2020, “Sünnet Müdafaası”, *20 konuda Ehl-i Sünnet müdafaası*, ed. İlyas Buçakçı, Süeda Yayınları, Isparta.
- Apak, Â., 2020, “İslâm Tarihi Boyunca Selef ve Selefilik Kavramlarının Anlam Serüveni”, *Tarihte ve Günümüzde Selefilik Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, ed. Ahmet Kavas, Ensar Neşriyat, İstanbul, 39-50.
- Apaydın, H. Yunus, “Zâhiriyye”, *DİA*, XXXIV, 93-100.
- Apaydın, M., 2020, “Erîke Hadisi'nin Bütünsel Yaklaşım Yöntemiyle Tespiti”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 61:(1), 87-174.
- Ardoğan, R., 2011, “Mu'tezile'nin Halkul'Kur'an Fikrinin Eş'ariyye-Maturidiyye Kelâmına Nüfuzu: Kelâm-ı Nefsi Kavramlaştırması”, *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, 15 (15), 125-159.
- Ardoğan, R., 2017, *Akideden Kelama-Kelam Tarihi*, Dergâh Ofset, İstanbul.
- Ateş, A., 1964, “Abdallah al-Anşari'nin Kitab Damm al-Kalâm wa Ahlih adlı eseri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Şarkiyat enstitüsü(Şarkiyat Mecmuası)*, V, 45-60.
- Ayan, E., 2012, “Büyük Selçuklu Devleti'nin Temelleri Atılırken Siyasi Meşruiyet Süreci”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3, ss. 17-37.

- Bağdadî, Abdulkahir.,2018, *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark Beyne'l-Firak)*, trc, Ethem Ruhi Fıglalı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit (ö. 463/1071), *el-Fakîh ve'l-Mütefakkih*, thk, Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî, Daru İbni'l-Cevzi, Su'ûdiyye, 1417.
- Balcı, M.M., 2019, *Hadis Tekniği Açısından Cârîye Hadisi'nin Değerlendirilmesi ve Sonuçları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, İstanbul.
- Bayraktar, Ş., 2013, "Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî'nin Münâzara-i Dil ü Cân Adlı Risâlesi ve Türkçe Tercümesi", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 32,, ss. 203-220.
- Başer, H.B., "Herevî". *İslam Düşünce Atlası*, I, 312-313.
- Bediüzzaman, (Said Nursi), 2013, *Sözler*, Altınbaşak Neşriyat Osmanlıca Nüsha, İstanbul.
- Bediüzzaman, (Said Nursi),2011., *Mektubat-1*, Altınbaşak Neşriyat Osmanlıca Nüsha, İstanbul.
- Bediüzzaman, (Said Nursi),2011, *Mektubat-2*, Altınbaşak Neşriyat Osmanlıca Nüsha, İstanbul.
- Beyâzîzâde, Ahmed Efendi (ö. 1098/1687),2017., *el-Usûlü'l-Münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe*, trc, İlyas Çelebi, İstanbul, İFAV.
- Buharî, Ebu Abdillâh muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *Sahîh-i Buhârî* Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992.
- Buharî, Ebu Abdillâh muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *et-Târihu'l-Kebîr*, yy yok, Daru'l-Fikir, trsz.
- Bulut, H.İ., 2016, *İslam Mezhepleri Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara.
- Bulut, Z., 2003, *Hanbeli Akaid Sistemi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Bulut, Z., 2014, “Selefilik’in Kelâm İlmi’ne Getirdiği Eleştiriler-İbn Teymiyye Örneği”, *Tarihte ve Günümüzde Seleflik Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, ed. Ahmet Kavas, Ensar Neşriyat, İstanbul, 283-340.
- Büyükkara, M.A.,2016, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Büyükkara, M.A., 2018, *İhvan’dan Cuheymân’a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, Klasik Yayınları, İstanbul.
- C. Chettick, W., 2015, *(The Unveiling of the Mysteries and the Provision of the Pious (Reşîdüddîn Meybûdî. Keşf el-Esrâr ve ‘Uddet el-Ebrâr. İngilizce Tercümesi)*, Royal Aal al-Bayt Institute for Islamic Thought. Umman, Ürdün.
- Ceylan, K., 2013,“Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî’nin Münâzara-i Dil ü Cân Adlı Risâlesi ve Türkçe Tercümesi”, *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 32, ss. 203-220.
- Çakın, K., 1997, “Buhârî’nin Otoritesini Kazanma Süreci”, *İslami Araştırmalar*, 10 (1,2,3), 100-109.
- Çelebi, İ.,2016, “İlk Kelam Tartışmaları ve İnanç Grupları”, *Kelam*, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Çelebi, İ., 2017, “*Mihne*”, *Kelam Terimleri Sözlüğü* 217. Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-Türkiye, 217.
- Çelebi, İ., “Kitâbü’s-Sünne”, *DİA*, XXVI, 115-116.
- Çelik, H., 2020, “Şirk ve Müminleri Tekfir Hastalığı” *20 konuda Ehl-i Sünnet müdafaası*, ed. İlyas Buçakçı, Süeda Yayınları, Isparta.
- Çiftçi, H., 2004, *Şeyh Ebü’l-Hasan-i Harakânî –I(Hayatı, Eserleri)*, Şehit Ebü’l-Hasan Harakânî Derneği Yayınları 2, Kars.
- Damar, A., 2002, *Menâzilü’s-Sâirîn Şerhleri ve Ab-ı Hayât*,(basılmış doktora tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Damar, A., 2007, “Tasavvuf Klasikleri – XVIII, Abdullah Herevî Ve Menâzilü’s-Sâirîn”, *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*,18, - ss. 321-335.

- Damar, A., 2006, “Tasavvuf Terimlerinin Oluşumu”, *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 17, ss. 161-189.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed (ö. 385/995), 1386, “*Sünen-i Dârekutnî*”, thk, Seyyid Abdullah Hâşim el- Yemânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl, 1407, *Sünen-i Dârimî*, thk. Fevaz Ahmed ve Hâlid es-Seb', Beyrut, Daru'l-Kitabu'l-Arabî.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısırî (ö. 945/1539), *Tabağâtü'l-müfessirîn*, I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403/1983.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani, 1413/1992, *Sünen-i Ebu Dâvûd*, Çağrı Yayınları, İstanbul
- Ebû Hanîfe, İmâm-ı Âzam,1368, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, thk, Muhammed Zâhid b Hasan el-Kevserî, y,y, yok, el-Mektebetü'l-Ezheriyye.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ (1898-1974), *Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye: I- Fi's-Siyâse ve'l-Akâ'id; II- Fî Târîhi'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye*, Darul-Fikril-Arabi, trsz.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ, *İslâm'da İtikadî, Siyasî ve Fıkhi Mezhepler Tarihi (Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye)*, trc, Sıbğatullah Kaya, Anka Yayıncılık, İstanbul, trsz.
- Erdaş, A.H., 2019, *İzmirli İsmail Hakkı'nın İsbat-ı Vacib Anlayışı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erkol, A.,2018, *Nassın Egemenliğinde Aklın Mahkûmiyeti Kelam İlmine Yönelik Eleştiriler Selef Âlimleri ve Gazali Örneği*, Dîvan Kitap, İstanbul.
- Ersöz, R.,2018, *Seleflilik ve Selefî Tefsir Anlayışı*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Eryiğit, Â., 2019, *Câhız'ın İmamet Teorisi*, Hiperyayın, İstanbul.
- Eryiğit, Â., 2020, *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*, Çıra Yayınları, İstanbul.

- Eryiğit, Â.,2020, “Eyyûbîlerin Eşarîliğin Yaygınlaşmasına Etkisi”, *Eyyûbîler’de İlim, Kültür ve Sanat*, ed. Abdulhalim Oflaz-Ümit Koca-Zeynep Akbudak-Furkan Erbaş-Moulay el-Hassan el-Hafidi, Hiperyayın, İstanbul.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî eş-Şafî (ö. 505/1111), *İlcamü’l-Avam an İlm-i Kelam*, Darü'l-Minhac, Beyrut, 1439/2017.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî eş-Şafî., 2019, *Faysalü’t-Tefrika Beyne’l-İslam ve’z-Zendeka (İslâm’da Müsamaha)*, trc, Süleyman Uludağ, Derâh Yayınları, İstanbul.
- Geçit, M.S.,2015, *Ehl-i Sünnet Siyasal Düşüncesinin Oluşumu (Ashâbü’l-Hadis Örneği)*, Tibyan Yayıncılık, İzmir.
- Gölcük, Ş., “Cehmiyye”, *DİA*, VII, 234-236.
- Gölcük, Ş., “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 531-535.
- Hanbel, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Ahmed Şâkir, Mısır, Dâru’l-Me’arif, 1377.
- Hartmann,A., “Muktedî-Biemrillâh”, *DİA*, XXXI, 142-143.
- Hâkim, Ebû Abdullah en-Neysâbü’rî, *el-Müstedrek ala’s-Sahîhayn*, Beyrut: Dâru’l-Hameyn, 1997.
- Herevî, Abdullâh b. Muhammed b. Alî b. Mett el-Ensârî (ö. 481/1089), *Zemmü’l-Kelâm ve Ehlihî*, thk Ebû Câbir Abdullah b. Muhammed b. Osman el-Ensârî, Mektebetü Gurabâi’l-Eseriyye, Medine, I-V, 1419 – 1998.
- Herevî, Abdullâh b. Muhammed b. Alî b. Mett el-Ensârî (ö. 481/1089), *Menâzilü’s-Sâirîn, ‘İlelü’l-Makâmât, Abdürrezzak el-Kâşânî, Elf Makâm*, trc. Abdürrezzak Tek, Emin Yayınları, Bursa, 2017.
- Herevî, Şeyhü’l-İslâm Ebû İsmâîl Abdullâh b. Muhammedb. Alî b. Mett el-Ensârî, *el-Erbâin fî Delâilî’t-Tevhîd*, thk, Ali b. Muhammed b. Nasır el-Fakihî, yayın evi yok, Medine, 1403.

- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Kesfû'l-Estâr 'an Zevâ'idî'l-Bezzâr*, thk, Habîbürrahman el-A'zamî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1404/1978.
- İbn Ebû Ya'lâ, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî (ö. 526/1131), *Tabakâtî'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hamid el-Fekî, Kahire, I-II, Matbatü's-Sünne el-Mahmudiyye, 1437/2016.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim (ö. 276/889), *el-İhtilâf fî'l-Lafz ve'r-Red ale'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe*, thk, Ömer b. Mahmud Ebû Ömer, Dâru'r-Râye, Riyad, 1991.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992.
- İbn Manzur, "Selef", *Lisan'ul-Arab*, Dâru's-Sadr, Beyrut, IX, 158-161, 2010.
- İbn Receb, Abdurrahman b. Ahmed (ö. 795/1393) *ez-Zeylû Alâ Tabakâtî'l-Hanâbile*, thk. v. tlk. Abdurrahman b. Süleyman, Riyad, I-V, Mektebet'ü-l ubeykan, 1425/2005.
- İbn Teymiyye, Takiyuddin, *el-Fetevâ-i Kübrâ*, thk, tlk ve tkdm; Muhammed Abdulkâdir Ata- Mustafa Abdulkâdir Ata, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1987.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân, (ö. 597/1201), *el-Mevzû ât*, thk, Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetü's-selefiyye, Medine, 1386/1966.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî(ö. 630/1233), *el-Kamil fî't-Tarih*, thk. Ebû'l-Fedâi Abdullah el- Kadı, Beyrût, I-XI, Dâru'l Kutubî'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İlhan, A., "Amr b. Ubeyd" *DİA*, III, 93-94.
- İlhan, A., "Müfid, Şeyh", *DİA*, XXXI, 502-503.
- İsfahânî, Ebû Muhammed Cafer b. Hayyan, (ö. 369/979), *Ahlâku'n-Nebî*, thk, Seyyid el-Cümeylî, Daru'l-Kitabu'l-Arabî, Beyrut, 1406/1986.

- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk (ö. 430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Beyrut, Daru'l-Kitabu'l-Arabî, 1407,
- İzmirli İ.H, 1336., *Muhassalü'l Kelam ve'l Hikme*, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası.
- İzmirli İ.H., 1339-1441, *Yeni İlmi Kelâm, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası*,
- Kalaycı, M., 2019, *Ehl-i Sünnetin Reislerinden İmâm-ı Eş'arî ve Eş'arîlik*, Anadolu Ay Yayınları, Ankara.
- Kandemir, M.Y., “İbn Mende, Ebû Abdullah”, *DİA*, XX, 177-179.
- Karacabey, S., “Hattâbî”, *DİA*, XVI, 489-491.
- Karaman, H., 2007, vd., *Kur'an yolu Türkçe Meâl ve tefsir*, DİB. Yayınları, I-V.
- Karaman, H., “Fıkıh” *DİA*, XIII, 1-14.
- Karaman F., 2006, v. dğr., “Selefiyye”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 588-589.
- Kasadar, M.,2015,, *Ehli Sünnet Akaidi: Neseî Akidesi Şerhi*, Ravza Yayınları, İstanbul.
- Kılavuz, A.S, “Berbehârî”, *DİA*, V, 476-477.
- Kılavuz, U.M., 2016, *V.-VI. Yüzyılda Tartışmalı Bir Hanbelî İbnü'z-Zâğûnî ve Sıfat Anlayışı*, Emin Yayınları, Bursa.
- Kırış, Ş., 2018, “Erîke Hadisi'nin Râvîsi Olarak Mikdâm b. Ma'dîkerib”, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7: (2), 995-1019.
- Koca, F., 2018, *İslam düşüncesinde Selefilik*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, S., 2014, “Selefilîğe Karşı Reddiyeler”, *Tarihte ve Günümüzde Selefilik Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, ed. Ahmet Kavas, Ensar Neşriyat, İstanbul, 449-482.
- Köse, S., “İbn Batta”, *DİA*, XIX, 358-359.

- Kurt, H.,2013, “Hâce Abdullah Ensârî’nin Tasavvuf Düşüncesi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, ss. 195-225.
- Kurtuluş, R., “Keşfü’l-Esrâr”, *DİA*, XXV, 319.
- Kutlu, S., 2017, *Selefilğin Fikrî Arka Planı (İslam düşüncesinde İlk Gelenekçiler)*, OTTO, Ankara.
- Küçük, S., 2000, “Abdullah Ensârî el-Herevî’nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: “Kitâbu’l-Fütüvvet””, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,2, ss. 137-166.
- Küçükaşçı, M.S., “Kâdir-Billâh”, *DİA*, XXIV, 127-128.
- Macit, M., “Münâcât”, *DİA*, XXXI, 563-565.
- Merçil, E., “Mahmûd-I Gaznevî”, *DİA*, XXVII, 362-365.
- Mert, M., 2001, “Kelam İlminin Zemmi Üzerine Bir Araştırma”, *İslami Araştırmalar*, c,14, no, 1, 194-206.
- Molla Câmi, Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 898/1492), *Nefehâtü’l-Üns Min Hazâretü’l-Kuds*, trc, Mahmud Lamii Çelebi (sadeleştiren, Abdulkadir Akçiçek), Huzur Yayınevi, İstanbul, 2014.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el- Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi‘u’s-Sahih-i Müslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *Sünen-i Nesâî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992.
- OĞUZ, O.,2019, –DABBAGH, Serkut Mustafa, “İmam Şafîî divanında ilim”, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, 215-223.
- Öz, M., “Ma’bed el-Cühenî”, *DİA*, XXVII, 281-282.
- Öz, M., 2019, *İmâm-ı A’zam’ın Beş Eseri*, İstanbul, İFAV.
- Özafşar, M.E, “Kültür Tarihimizde Rey-Eser Çatışması (Dini, Psikolojik, Sosyo-Kültürel Temelleri)” *AÜİFD*, c,41, s,1, 225-273.

- Özafşar, M.E., 1998, “Polemik Türü Rivâyetlerin Gerçek Mâhiyeti”, *İslâmiyât* 1:(3), , 19-48.
- Özaydın, A., “Bîşr b. Mervân” *DİA*, VI, 222-223.
- Özen, Ş., “Hallâl, Ebû Bekir”, *DİA*, XV, 382-383.
- Özervarlı, M. Sait, 2017, *İbn Teymiyye’nin Düşünce Metodu ve Kelâmcılara Eleştirisi*, İSAM Yayınları, İstanbul,, 61.
- Özervarlı, M. Sait, “Zemmü’l-Kelâm” *DİA*, XXXIV, 240-241.
- Özler, M.,2001, *İslâm Düşüncesinde Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid at Adlandırmaları*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum.
- Özler, M., 2016, *İslâm düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Özler, M., 2016, “Selâfiyye”, *Kelam*, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Râzî, Fahreddin (ö. 606/1210), *Menâkıbü’l-İmam Şafî*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sakka, Mektebetü’l-Külliyatî’l-Ezheriyye, Kahire, 1406/1986.
- Sarıkaya, M.S, 2015, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Sifil, E., 2018, *Ehl-i Sünnet Akâidi Muhtasar Tahâvî Akâdesi Şerhi*, Rihle Kitap, İstanbul127-150.
- Sübkî, Tâceddin ebû Nasr Abdulvehhab b. Ali b. el-Kâfi (771 / 1370) *Tabakatü’ş-Şâfiyyeti’l-Kübra*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî & Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Kâhire, I-X, Dârü’l-İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1964.
- Sürmeli, A.,2017, “Nişabur’da Etkili Olmuş Kerrâmî Şahsiyetler”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (3), 62-65.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, 2008, *er-Risâle*, thk ve şrh. Ahmed Muhammed Şâkir, y evi ve yy. yok.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed (ö. 548/1153), *el-Milel ve’n-Nihâl*, thk, Muhammed Seyyid Geylani, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1395(1975).

- Şehristanî, Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, trc. Muharrem Tan, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006.
- Şemseddin S., 1999, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk, Tarık b. İvazullah ve Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1415/1995.
- Taberanî, Hâfız Ebû Kasım Süleyman b. Ahmed, *Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdi Abdulmecid es-Selefi, Kahire, Mektebetu İbn Teymiyye, trhsz.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Taberî Tefsiri*, trc. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî (ö. 321/933), *Şerhu müşkili'l-Âssâr*, thk, Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1415/1994.
- Tahâvî, İmam Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî, *el-Akâdetu't-Tahâviyye (İslam Akâid Metinleri)*, trc. Ali Pekcan, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2017.
- Tan, M.N., 2013, *Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî (ö. 792/1390), *Şerhu'l-Akâid*, trc, Talha Hakan Alp, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2018.
- Teftâzânî Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh Herevî el-Horâsânî, *Şerhu'l-Akâid*, trc, Talha Hakan Alp, Yasin Yayınları, İstanbul, 2008,
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Ömerî el-Fârûkî, "selef", *Keşşâfü Istilâhâtü'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, thk, Refik el-Acem, Ali Dahrûc, Mektebetü Lübnân, Lübnân, 1996.

- Tek, A.,2019, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, Bursa Akademi, Bursa.
- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muḥammad ibn 'İsâ as-Sulamî ad-Ḍarîr al-Bûgî, *Sünen-i Tirmizî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992.
- Topaloğlu, B., 2017, *Kelam İlmine Giriş*, Damla Yayınevi, Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı, İstanbul.
- Topaloğlu, B.,2017, “Mihne”, *Kelam Terimleri Sözlüğü* 217. Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-Türkiye, 217.
- Tunç, C., “Gaylân ed-Dımaşkî”, *DİA*, XIII, 414-415.
- Uludağ, S., “Herevî, Hâce Abdullah”, *DİA*, XVII, 222-226.
- Uludağ, S., “Harakânî”, *DİA*, XVI, 93-94.
- Uludağ, S., “Sülemî, Muhammed b. Hüseyin”, *DİA*, XXXVIII, 53-55
- Uslu, R., “Herat” *DİA*, XVII, 215-218.
- Usta, A., “Sâmânîler”,*DİA*, XXXVI, 64-68.
- Yavuz, S.S., “İsferâyînî, Ebû İshak”, *DİA*, XXII, 515-516.
- Yazıcı, T.,1956,. “Abdallah al-Anşari'nin Kanz as-Sâlikîn veya Zâd al-‘Ârifin’i”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Şarkiyat enstitüsü(Şarkiyat Mecmuası)*, I, 59-88.
- Yazıcı, T.,1959, “Abdallah al-Anşari'nin Kanz as-Sâlikîn veya Zâd al-‘Ârifin’i”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Şarkiyat enstitüsü(Şarkiyat Mecmuası)*,III, 25-49.
- Yazıcı, T.,1961, “Abdallah al-Anşari'nin Kanz as-Sâlikîn veya Zâd al-‘Ârifin’i”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsü (Şarkiyat Mecmuası)*, IV, 1961, 87-96.
- Yazıcı, T.,1964, “Abdallah al-Anşari'nin Kanz as-Sâlikîn veya Zâd al-‘Ârifin’i”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsü (Şarkiyat Mecmuası)*, V, 67-80.